

तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
एम्.ए. दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
गङ्गादेवी कार्की
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६९

शोधनिर्देशक
डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्

तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासहरूको
अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
एम्.ए. दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
गङ्गादेवी कार्की
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६९

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम्.ए.दोस्रो वर्षकी विद्यार्थी गङ्गादेवी कार्कीले **तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

मिति: २०६९/०४/

स्वीकृतिपत्र

.....
प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
विभागीय प्रमुख

.....
डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल
शोधनिर्देशक

.....
प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी
बाह्य परीक्षक,

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

मिति: २०६९/०४/०९

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत स्नोतकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरिएको **तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र आदरणीय गुरु डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ। आफ्नो कार्य व्यस्तताबाट समय मिलाएर आवश्यक सल्लाह, सुझाव एवम् उद्देश्यमूलक जानकारी शोधपत्रको निरीक्षण, परिमार्जन गरिदिनुहुने आदरणीय गुरु डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि सम्बन्धित विषयप्रति आवश्यक सल्लाह दिनुहुने उपन्यासकार हरिभक्त बुढाथोकी, बमप्रसाद श्रेष्ठ, जगतभार माइला सुब्बा र यस शोधग्रन्थमा उल्लेखित अन्य लेखकहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। यसै गरी शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक सल्लाह दिनुहुने नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरूप्रति म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका लागि आवश्यक पुस्तकालयीय सामग्रीहरू उपलब्ध गराउने केन्द्रीय पुस्तकालय त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर तथा उच्च शिक्षा आर्जनमा प्रेरित र सहयोग गरी उचित वातावरण निर्माण गरिदिनुहुने पिता ईश्वरबहादुर कार्की ममतामयी माता कृष्णकुमारी कार्कीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। यसै गरी प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न उत्प्रेरणा दिइरहने दाजु रामचन्द्र कार्की, लक्ष्मण कार्की, किशोर कटुवाल, केदार सापकोटा, दिदी शान्ता कार्की, बहिनी सङ्गीता र चन्द्रकला बस्नेतप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु। सङ्कलित सामग्रीहरू सुरक्षितपूर्वक टङ्कण गरिदिनु हुने क्रिएटिभ कम्प्युटर सेन्टर नयाँ बजार कीर्तिपुरकी दिव्या क्षेत्री 'पूर्णमा'लाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि.नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु।

शैक्षिक सत्र : २०६५/२०६६

क्रमाङ्क ३५१

मिति : २०६९/०४/०९

.....

गङ्गादेवी कार्की

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

	पृष्ठ
पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय	१-३
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ शोधको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य उपयोगिता र महत्त्व	३
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	३
१.७ शोधविधि	४
१.८ शोपत्रको रूपरेखा	४
दोस्रो परिच्छेद : तेरथुम जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय	५-७
२.१ परिचय	५
२.२ नामकरण	५
२.३ भौगोलिक परिचय	६
२.४ राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन	६
२.५ जनसङ्ख्या	७
२.६ प्राकृतिक स्रोत	७
२.७ धार्मिक स्थल	७
२.८ प्रमुख पेसा	८
२.९ शैक्षिक स्थिति	८
२.१० स्वास्थ्य स्थिति	८
तेस्रो परिच्छेद : तेरथुम जिल्लाका विभिन्न विधामा कलम चलाउने प्रमुख साहित्यकारहरू	९-३७
३.१ तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि	९
३.२ तेरथुम जिल्लाका कविहरू	१०
३.२.१ उपसंहार	१७
३.३ तेरथुम जिल्लाका कथाकारहरू	१७
३.३.१ उपसंहार	२१
३.४ तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारहरू	२१
३.५ तेरथुम जिल्लाका नाटककारहरू	२१
३.५.१ उपसंहार	२४
३.६ तेरथुम जिल्लाका निबन्धकारहरू	२५
३.६.१ उपसंहार	२८

३.७ तेरथुम जिल्लाका समालोचकहरू	३८
३.७.१ उपसंहार	३६
चौथो परिच्छेद : तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासहरूको अध्ययन	३८-१२८
४.१ गुरुप्रसाद गडतौला	३८
४.२ हरिभक्त बुढाथोकीका उपन्यासको विश्लेषण	३८
४.२.१ सन्तान उपन्यासको विश्लेषण	३८
४.२.१.१ परिचय	३८
४.२.१.२ कथावस्तु	३८
४.२.१.३ सहभागी	४०
४.२.१.४ परिवेश	४२
४.२.१.५ उद्देश्य	४२
४.२.१.६ दृष्टिविन्दु	४२
४.२.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	४३
४.२.१.८ उपसंहार	४३
४.२.२ बहुरूपी साधु उपन्यासको विश्लेषण	४३
४.२.२.१ परिचय	४३
४.२.२.२ कथावस्तु	४३
४.२.२.३ सहभागी	४४
४.२.२.४ परिवेश	४७
४.२.२.५ उद्देश्य	४७
४.२.२.६ दृष्टिविन्दु	४७
४.२.२.७ भाषाशैलीय विन्यास	४७
४.२.२.८ उपसंहार	४८
४.२.३ आरतीका आँसु उपन्यासको विश्लेषण	४८
४.२.३.१ परिचय	४८
४.२.३.२ कथावस्तु	४८
४.२.३.३ सहभागीहरू	४९
४.२.३.४ परिवेश	५१
४.२.३.५ उद्देश्य	५१
४.२.३.६ दृष्टिविन्दु	५१
४.२.३.७ भाषाशैलीय विन्यास	५१
४.२.३.८ उपसंहार	५२
४.३ बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के) का उपन्यासको विश्लेषण	५२
४.३.१ रश्मि उपन्यासको विश्लेषण	५२

४.३.१.१ परिचय	५२
४.३.१.२ कथावस्तु	५२
४.३.१.३ सहभागी	५४
४.३.१.४ परिवेश	५७
४.३.१.५ उद्देश्य	५७
४.३.१.६ दृष्टिविन्दु	५७
४.३.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	५७
४.३.१.८ उपसंहार	५८
४.३.२ गाजली उपन्यासको विश्लेषण	५८
४.३.२.१ परिचय	५८
४.३.२.२ कथावस्तु	५८
४.३.२.३ सहभागी	५९
४.३.२.४ परिवेश	६२
३.२.५ उद्देश्य	६२
४.३.२.६ दृष्टिविन्दु	६२
४.३.२.७ भाषाशैलीय विन्यास	६३
४.३.२.८ उपसंहार	६३
४.३.३ सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको विश्लेषण	६३
४.३.३.१ परिचय	६३
४.३.३.२ कथावस्तु	६३
४.३.३.३ सहभागी	६५
४.३.३.४ परिवेश	६७
४.३.३.५ उद्देश्य	६७
४.३.३.६ दृष्टिविन्दु	६७
४.३.३.७ भाषाशैलीय विन्यास	६७
४.३.३.८ उपसंहार	६८
४.४ पुण्य निरौलाका उपन्यासको विश्लेषण	६८
४.४.१. तक्दीर उपन्यासको विश्लेषण	६८
४.४.१.१ परिचय	६८
४.४.१.२ कथावस्तु	६८
४.४.१.३ सहभागी	७०
४.४.१.४ परिवेश	७२
४.४.१.५ उद्देश्य	७२
४.४.१.६ दृष्टिविन्दु	७२
४.४.१.६ भाषाशैलीय विन्यास	७२

४.४.१.८ उपसंहार	७२
४.४.२ अस्थिपञ्जर उपन्यासको विश्लेषण	७३
४.४.२.१ परिचय	७३
४.४.२.१ कथावस्तु	७३
४.४.२.३ सहभागी	७४
४.४.२.४ परिवेश	७७
४.४.२.५ उद्देश्य	७७
४.४.२.६ दृष्टिविन्दु	७७
४.४.२.७ भाषाशैली विन्यास	७८
४.४.२.८ उपसंहार	७८
४.५ विमल सुवेदी	७८
४.५.१ किर्ते महाभारत उपन्यासको विश्लेषण	७८
४.५.१.१ परिचय	७८
४.५.१.२ कथावस्तु	७८
४.५.१.३ सहभागी	८१
४.५.१.४ परिवेश	८४
४.५.१.५ उद्देश्य	८४
४.५.१.६ दृष्टिविन्दु	८५
४.५.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	८५
४.५.१.८ उपसंहार	८६
४.६ उपन्यासकार राजेन्द्रकुमार सङ्ग्रौलाका उपन्यासको विश्लेषण	८७
४.६.१ तुवाँलोभित्र उपन्यासको विश्लेषण	८७
४.६.१.१ परिचय	८७
४.६.१.२ कथावस्तु	८७
४.६.१.३ सहभागी	८९
४.६.१.४ परिवेश	९२
४.६.१.५ उद्देश्य	९२
४.६.१.६ दृष्टिविन्दु	९२
४.६.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	९२
४.६.१.८ उपसंहार	९२
४.६.२ तीनचम्के टाहार र टङ्कनाथ दाइ उपन्यासको विश्लेषण	९३
४.६.२.१ परिचय	९३
४.६.२.२ कथावस्तु	९३
५.६.२.३ सहभागी	९४
४.६.२.४ परिवेश	९६

४.६.२.५ उद्देश्य	९६
४.६.२.६ दृष्टिविन्दु	९६
४.६.२.७ भाषाशैलीय विन्यास	९६
४.६.२.८ उपसंहार	९६
४.७ चन्द्रमान कन्दङ्वाका उपन्यासको विश्लेषण	९६
४.७.१ पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासको विश्लेषण	९६
४.७.१.१ परिचय	९६
४.७.१.२ कथावस्तु	९७
४.७.१.३ सहभागी	१००
४.७.१.४ परिवेश	१००
४.७.१.५ उद्देश्य	१००
४.७.१.६ दृष्टिविन्दु	१००
४.७.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	१००
४.७.१.८ उपसंहार	१०१
४.८ उपन्यासकार जगतभार माइला सुब्बाका उपन्यासहरूको विश्लेषण	१०१
४.८.१ अन्तिममा भेट उपन्यासको विश्लेषण	१०१
४.८.१.१ परिचय	१०१
४.८.१.२ कथावस्तु	१०१
४.८.१.३ सहभागी	१०३
४.८.१.४ परिवेश	१०६
४.८.१.५ उद्देश्य	१०६
४.८.१.६ दृष्टिविन्दु	१०६
४.८.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	१०६
४.८.१.८ उपसंहार	१०७
४.८.२ बन्दीत चाहना उपन्यासको विश्लेषण	१०७
४.८.२.१ परिचय	१०७
४.८.२.२ कथावस्तु	१०७
४.८.२.३ सहभागी	१०९
४.८.२.४ परिवेश	१०९
४.८.२.५ उद्देश्य	११०
४.८.२.६ दृष्टिविन्दु	११०
४.८.२.७ भाषाशैलीय विन्यास	११०
४.८.२.८ निष्कर्ष	११०
४.८.३ दुई मृत्यु दुई चिहान उपन्यासको विश्लेषण	११०
४.८.३.१ परिचय	११०

४.८.३.२ कथावस्तु	११०
४.८.३.३ सहभागी	११२
४.८.३.४ परिवेश	११४
४.८.३.५ उद्देश्य	११४
४.८.३.६ दृष्टिविन्दु	११४
४.८.३.७ भाषाशैली विन्यास	११४
४.८.३.८ उपसंहार	११५
४.९ नरेन्द्र थापा निर्दोषी	११५
४.९.१ अदृश्य घाउ उपन्यासको विश्लेषण	१०५
४.९.१.१ परिचय	१०५
४.९.१.२ कथावस्तु	११५
४.९.३ सहभागी	११६
४.९.४ परिवेश	११९
४.९.५ उद्देश्य	११९
४.९.६ दृष्टिविन्दु	११९
४.९.७ भाषाशैलीय विन्यास	११९
४.९.८ उपसंहार	१२०
४.१० मिला इडनाम इक्सा	१२०
४.१०.१ पुनर्मिलन उपन्यासको विश्लेषण	१२०
४.१०.१.१ परिचय	१२०
४.१०.१.२ कथावस्तु	१२०
४.१०.१.३ सहभागी	१२०
४.१०.१.४ परिवेश	१२२
४.१०.१.५ उद्देश्य	१२२
४.१०.१.६ दृष्टिविन्दु	१२२
४.१०.१.७ भाषाशैलीय विन्यास	१२२
४.१०.१.८ उपसंहार	१२२
४.१०. भानुभक्त सिटौला	१२२
४.११.१ सच्च प्रेमको मिलन उपन्यासको विश्लेषण	१२३
४.११.१.१ परिचय	१२३
४.११.१.२ कथावस्तु	१२३
४.११.१.३ सहभागी	१२४
४.११.४ परिवेश	१२७
४.११.५ उद्देश्य	१२७

४.११.६ दृष्टिविन्दु	१२७
४.११.७ भाषाशैली विन्यास	१२७
४.११.८ उपसंहार	१२८
४.१२ सरोज ओली	१२८
४.१२.१ हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासको विश्लेषण	१२८
४.१२.१.१ परिचय	१२८
४.१२.१.२ कथावस्तु	१२८
४.१२.१.१.३ सहभागी	१२९
४.१२.१.४ परिवेश	१३२
४.१२.१.५ उद्देश्य	१३२
४.१२.१.६ दृष्टिविन्दु	१३२
४.१२.१.७ भाषाशैली विन्यास	१३२
४.१२.१.८ उपसंहार	१३३
४.१३ किरण इडनाम	१३३
४.१३.१. होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको विश्लेषण	१३३
४.१३.१.१ परिचय	१३३
४.१३.१.२ कथावस्तु	१३३
४.१३.१.३ सहभागी	१३४
४.१३.१.४ परिवेश	१३७
४.१३.१.५ उद्देश्य	१३७
४.१३.१.६ दृष्टिविन्दु	१३७
४.१३.१.७ भाषाशैली विन्यास	१३७
४.१३.१.८ उपसंहार	१३८
पाँचौ परिच्छेद : उपसंहार	१३९-१४४
सन्दर्भग्रन्थसूची	१४५

सङ्क्षेपीकरण सूची

अप्र.	अप्रकाशित
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
एस.एल.सी.	स्कूल लिभिड सर्टिफिकेट
एम.ए.	माटर्स अफ आर्ट्स
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
नेकपा (एमाले)	नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एकीकृत माकर्सवादी लेनिनवादी)
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
बी.एल	व्याचलर अफ ल
वि.सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

तेरथुम जिल्ला नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत कोशी अञ्चलको ६ जिल्ला मध्येको एउटा जिल्ला हो । ६७९ वर्ग कि.मी क्षेत्रफलमा रहेको यस जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या १,१,५००९ रहेको छ । तेरथुम जिल्लाको भौगोलिक अवस्था विकट रहे पनि भौगोलिक सीमाभित्र र बाहिर बसेर विभिन्न विधामा कलम चलाउने सर्जकहरू धेरै छन् । तेरथुमे साहित्यकारहरूको कलम साहित्यका विभिन्न विधामा चलेको पाइन्छ । कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध, नाटक, समालोचना, व्याकरण, राजनैतिक, धार्मिक जस्ता विधाहरूमा कलम चलाउने साहित्यक प्रतिभाहरू रहेका छन् । साहित्यका दृष्टिकोणले यो जिल्ला निकै अगाडि रहेको छ । यस जिल्लामा नेपालमा पाइने प्रसिद्ध ढाका टोपीको उत्पादन गरिन्छ । भौगोलिक दृष्टिले निकै विकट रहे पनि अन्य सुविधाले, प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण, रमणीय र पर्यटकीय स्थल छन् । गुराँसको राजधानी मानिने यस जिल्लामा २८ प्रजातिका गुराँसहरू पाइन्छन् । नेपालको सबैभन्दा लामो ट्याब्रुड भरना (३६५) मी यस जिल्लामा अवस्थित छ । विभिन्न जातजातिको बसोवास भएको यस जिल्लालाई प्रशासनिक सहूलियतका दृष्टिले १ संसदीय निर्वाचन क्षेत्र र १ नगरपालिका २६ गा.वि.स. ११ इलाकामा विभाजन गरिएको छ । भौगोलिक प्रकृतिले हराभरा यस जिल्लाको अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष शैक्षिक स्थिति मान्नु पर्छ । यहाँ प्रा.वि., नि.मा.वि., मा.वि., उच्च मा.वि. गरी ४५० वटा शैक्षिक संस्था रहेका छन् । यस जिल्लाबाट हालसम्म सङ्ग्रह र फुटकर रूपमा रचना प्रकाशन गर्ने साहित्यकारहरू १९७ जना देखा परेका छन् । ७३ वटा पत्रपत्रिकाहरू जिल्लाबाट प्रकाशित भएका देखिन्छन् ।

नेपाली उपन्यास परम्परामा तेरथुम जिल्लामा सामाजिक यथार्थवादी, पौराणिक, प्रगतिवादी, प्रगतिशील, यथार्थवादी, राजनैतिक चेतनाका उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् । उपन्यासकार राजेन्द्र सङ्ग्रौला, बमप्रसाद श्रेष्ठ, हरिभक्त बुढाथोकी, जगतभार माइला सुब्बा, किरण इङ्नाम, चन्द्रमान कन्दङ्वा, भानुभक्त सिटौला, सरोज ओली, गुरुप्रसाद गड्ढौला, नरेन्द्र थापा निर्दोषी, पुन्य निरौला, विमलकुमार सुवेदी, केशु विरही गिरी लगायतका यस जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासकृति प्रकाशित छन् । यस कारण तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारहरूको अध्ययन हुन आवश्यक ठानेर यस विषयमा शोधकार्य गरिएको हो । यस शोधकार्यमा तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका प्रतिनिधि उपन्यास कृतिको विश्लेषण गरिएको छ । यस शोधकार्यले तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिको सर्वेक्षण गर्दै ती कृतिको मूल प्रवृत्तिको निरूपण गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

नेपाली साहित्यमा तेरथुम जिल्लाको योगदानका विषयमा यसअघि शोधकार्य भए पनि यस जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृति विशेषमा भने यसअघि कुनै शोधकार्य हुन सकेको थिएन । यसर्थ तेरथुम जिल्लामा जन्मे हुर्केका र यस जिल्लालाई कर्मथलो बनाएका उपन्यासकारहरू र तिनका उपन्यासहरूको अध्ययन गर्नु यस कार्यको मुख्य समस्या रहेको छ ।

१. तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका उपन्यास के कति छन् ?
२. तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका कृति के कस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधको उद्देश्य

यस शोधकार्यको सामान्य उद्देश्य तेरथुम जिल्लाको उपन्यास विधाको परम्परामा देखा परेका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिको अध्ययन गर्नु हो । यस शोधकार्यका विशिष्ट उद्देश्य यस प्रकार छन् :

१. तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिको सर्वेक्षण गर्नु ।
२. तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका प्रमुख उपन्यासको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिका बारेमा यसअघि शोधपरक अध्ययन हुन सकेको छैन । केही पुस्तक तथा पत्रपत्रिकामा सामान्य चर्चा भएका कार्य नै यस विषयका पूर्वकार्य हुन् । यस्ता पूर्वकार्यलाई ऐतिहासिक रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

रविमान लम्जेलले कोसी अञ्चलको साहित्यक इतिहास (२०५०) नामक पुस्तकमा 'तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक घुम्ती' भन्ने शीर्षकमा तेरथुम जिल्लाको गा.वि.स. विभाजन क्षेत्रफल जनसङ्ख्या, जाति, पेशा, धर्म, भाषा, शिक्षाको स्थिति र तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिबारे चर्चा गर्नुका साथै विभिन्न विधामा योगदान पुऱ्याउने केही तेरथुमे साहित्यकारहरूको परिचय पनि दिएका छन् ।

धर्मप्रसाद गौतमले नेपाली साहित्यमा तेरथुम जिल्लाको योगदान (२०६३) शीर्षक स्नातकोत्तर शोधपत्रमा तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक सर्वेक्षणका क्रममा तेरथुम जिल्लाका केही उपन्यासकार र तिनका कृतिको नाम उल्लेख छ । यस शोधकार्यमा हरिभक्त बुढाथोकी, जगतभार माइला, डा. पेशल दाहाल, गुरुप्रसाद गड्ढौला लगायतका उपन्यासको सामान्य चर्चा गरिएको छ तर समग्रमा तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका प्रतिनिधि उपन्यास कृतिको अध्ययन गरी मूल्य निरूपण गर्ने काम भने यस अघिका शोधकार्यमा पनि हुन सकेको छैन ।

दुर्गा पौडेलले हरिभक्त बुढाथोकीको जीवनी (२०६५) शीर्षक स्नातकोत्तर शोधपत्रमा तेरथुम जिल्लाका एक मात्र राष्ट्रिय स्तरका उपन्यासकारका उपन्यास कृतिको नाम उल्लेख गरी विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासकार बुढाथोकीले सामाजिक यथार्थवादी धारामा उपन्यास लेखेका छन् । उनका उपन्यासमा नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण हुनका ग्रामीण परिवेशका घटनाहरू सरल, सहज

भाषाशैलीमा लेखिएका छन् । उनका उपन्यासमा ग्रामीण र सहरी परिवेशको भाषामिश्रण पाइन्छ । पूर्वीनेपालको भाषिकाको प्रयोग गरिएको छ । उनका उपन्यासमा समाजमा भइरहेका हत्या, हिंसा, अपराधजस्ता कुराहरू उल्लेख गरिएका छन् ।

डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले तीनजुरे (२/१/२०६६/वैशाख जेठ),पत्रिकामा 'तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक सर्वेक्षण' शीर्षक लेखमा तेरथुम जिल्लाको भौगोलिक प्राकृतिक सामाजिक, साँस्कृतिक, राजनैतिक ,प्रशासनिक ,शैक्षिक, प्राज्ञिक, आदि विभिन्न कोणबाट तेरथुम जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय दिई त्यहाँका पहिलेदेखि अहिलेसम्मको साहित्यिक गतिविधिमाथि प्रस्ट पारिएको छ । यस क्रममा कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध, नाटक, समालोचना विधामा कलम चलाउने साहित्यकारहरूको सङ्क्षिप्त विवरण नाम सूची दिइएको छ ।

ज्ञानु गिरीले राजेन्द्र कुमार सङ्ग्रौलाको उपन्यासकारिता (२०६६) शीर्षक स्नातकोत्तर शोधपत्रमा तेरथुम जिल्लाका चर्चित उपन्यासकारका उपन्यास कृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासकार सङ्ग्रौला प्रगतिवादी धारामा कलम चलाउने उपन्यासकार हुन् । उनका उपन्यासमा नेपाली समाजमा वर्गीय समाजको अन्तर्विरोध र अन्तर्द्वन्द्वलाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । समाजमा शोसक र शोषित दुई वर्ग हुने र ती शोसक वर्गले शोषित वर्गमाथि अन्याय, अत्याचार गरेको मानव जीवनका व्यवहारिक र सामाजिक पक्षलाई यथार्थवादी, प्रगतिवादी स्वर प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य उपयोगिता र महत्त्व

तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिका बारेमा यसअघि शोध मुलक अध्ययन हुन नसकेकोमा यस कार्यले त्यो अभावको पूर्ति गर्ने भएकाले यसको औचित्य रहनेछ । यस कार्यले ओभेलमा परेका तेरथुम जिल्लाका एक दर्जनभन्दा बढी उपन्यासकार र तिनका कृतिको तथ्यपूर्ण जानकारी गराइएको छ । तेरथुम को क्षेत्रीयताभिन्न लुकेर रहेका प्रतिभा र तिनका कृतिलाई नेपाली साहित्यिक जगतमा उजागर गरेर यस कार्यले उपयोगी र महत्त्वपूर्ण काम गर्नेछ । यसर्थ यस कार्यको औचित्य उपयोगिता र महत्त्व रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

यस शोधकार्य तेरथुम जिल्लाको भौगोलिक सीमा क्षेत्रभित्र रही यस अन्तर्गत फेला पर्न सकेका उपन्यास कृतिहरूको सङ्कलनको आधारमा शोधकार्य तयार पारिएको छ । पूर्वाञ्चल ६ वटा जिल्लामध्येको तेरथुम जिल्लामा जन्मिएका हुर्किएका वा तेरथुम जिल्लालाई कर्मथलो भनी चिनाउन सकिने उपन्यासकार र तिनका नेपाली भाषामा प्रकाशित उपन्यास र तिनका नेपाली भाषामा प्रकाशित उपन्यास कृतिहरूको सर्वेक्षण गर्ने र यस्ता उपन्यासको विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छ । यही नै यस कार्यको सीमा रहेको छ ।

१.७ शोधविधि

यस शोधकार्यमा क्षेत्रीय अध्ययन पद्धतिलाई सामग्री सङ्कलनको मुख्य स्रोत प्राथमिक द्वितीयक बनाइएको छ । यसमा तेरथुमे उपन्यासकारसँग व्यक्तिगत रूपमा भेटगरी कुराकानी तथ्य सामग्री सङ्कलन गरिएको छ भने भेट हुन नसकेका उपन्यासकारहरूका बारेमा स्थलगत अध्ययन, टेलिफोन वार्ता र अन्तर्वार्ताको प्रयोग गरी कतिपय सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ । प्राप्त सामग्रीलाई मूलतः विश्लेषणात्मक पद्धतिबाट तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकार र तिनका औपन्यासिक कृतिको अध्ययन गरिएको छ । यसमा सर्वेक्षण कार्य ऐतिहासिक पद्धतिमा र उपन्यासहरूको विश्लेषण आवश्यकता अनुसार तुलनात्मक वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ ।

१.८ शोपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्नानुसार ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय
दोस्रो परिच्छेद : तेरथुम जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय
तेस्रो परिच्छेद : तेरथुम जिल्लाका प्रमुख साहित्यकारहरू
चौथो परिच्छेद : तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारहरूको अध्ययन
पाँचौँ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष
यी परिच्छेदहरूलाई विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकमा विभाजन गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

तेरथुम जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१ परिचय

नेपाल अधिराज्यका पाँच विकास क्षेत्रहरूमध्येको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने कोसी अञ्चलको पहाडी जिल्ला मध्ये तेरथुम पनि एक हो । यातायात क्षेत्रबाट र भौगोलिक विषमताका कारण पछाडि परे पनि सञ्चार शिक्षा क्षेत्रको अग्रता प्राकृतिक सुन्दरता सबै बहु जातजातिहरूको बासस्थान यस जिल्लालाई चिनाउने माध्यम हुन् । यसका साथै नेपालकै सबैभन्दा लामो ट्यान्डु भ्रमण, नेपालमा प्रसिद्धि पाएका तेरथुमे ढाका टोपी, आठराईका गलैँचा, खुकुरी र राडीपाखी, नेपालको राष्ट्रिय फूल लाली गुराँस यस जिल्लालाई चिनाउने प्रमुख साधन हुन् ।

२.२ नामकरण

भण्डै अस्ट्रेलियाको पूर्वी आकार परेको तेरथुम जिल्ला बीचमा फुकेको र उत्तर दक्षिण सुकेको अवस्थामा रहेको छ । चारैतिर पहाडले घेरिएको उत्तरदेखि दक्षिणतिर भिरालो परेको सुन्दर लिम्बूवान बस्ती भएको यो जिल्लाको नामकरण सम्बन्धमा भने विभिन्न किंवदन्तीहरू पाइन्छन् ।

यस जिल्लाको नाम तेरथुम रहनुमा एउटा ऐतिहासिक प्रसङ्ग जोडिएको छ । वि.सं. १९५२ मा यस क्षेत्रमा १३ वटा थुम फेदाप नुभो उत्तर, नुभो दक्षिण आठराई, चैनपुर याङ्गुरूप, तमोर नदी, मेवा खोला, मौवा खोला, दस माभिया, पाँच खपन, सभा उत्तर र सङ्खुवा उत्तरको तिरो (मालपोत) उठाउन माल अड्डाको रूपमा स्थापना भएको थियो । यी बस्तीलाई थुम मानिन्थ्यो । यी ११ वटा थुममध्ये फेदाप थुमको डाँडा बसे थुमलाई पायक पर्ने देखियो र यस थुमको म्याङलुङ भन्ने ठाउँमा माल अड्डाको स्थापना भयो । यसरी तेरवटा थुमको मालपोत उठाउने अड्डा यहाँ स्थापना भएकाले यस जिल्लाको नाम तेरथुम रहेको हो । त्यस्तै तेरथुम जिल्ला लिम्बूहरूको बसोवास बढी भएको जिल्ला हुनाले यस जिल्लाका अधिकांश ठाउँको नाम लिम्बू भाषामै राखिए जस्तै लिम्बू वंशावली पनि तेरथुम जिल्लाको नामकरणको सम्बन्धमा किंवदन्ती पाइन्छ । वंशावली अनुसार मोरङराज्यको साङ्लाङ राजाका भाइ सिदिङ्ग फेदाप पहाडमा बसेको अनुमान गरिएको छ । उनले दरबारका हिन्दू पुरोहितको बनाइमा लागेर आफ्नो नामसमेत अमर राय राखे त्यसको अनुशरण उनका सन्तानहरूले गरेका थिए । त्यसबेला फेदापमा छ राय हरू भए र यसका साथै उत्तरी फेदापमा सात रायहरू भए । नेपालको पूर्वाञ्चलको धनकुटा गौँडामा त्यसबेला सत्र थुमको तिरो बुझाउने कार्य हुन्थ्यो । जसलाई दस लिम्बूवान र सत्र थुम भनेर अहिले पनि भनिन्छ । पछि फेदाप र उत्तरी फेदापका छ राय र सात रायलाई मिलाई छुट्ट्याएर तेरथुम बनाइयो ।^१

यी माथिका किंवदन्तीबाट के स्पष्ट हुन्छ भने तेरथुम जिल्लाका नामकरण तिरो उठाउने सम्बन्धबाट भएको बुझिन्छ । १९५२ सालमा सर्वे नापी हुँदा १३ वटा थुमहरू मिलाई हालको सदरमुकाम रहेको म्याङलुङमा मालपोत उठाउन माल अड्डा स्थापना गरेपछि यसको नामकरण तेरथुम रहेको हो । वि.सं २०२२ मा ७५ जिल्लामा माल अड्डा खडा भएपछि यस जिल्लाका १३ वटा

^१ माधवप्रसाद पोखरेल, 'तेरथुम एक चिनारी', तीनजुरे, (२/१, २०६६), पृ. २४ ।

थुममध्ये पाँचथर जिल्लामा पाँचथर थुम, नुभो उत्तर र नुभो दक्षिण, ताप्लेजुड जिल्लामा तमोरखोला मौवाखोला, मेवाखोल र याडरूप थुमहरू र सङ्खुवासभा जिल्लामा पाँच खपन, चैनपुर, सभाउत्तर, सडसवाउत्तर र दसमाभिया थुमहरू गाभिएकाले अनि बाँकी रहेका फेदाप आठराई र छथ्रथर हाल यस जिल्लामा तीनवटा थुमहरू मात्र कायम रहेका छन् । २०१९ सालमा म्याङलुङमा जिल्लाको प्रशासन स्थापना भएपछि तेरथुम जिल्ला कायम भई आफ्नै अस्तित्वमा रहन गएको हो । लिम्बू भाषामा थुम भन्नाले डाँडो वा ढिस्को भन्ने बुझिन्छ । यस जिल्लामा तीनजुरे पहाडका तीनवटा डाँडाहरूवाट गन्दै जाँदा थलाडाँडासम्म १३ वटा थुम्काहरू भएकाले यसको नाम तेरथुम रहन गएको जनविश्वास छ ।

२.३ भौगोलिक परिचय

पूर्वाञ्चल विकासक्षेत्र अन्तर्गतका पहाडी जिल्ला मध्ये तेरथुम पनि एक हो । यसको पूर्वमा पाँचथर पश्चिममा सङ्खुवासभा र धनकुटा, उत्तरमा ताप्लेजुड र दक्षिणमा धनकुटा र पाँचथर जिल्ला पर्दछन् । पूर्वमा ताप्लेजुङसँग जोडिएको फुँगु वाखोला र पाँचथरसँग जोडिएको तमोर नदी पश्चिममा धनकुटासँग जोडिएको तेलिया खोला, उत्तरमा सङ्खुवासभासँग जोडिएको मङ्गलबारे, श्रीमाने र गुफा डाँडा र दक्षिणमा तमेर नदी यति चार किल्लाको परिधिभित्र तेरथुम जिल्ला रहेको छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ६७९ वर्ग किलोमिटर वा ६७९०० हेक्टर जमिनमा फैलिएको छ । समुन्द्री सतहबाट ३४५ मिटरदेखि ३९९२ मिटरसम्मको उचाइमा रहेको यो जिल्लाको सदरमुकाम म्याङलुङ बजार समुद्र सतहबाट करिब १४६७ मिटरको उचाइमा रहेको छ । यो जिल्ला ८७/२५ डिग्रीदेखि ८७/४० डिग्री पूर्व देशान्तर २६/६६ डिग्रीदेखि २७/३० डिग्री अक्षांशभित्र पर्दछ । यस जिल्लाको तापक्रम न्यूनतम १५ डिग्री सेन्टिग्रेडदेखि अधिकतम ३० डिग्रीसम्म रहेको छ । यस जिल्लाको अधिकतम वर्षा १२५१ मिलि सम्म रहेको छ ।^२

२.४ राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन

२०१९ सालमा म्याङलुङमा सरदरमुकाम स्थापना गरी तेरथुम जिल्ला कायम भई आफ्नै अस्तित्वमा रहेको यस जिल्लामा २०५९ सालभन्दा अगाडि दुई निर्वाचन क्षेत्र रहेकोमा २०५१ सालदेखि जनसङ्ख्या कमी भएकाले एक मात्र संसदीय निर्वाचन क्षेत्र कामय गरिएको छ । २०५० सालभन्दा पहिले ३१ वटा गा.वि.स. रहेको यस जिल्लामा पछि छथरपोखरी गा.वि.स.लाई पञ्चकन्या र पाक्चामारा गा.वि.स.मा विभाजन गरी ३२ गा.वि.स. बनाइएको छ । २०६८ साल भदौ १ गतेदेखि तेरथुम जिल्लालाई १ नगरपालिका, ११ इलाका, २६ गा.वि.स. मा विभाजन गरिएको छ । तेरथुम जिल्लामा रहेका ३२ गा.वि.स. मध्ये ६ गा.वि.स. लाई एउटै नगरपालिका म्याङलुङमा समेटिएको छ । म्याङलुङ, जिखिम्ती, साब्ला, तम्फुला, पिप्ले, आम्बुङ गा.वि.स. को एउटै नगरपालिका म्याङलुङ रहेको छ । २६ गा.वि.स.को नामावली निम्नानुसार रहेको छ^३ :

२ किशोरचन्द्र दुलाल, तीनजुरे, (तेरथुम काठमाडौं सम्पर्क मञ्चको वार्षिक मुखपत्र, ३/१, २०६८), पृ. ५ ।

३ ऐजन् पृ ५ ।

(१) ह्वाकु (२) इवा (३) छातेदुङ्गा (४) थोक्लुड (५) चुहानडाँडा (६) सङ्क्रान्ति बजार (७) खाम्लालुड (८) सम्दू (९) इसिबू (१०) सिम्ले (११) जलजले (१२) ओयोक्जुड (१३) पौठाक (१४) श्रीजुङ्ग (१५) मोराहाङ्ग (१६) सोल्मा (१७) सुदाप (१८) ओखे (१९) वसन्तपुर (२०) सुङ्नाम (२१) फुलेक (२२) पञ्चकन्या (२३) आङ्दिम (२४) दाङ्गपा (२५) फाक्वामारा (२६) हमरजुङ्ग

२.५ जनसङ्ख्या

२०६८ सालको जनगणनाअनुसार हालको कुल जनसङ्ख्या ११५००९ (एक लाख एक हजार पाँच सय नौ) रहेको छ। पुरुषको जनसङ्ख्या ४७३५७ रहेको छ भने महिलाको जनसङ्ख्या ५४,१५२ रहेको देखाइएको छ। यस जिल्लाको जनसङ्ख्या २०५८ सालको जनगणना अनुसार १० प्रतिशतले घटेको तथ्याङ्क विभागले जनाएको छ।

२.६ प्राकृतिक स्रोत

तेरथुम जिल्ला प्राकृतिक स्रोतले भरिपूर्ण जिल्ला हो। यस जिल्लामा जलस्रोत वनजङ्गल, ह्यात्रुड भरना, ताल, पहाड, सबै रहेको पाइन्छ। नेपालको सबैभन्दा लामो ३६५ मि. उचाइ भएको ह्यात्रुड भरना यस जिल्लाको गहना हो। पर्यटकको आकर्षण भए पनि यातायात सञ्चारको समुचित व्यवस्था हुन नसकेको कारण यो भरना अझै ओभेलमा परेको छ। त्यस्तै तेरथुम जिल्लामा नेपालको राष्ट्रिय फूल लालीगुराँसका २८ प्रजातिहरू पाइन्छन्। यस जिल्लाका अन्य प्राकृतिक स्रोतहरूमा तीनजुरे पहाड, मार्ग, पोखरी, रात पोखरी, चिचिलिङ्ग पोखरी, म्यन्छयाम ढाप, थाकुम्बा गढी, गुराँसवन, गौखुरी गुफा आठराई पोखरी, छातेदुङ्गा जस्ता पर्यटकीय स्थल रहेका छन्। प्राकृतिक स्रोत अन्तर्गत प्रमुख खोलाहरू तमोर नदी, खोरुङ्गा खोला, कोया खोला, लम्बू खोला, पिँगुवा खोला, ताडमायाँ खोला, फाक्चुवा खोला, फुँगुवा खोला, तेलिया खोला, हिउँदिया खोला र अँधेरी खोला आदि रहेका छन्।

२.७ धार्मिक स्थल

तेरथुम जिल्ला बहुभाषिक, बहुजातीय बसोबास गर्ने जिल्ला भएकाले या छन्। सिंहवाहिनी मन्दिर म्याङलुड, भगवती मन्दिर सङ्क्रान्ति, पाथीभरा मन्दिर, छातेदुङ्गा म्याङलुड, जिरिखिमि शिव मन्दिर, आयोक्यजुँ शिवालय मन्दिर सङ्क्रान्ति र जलजले, राम मन्दिर खेलपुर, बौद्ध गुम्बाहरू चुहानडाँडा, सिम्ले, छातेदुङ्गा, ह्वाकु, आङ्दिम, पौठाक र रक्तकाली मन्दिर सोल्मा आदि प्रमुख मठमन्दिर तेरथुम जिल्लामा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूको धार्मिक स्थिति निम्नानुसार छ :

धर्म	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
हिन्दू	५७,९९४	५१.२८
बौद्ध	१२,८३६	११.३६
इस्लाम	६६	०.०५
क्रिश्चियन	५२०	०.४५
शिख	१०	०.०१
बहाई	६४	०.०५
किराँत	४१,३६७	३६.५७
जैन	१३	०.०१
अन्य	२४१	०.२१
जम्मा	१,१३,१११	१००

स्रोत : स्थानीय जिल्ला विकास समिति २०६६/६७

२.८ प्रमुख पेसा

तेरथुम जिल्लाका बासिन्दाको प्रमुख पेसा कृषि हो । यस जिल्लाको मुख्य उत्पादन धान हो । यसका साथै यस जिल्लामा मकै, गहुँ,कोदो, फापर, आलु, तोरी आदि प्रमुख अन्न वाली उत्पादन हुन्छन् । यस जिल्लामा प्रमुख उत्पादन हुने फलफूलहरूमा सुन्तला, जुनार, नासपाती, आँप, अम्बा, आरुबखडा, कागति आदि रहेका छन् । यस्तै नगदेवाली अन्तर्गत अलैंची चिया, अदुवा र अम्लिसो प्रमुख रहेका छन् । यस जिल्लामा उद्योग व्यवसायमा ढाका- कपडा र खुकुरी उद्योग नेपालमै प्रसिद्ध मानिन्छ । अन्य उद्योगधन्दामा राडीपाखी, बेतबाँस, अदुवा प्रशोधन, अलैंची प्रशोधन, अल्लो प्रशोधन । यस जिल्लामा सञ्चालनमा रहेका छन् ।

२.९ शैक्षिक स्थिति

तेरथुम जिल्लाको शैक्षिक इतिहास लामो छैन । वि.सं. १९८२ सम्म गुरु पुरोहितहरूद्वारा फुर्सदको समयमा हिउँदमा ३ महिना वैदिक शिक्षा दिइन्थ्यो । वि.सं १९९१ मा संस्कृत र नेपाली भाषा पढाउन मूलपानी स्थायी सरकारी पाठशालाको स्थापना भयो । राणाहरूलाई खुसी पारी यो स्कूल स्थापना गराउनु आठराईका सिटौला परिवारको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ । यस जिल्लामा वि.सं २००२ मा आठराई चुहान्डाँडामा अङ्ग्रेजी स्कूल स्थापना गरी आधुनिक शिक्षाको सुरुवात गरियो । यसरी आठराई क्षेत्रबाट यस जिल्लामा शिक्षाको सुभारम्भ भएको देखिन्छ ।

२०६७/०६८ को तेरथुम जिल्लाको शैक्षिक स्थिति

विद्यालयको प्रकार	सङ्ख्या	सामुदायिक	निजी	विद्यार्थी	
				छात्रा	छात्र
पूर्वप्राथमिक विद्यालय	२०६	२०६	-	१४,८४१	१३,७८५
प्राथमिक विद्यालय	१५६	१५६	-	५१,८५	४,७८२
निम्नमाध्यमिक विद्यालय	४१	४१	-	३,६३८	२,३८४
माध्यमिक विद्यालय	१५	१५	-	१,५२०	१,००६
उच्च माध्यमिक विद्यालय	२८	२८	-		
क्याम्पस तह	४	४	-		
निजी विद्यालयहरू	९				

स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, तेरथुम ।

२.१० स्वास्थ्य स्थिति

तेरथुम जिल्लाको स्वास्थ्य स्थिति न्यून रहेको छ । यस जिल्लामा जम्मा जम्मी १ अपस्ताल,६ स्वास्थ्य चौकी, २० उपस्वास्थ्य चौकी, २ आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, २ प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र गरी जम्मा ३४ वटा कार्यालय रहेका छन् । कार्यरत डाक्टर ३ जना अनुपातमा १:३७७०४, नर्सको ४ जना अनुपातमा १:२८२७८ अ.न.मि. १७ जना अनुपात १:६६५४ प्राथमिक मेडिकल ४९ जना अनुपात १:२३०८ को स्थितिमा रहेका छन् ।

तेस्रो परिच्छेद

तेरथुम जिल्लाका प्रमुख साहित्यकारहरू

३.१ तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि

तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि मौखिक परम्पराबाट विकसित भएको पाइन्छ। बाग्दल डाँगीको भोटको सवाइ मनोरथ पाध्या दाहालको तीर्थवाली (ईश्वरीय भजन), सुकदेव भट्टराईको मौखिक भजन, गोपाल लम्जेलको श्रीमदभागवत गीता अनुवाद, मेदनीप्रसाद उप्रेती ईश्वरीय आस्थाका लेख रचनाबाट सुरु भएको तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि २००४ सालभन्दा पछाडि विकसित भएको पाइन्छ। “२०१० सालमा काजीमान कन्दडुवाको आठकथा कथाको सङ्ग्रह (२०१०) र पद्मप्रसाद उप्रेतीको ‘नेपालको दीपक’ (कविता, भारती जेष्ठ, २०१०), रचनाहरू प्रकाशित भएपछि तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिहरूको विकास भएको पाइन्छ।”^४

तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिलाई अगाडि बढाउन जिल्लाबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिकाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ। तेरथुम जिल्लाबाट २०१७ सालमा प्रथम पटक कमलादेवी शर्माको सम्पादनमा प्रयास पत्रिका वीरेन्द्र इन्टर कलेज चुहान डाँडाबाट प्रकाशित भएपछि तेरथुम जिल्लामा साहित्यिक गतिविधि फस्टाएको देखिन्छ। यस जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिमा तीव्रता दिने प्रमुख पत्रिकाहरूमा प्रयास, प्रतिबिम्ब, समसुधा, प्रोत्साहान, मगज, कुम्भकर्ण, गुम्बज, प्रणयन, मुन्धुम, लाफुन, इक्सा, आँधीबेहरीः, पुष्पाञ्जलि, सङ्गम सुधा, तीनजुरे, खोजतलास, साप्ताहिक, नौलो सन्दर्भ, नव बिहानी प्रमुख रूपमा रहेका देखिन्छन्।

तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिलाई यहाँसम्म ल्याउनमा यहाँका विभिन्न सङ्घसंस्थाले महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन्। प्रमुख संस्थाहरूमा ‘वीरेन्द्र इन्टर कलेज हाल’ ‘तेरथुम क्याम्पस’, ‘साहित्यिक सङ्गम आठराई’, ‘श्री त्रिमोहन मा.वि.’ रहेका छन्। वीरेन्द्र इन्टर कलेज (तेरथुम क्याम्पस) चुहानडाँडामा प्रथम पटक क्याम्पसमा प्रमुख भएर आएका राजानारायण प्रधानले प्रयास (२०१७) पत्रिका निकाल्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेले। यस्तै वामदेव पहाडी २०२२/२०२३ सालमा क्याम्पस प्रमुख भएर आएको वेला प्रतिबिम्ब पत्रिका निकाले। यसप्रकार तेरथुमको साहित्यिक गतिविधिमा तीव्रता ल्याउने कार्यमा जिल्लाभित्र र जिल्ला बाहिर बसेर साहित्य सिर्जना गर्ने स्रष्टाहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका/योगदान रहेको छ। तेरथुमको साहित्यिक गतिविधिमा शिक्षण पेसामा संलग्न भएका वल्लभमणि दाहाल, छविरमण शर्मा, गणेशबहादुर प्रसाईं, भानुभक्त पोखरेल, पूर्णानन्द शर्मा, जगदीश थापा, नरेश शाक्य, तेजप्रसाद सिटौला, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, खगेन्द्र सङ्गौला, मोहन सिटौला, सूर्य कन्दडुवा, डिल्लीप्रसाद सिटौला जस्ता साहित्यिक अनुरागीहरूको जमघटमा २०२३ साल भाद्र २६ गते

^४ धर्मराज गौतम, नेपाली साहित्यमा तेरथुम जिल्लाको योगदान, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६३), पृ. १३।

साहित्य सङ्गम आठराईको जन्म भयो । यस संस्थाले जिल्लाव्यापी रूपमा साहित्यको विकास गर्नुका साथै सङ्गम सुधा पत्रिका प्रकाशित गर्‍यो ।

तेरथुम जिल्लाको साहित्यिक गतिविधिमा उतारचढाव ल्याउने प्रमुख तत्व राजनीतिक खिचातानी हो । पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य र बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनासँगै धेरै पत्रपत्रिका प्रकाशित भए । गणतन्त्र र जनआन्दोलन (२०६२/०६३) ले साहित्य अनुरागीहरूलाई स्वतन्त्ररूपले लेख रचनाहरू सिर्जना गर्ने अवसर प्राप्त गर्‍यो । २०६२ सालमा नव किरण साहित्यमा समाजको स्थापना भयो । यस संस्थाले २०६२ असोज १ र २ गते सङ्क्रान्ति बजारमा बृहत् साहित्यिक गोष्ठीको आयोजना गरेको थियो । २०६८/१०/५ गते जिल्लाव्यापी रूपमा साहित्यिक गतिविधिबारे जानकारीमूलक कार्यक्रम आयोजना गर्‍यो । यसरी जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि अगाडि बढेको छ । विभिन्न विधामा कलम चलाउने साहित्यकारहरूको सङ्क्षिप्त परिचय तल दिइएको छ ।

३.२ तेरथुम जिल्लाका कविहरू

तेरथुम जिल्लामा कविताको निरन्तर यात्रा २०१० सालपछि मात्र लिखित रूपमा भएको हो । तेरथुम जिल्लाको प्रथम कविता प्रकाशन गर्ने पदमप्रसाद उप्रेती हुन् । उनले २०१० सालमा नेपालको दीपक कविता भारती (जेष्ठ, २०१०) प्रकाशित भएको हो । २०१० सालदेखि सुरुवात भएको कविता यात्रा २०६८ साल सम्ममा धेरै कविहरूको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ । प्रमुख कविहरूको परिचय निम्नानुसार रहेको छ ।

१. पदमप्रसाद उप्रेती

वि.सं. १९८६ मा तेरथुम जिल्लाको चुहानडाँडामा जन्मिएका “कवि पदमप्रसाद उप्रेती तेरथुम जिल्लाका प्रथम कवि हुन् । उप्रेतीको प्रथम कविता ‘नेपालको दीपक’ (कविता भारती जेठ, २०१०) हो ।”^५ ‘मगज’ भारती, माघ २०१०) ‘जीवन यात्रा’ हिमालको काखबाट (२०१२) ‘प्रेमको ज्वालमा’ प्रतिबिम्ब (२०२३) ‘लगनगाँठो’ प्रयास (२०१७) ‘प्रिय’ रूपरेखा, २०२०) ‘मेरो सपना विपना’ प्रतिबिम्ब (०२३) आदि कविताहरू फुटकर रूपमा प्रकाशित भएका छन् । उनका कविताहरू सङ्ग्रहका रूपमा प्रकाशित भएका छैनन् । उनका कवितामा निम्न वर्ग र अभिजात वर्गका बीचमा देखिन स्वार्थको चित्रण पाइन्छ । मौलिक विषयवस्तुको भाव अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

^५ देवी सुवेदी, ‘कवि पुण्यप्रसाद सुवेदी र उनको काव्य प्रवृत्ति’, पुण्यप्रसाद सुवेदी स्मृतिग्रन्थ, (मोरङ : पुण्यप्रसाद स्मृति समिति, २०६१), पृ. ११० ।

२. पुण्यप्रसाद सुवेदी

वि.सं १९९० मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका पुण्यप्रसाद सुवेदी 'दलमुखी' मगज (२०१५) प्रथम प्रकाशित कविता हो ।^६ उनको पुण्यप्रसाद सुवेदीका कविता (२०६१) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ । कवि आफूले देखेका, भोगेका अनुभवहरूलाई कविताको विषयवस्तु बनाउँदै चेतनाका स्वरहरू फैलाउन समक्ष देखिन्छन् । "कवि सुवेदीले समसामयिक समस्या र जटिलताको भावभूमिलाई अनुभूतिले रङ्ग्याएर कल्पनामा दौडाएर सम्प्रेषणीय रूपमा कविता प्रस्तुत नौलो आयाम दिन सक्नु उनको काव्य वैशिष्ट्य रहेको भन्नु उपयुक्त हुने छैन ।^७ सरल र सहज भाषाशैलीमा लघु र लघुत्तम रचनामार्फत आफ्नो मातृभूमि र आफू जन्मेको ठाउँको चित्रण गर्नुका साथै विकृति विसङ्गतिप्रति आञ्चलिकता पाइन्छ ।

३. सरोज ओली (१९९८)

वि.सं १९९८ मा तेरथुम जिल्लाको इवामा जन्मिएका "कवि सरोज ओली विद्रोह र मुक्ति (२०४७) कविता सङ्ग्रहबाट देखा परेका हुन् ।"^८ उनका प्रकाशित कविता सङ्ग्रहहरू विद्रोह र मुक्ति (२०४७), सरोज ओलीका कविता (२०५१), तम्मर नदीका धुनहरू (२०५२) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् ।

कवि सरोज ओलीका कवितामा मानवीय जीवनमा विसङ्गति राजनैतिक कारणले ल्याएको भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । जीवनमा विसङ्गति, राजनीति, धर्म संस्कृति, आर्थिक पक्षले मानवमा असमानता आएको छ । उनका कवितामा प्राकृतिको चित्रण मानवीय पक्षसँग गरिएको छ । मानव मानवमा जातीय भेदभावको कारण निम्न जातका मानिसहरूले अपमानित हुन परेको अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । घृणाले मानव समुदायमा द्वन्द्व आएको भाव अभिव्यक्ति पाइन्छ । मानव जीवन विसङ्गत जुनसुकै पक्षमा भएको छ । ग्रामीण जनजीवनको आर्थिक अवस्था र सहरमा भइरहेको विसङ्गतिलाई चित्रण गरिएको छ । देशप्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । मानव मानवमा भइरहेका युद्ध, अशान्तिको अन्त्य हुनुपर्छ भौतिक सुविधाले मानिसहरूलाई स्वार्थी बनाएको भाव व्यक्त गरेको पाइन्छ । समाजमा वर्गीय समानता ल्याउनुपर्ने भाव व्यक्त गरेका कवि ओली तेरथुमे प्रगतिवादी प्रतिभा हुन् ।

^६ ऐजन, पृ. ११० ।

^७ रविमान लम्जेल, कोसी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास, (नेपाल : रत्नमाया दलित साहित्य संरक्षण समिति, २०५०), पृ. २३ ।

^८ सरोज ओलीबाट प्राप्त जानकारी ।

४. चूडामणि गौतम

वि.सं २००० मा तेरथुम जिल्लाको खाम्लालुङमा जन्मिएका “चूडामणि गौतम बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्ति हुन् ।”^९ कवि गौतमको प्रथम प्रकाशित कविता ‘जिन्दगीका जाग्राम बस्ने रातमा’ सुष्मा (१/१, २०२४) कविताबाट नेपाली साहित्यमा देखापरेका हुन् । उनको प्रकाशित सङ्ग्रह आभास (२०३५) मा प्रकाशित भएको छ ।

गौतमका कवितामा सहिदको सबैले सम्मान गर्नुपर्ने,सहिदले देखाएको बाटोमा हिँड्नु पर्ने, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचारको खुलेर विरोध गरी त्यसको अन्त्य गर्नुपर्ने अभिव्यक्ति पाइन्छ । धनी र गरिब बीचको अन्तर उनका कवितामा पाइन्छ । समाजको चित्रण गर्नुका साथै दाम्पत्य जीवनमा प्रेम क्षणिक भएको, प्रेममा धोका दिनेलाई रिसको भावना नलिई मित्रताको व्यवहार गर्नुपर्छ । समाजमा रहेका विकृति र विसङ्गतिको विरुद्धमा खुलेर विरोध गर्नुपर्ने भावको अभिव्यक्ति पाइन्छ । बिम्ब र प्रतीकमार्फत आफूले जीवनमा भोगेका र देखेका यथार्थ घटनाहरू प्रस्तुत गरेका छन् । उनका कविताहरू जटिल र कठोर रहेका छन् । गौतमका कवितामा भाषाशैली जटिल रहेको पाइन्छ । प्रगतिवादी कवि गौतम समसामयिक विषय वस्तुप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने साहित्यकार हुन् ।

५. अभि सुवेदी

वि.सं २००२ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “अभि सुवेदी बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्तित्व कवि हुन् । सुवेदीको प्रथम कविता ‘नानी रोय’ नौलो पाइलो (२०१३) प्रथम प्रकाशित कविता हो ।”^{१०} उनका हालसम्म प्रकाशित कवितासङ्ग्रह छत्तीस वर्षका नेपाली कविता सम्पादन र भूमिका (२०३९) Chasing Drinks (२०५३) शब्द र चोट (२०५४) कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् ।

कवि अभि सुवेदी कवितामा सामाजिक र विश्वव्यापी यथार्थको अनुभूति दिन सक्षम छन् । उनले समाज, प्रेम, राजनैतिक, आर्थिक, धार्मिक र सांस्कृतिक अवस्थालाई कविताको विषय बनाएका छन् । वर्तमानमा मान्छेले भोग्नु परेका हिंसात्मक पीडालाई कविताको विषय बनाएका सुवेदीले सहरमा भौतिक वस्तुको प्रयोग गरी मानवले मानवता गुमाएको भन्दै व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । उनका कवितामा सरल विषयवस्तु ग्रामीण जनजीवनमा बोलिने भाषाशैलीको प्रयोग भएको देखिन्छ । मानव जीवनमा घट्ने युद्ध, हिंसा, पीडा, यतना, उच्च वर्गले निम्न वर्गमाथि गर्ने शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो गरेको कुरा उनका कविताले बोलेका हुन्छन् । उनका कवितामा मानवले भोग्नु परेको विसङ्गति र विकृतिको विरोध पाइन्छ ।

^९ धर्मराज गौतम, पूर्ववत्, पृ. ७३ ।

^{१०} नारायणकुमारी अधिकारी, समालोचक अभि सुवेदी, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६३), पृ. ११ ।

६. तोयानाथ भट्टराई

वि.सं २००८ तेरथुम जिल्लाको जिरिखिस्तीमा जन्मिएका कवि तोयानाथ भट्टराई राष्ट्रपति गोरखापत्र (२०२९) कविता रचनाबाट देखापरेका हुन्।^{११} उनका प्रकाशित कृतिहरू म्याडलुङ हार (२०४४), सङ्काम्ति (२०५५) प्रकाशित भएका छन्।

कवि तोयानाथका कवितामा जन्मभूमिप्रतिको माया, सामाजिक विसङ्गति हटाउने तीव्र चाहना, ज्यादति विरुद्ध आक्रोशको भावना, समाजसेवी तथा मानवतावादी व्यक्तिहरूको सम्मान एवम सरल सहज भाषाशैलीमा ग्रामीण जीवनका कथा व्याथालाई कवितात्मक स्वरूप दिएका भट्टराईको कवितामा युद्धमा मारिएका सहिदप्रति सम्मान गर्नुका साथै गरिब, दुःखी जनतालाई सामन्ती संस्कारको आन्त्य गर्नु आह्वान गर्दछन्। उनी तेरथुमे प्रगतिवादी कवि हुन्।

७. रविमान लम्जेल

वि.सं २००८ मा तेरथुम जिल्लाको थोक्लुङमा जन्मिएका “कवि रविमान लम्जेल ‘मेरा पुर्खाहरू’ (मेची साप्ताहिक २०२९) कविताबाट देखा परेका हुन्।”^{१२} लम्जेलका तीनवटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन्। उनका कविता सङ्ग्रहहरू **उन्मुक्त आवेगहरू** (२०४८), **सिर्जनाका छालहरू** (२०६०), र **भिन्नका खुल्लुलीहरू** (२०६२) कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन्।

कवि रविमान लम्जेलका कवितामा नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण गरिएको छ। नेपालीले गरिबी, भोकमारी, थिचोमिचो, सामाजिक राजनैतिक, जनजीवनमा चाकडी चाप्लुसी निम्नवर्गका जनताहरूले गर्नुपर्ने बाध्यता रहेको देखिन्छ। उनका कवितामा विद्यमान निरङ्कुशताका विरुद्ध क्रान्तिकारी र विद्रोही भाव व्यक्त गरिएको छ। उनका कवितामा न्याय, स्वतन्त्रता समानता श्रमप्रतिको समानता, राष्ट्रको विकास विज्ञानले परिवर्तन हुने भाव अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ।^{१३}

कवि लम्जेलका कवितामा चुनावमा हुने अनावश्यक खर्च र व्यक्ति किनबेचको चर्चा गर्दा चुनावी ठुटे नेतासँगका चिप्ला भाषण र आश्वासनप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्नुका साथै बजेटको दुरुपयोग गरिएको यथार्थ चित्रण गरेका छन्। उनका कवितामा अन्धकार हटाइ शिक्षाको चेतना ल्याउने आशा गरेका छन्। ग्रामीण चेतना ल्याउने आशा गरेका छन्। ग्रामीण जनजीवनको चित्रण, गरिब र अभावग्रस्त ग्रामीण जनताहरूका दुःख पीडा हटाई नवनिर्माणको चाहना व्यक्त गरिएको पाइन्छ। देशको भविष्य निर्माण गर्न सङ्घर्ष र क्रान्तिकारी चेतना ल्याउनु आवश्यक रहेको अभिव्यक्ति पाइन्छ।

रविमान लम्जेलका कवितामा सहिदको त्याग र बलिदानको प्रशंसा गर्दै यातना, भोगिरहेका जनताहरूमाथि अन्याय, अत्याचार शोषण, दमनको विरोध गरिएको छ। उनका कवितामा पूर्वेली भाषा मिश्रित जनबोलीका भाषिकविन्यास गरी वर्णनात्मक तथा विवरणात्मक शैलीमा लेखिएका कविता सरल, सहज र सुबोध छन्। उनका कवितामा वैचारिकताको प्रस्तुत भएको देखिन्छ। सामाजिक प्राकृतिक विम्बहरूको प्रयोग गरेको पाइन्छ। लम्जेलका कवितामा प्रगतिवादी स्वरका साथै प्रगतिशील दृष्टिकोण पाइन्छ।

^{११} तोयानाथ भट्टराईबाट प्राप्त जानकारी।

^{१२} रविमान लम्जेल, पूर्ववत्, पृ. ३२।

^{१३} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, पूर्ववत्, पृ. ३६९।

द. पुरुषोत्तम सुवेदी (२०११)

हाल प्रगतिशील लेखन संघको केन्द्रीय सदस्य र नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानको प्राज्ञसभा सदस्यको स्पर्श कार्यरत । वि.सं २०११ मा तेरथुमको साब्लामा जन्मिएका “कवि पुरुषोत्तम सुवेदीको ‘काठमाडौं’ मधुविन्दु (२०३२) शीर्षकको कविताबाट देखापरेका हुन् ।”^{१४} उनका प्रकाशित कविता सङ्ग्रह आतङ्क गन्ध (२०४८) र एकलो विजेता (२०५४) कवितासङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् ।

कवि पुरुषोत्तम सुवेदीका कवितामा देश र जनताको दयनीय अवस्थाको चित्रण भएको छ । युद्धमा नेपाली जनताको रगत वगेको, स्वतन्त्रताका लागि युद्ध गर्नुपर्ने आवश्यकता क्रान्तिले मानवजीवनमा परिवर्तन अवश्य आउँछ भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । उनका कवितामा देशमा भ्रष्टाचार र जताततै आतङ्क, अशान्ति फैलिएको ग्रामीण समाजको आर्थिक अवस्था, गरिबीले पिल्सिएका जनताका सामाजिक विवशता, सामन्ती समाजले गरिबहरूमाथि थिचोमिचो गरेको यथार्थस्थितिको चित्रण पाइन्छ ।

९. विश्वविमोहन श्रेष्ठ

वि.सं २०१३ मा तेरथुम जिल्लाको म्याङलुङमा जन्मिएका “कवि विश्वविमोहन श्रेष्ठ समसामयिक विषयवस्तुलाई अँगाल्दै ‘दुई मुक्तक’ तीनजुरे (२०२७) शीर्षक रचनाबाट देखापरेका हुन् ।”^{१५} कवि श्रेष्ठका तीनवटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । विश्वविमोहनका केही कविताहरू (२०४४), अँगारका धमिला धर्साहरू (२०६१) र एउटा गन्तव्यको खोजीमा (२०६२) कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् ।

कवि विश्वविमोहन श्रेष्ठका कवितामा नेपाली समाजमा रहेका विकृति र विसङ्गति हटाएर शिक्षाको उज्यालो ल्याउनु पर्ने भाव अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । कवि श्रेष्ठले जिवन यात्रामा आफूले देखेका, भोगेका र अनुभव गरेका कुरालाई कविता मार्फत यथार्थता अवरोध विभिन्न विघ्नबाधा र व्यवधानहरू आइपरे तापनि यात्रालाई निरन्तरता दिएपछि गन्तव्यमा पुगिन्छ भन्ने आशावादी स्वर श्रेष्ठका कवितामा पाइन्छ । उनका कवितामा गरिब जनताहरू गाँस, बास र कपासको चाहना राख्दछन् । प्रकृतिभन्दा ठूलो केही छैन भन्ने मान्यता राख्ने कवि श्रेष्ठले वास्तविक जीवनको खोजी प्राकृतिक जगतमा पर्ने तथा पानीरूपी गतिशील मानव जीवनलाई जेल, नेल र बन्दुकका भरमा अधिकार खोस्न सकिन्छ भन्ने दृष्टिकोण अघि सारेका छन् । उनका कतिपय कवितामा तेरथुमका विभिन्न ठाउँको वर्णन गरिएको पाइन्छ ।^{१६}

राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भबाट मानव शक्तिले विश्वमा ल्याएको निरङ्कुशताको विरोध व्यक्त गरिएको छ । उज्यालो भविष्य निर्माण गर्ने देशप्रेम, राष्ट्रियता, देशमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार, अज्ञानता र अशिक्षाको अन्त्यका लागि नयाँ नेपालको निर्माणको चाहना अभिव्यक्त गरेका छन् । मानवीय अस्मिता, जागिरे जीवनको दयनीय अवस्था, श्रमिकहरूको दुरव्यवस्था, जीवनको आशा

^{१४} पुरुषोत्तम सुवेदीबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१५} विश्वविमोहन श्रेष्ठबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१६} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, (काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र, २०६०), पृ. ३६० ।

निराशा, विश्वमा भएको मानवीय विवशता, बाध्यता, महङ्गी, शोषण दमन, अन्याय अत्याचारको विरोध र मुक्तिको चाहना व्यक्त गरेका छन् । यिनका सामाजिक शोषण दमन निम्न वर्गमाथि गरिएको अत्याचारको विरोध व्याख्या गरेका छन् । उनका कवितामा सहरिया जीवन र ग्रामीण प्रकृतिको चित्रण, प्रकृतिको मानवीकरण, मानवीय प्रेम प्रणयको अभिव्यक्ति पाइन्छ । ग्रामीण प्रकृति चित्रण विविध सांस्कृतिक सन्दर्भ जिन्दगीको गतिशीलता आत्मविश्वास जस्ता विषयवस्तुको प्रस्तुति पाइन्छ ।

श्रेष्ठका कवितामा जीवनवादी स्वर राष्ट्रप्रेम, प्रकृतिप्रेम, तथा मानवीय प्रेमको अभिव्यक्ति पाइन्छ । सामाजिक राजनैतिक, आर्थिक क्षेत्रमा विसङ्गति र विकृतिको चित्रणमा प्रथम र तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेका छन् । काव्यनिक चिन्तन एवम् विचार प्रधान कविता सिर्जना गर्ने श्रेष्ठ नेपाली कविताको समसामयिक धारामा कलम चलाउने प्रतिभा हुन् । उनका कवितामा प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति पाइन्छ । उनका कवितामा भाषाशैली सरल र सहज किसिमको प्रयोग हुनुका साथै पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । उनका कविताहरूमा समाजमा रहेका अन्याय र अत्याचारको विरोध जनतालाई बन्दुक र लाठीको भरमा मानवको अधिकार खोस्नेलाई तिनै अधिकार खोसिएका व्यक्ति वा समाजले तह लगाउनुपर्छ भन्ने अभिव्यक्ति प्रस्तुत भएको छ ।

१०. अनिरुद्र तिमिसना (२०१४)

वि.सं २०१४ मा तेरथुम जिल्लाको इवामा जीन्मएका “कवि अनिरुद्र तिमिसना मेरो ढाकर (२०५७) कवितासङ्ग्रह मार्फत नेपाली साहित्यका फाँटमा देखापरेका हुन् ।”^{१७}

उनका कवितामा ग्रामीण जीवनका कथाव्यथा र राजनीतिक परिस्थितिमा परिवर्तन भएको, निम्नवर्गीय जनता माथि शोषण, दमन, अन्याय भएको प्रस्तुति पाइन्छ । प्राकृतिक चित्रण, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा देखापरेका सामाजिक, आर्थिक राजनीतिक, शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका विकृति विसङ्गतिप्रति आक्रोश एवम् असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन् । उनका कवितामा श्रमको उचित मूल्य हुनुपर्ने, समाजमा व्याप्त भेदभाव परम्परागत धार्मिक, सांस्कृतिक परम्पराको विरुद्ध रहेको पाइन्छ । सरल सहज भाषाशैलीमा समाजमा भएका घटनाहरूलाई टपक्क टिपेर प्रस्तुत गरेका छन् ।

११. प्रह्लाद पोखरेल (२०१४)

वि.सं २०१४ मा तेरथुम जिल्लाको वसन्तपुरमा जन्मिएका “कवि प्रह्लाद पोखरेल ‘वसन्त’ नेपाल (२०३०) कविताबाट देखापरेका हुन् ।”^{१८} उनका प्रकाशित कवितासङ्ग्रहहरू आत्मको आशा (२०४२), गीतियात्रा (२०५१), जीवन्तयात्रा (२०५२), गोसाइँकुण्ड (२०५६), सारथि (२०५८), खोटाङ प्यारो (२०६१), कुहिराको कमल (२०६२), यात्राकाव्य गोसाइँकुण्ड (२०६२), नवशिष्य श्रद्धा (२०६३) काव्यकृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ।

कवि प्रह्लाद पोखरेल नेपाली जनजीवनका कथा व्याथालाई समेटेर युगीन परिवेशमा कविता काव्य सृजना गर्ने प्रतिभा हुन् । उनका कविता शास्त्रीय छन्द र मुक्त छन्दमा संरचित छन् । उनका

^{१७} उमानाथ काफ्ले, ‘ओभेलमा परेका सहज कवि’, सङ्गमसुधा, (४०/३/२०६१), पृ. १३१ ।

^{१८} प्रह्लाद पोखरेलबाट प्राप्त जानकारी ।

कवितामा नेपाली जाति, संस्कृति, राष्ट्रप्रेम, मातृभूमिप्रति प्रेम, राष्ट्रिय विकास चाहना शान्तिको कामना, नारीको दुःख पीडाहरूलाई समेटिएको पाइन्छ । उनका कवितामा राष्ट्रमा भएको विकृति विसङ्गति नेताहरूको हेलचेक्राइँ सहरी परिवेशको विग्रदो अवस्था, जताततै चोरी डकैती, घुसपेस र अन्योलको वातावरण छाएको, सामान्ती वर्गले गरिबहरूप्रति अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमनले कष्टप्रद जीवन भोग्नु परेको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । उनी तेरथुमे आख्यानात्मक कविता रचना गर्ने प्रगतिशील प्रतिभा हुन् ।

१२. विजय सुब्बा

वि.सं. २०१५ मा तेरथुम जिल्लाको तम्फुलामा जन्मिएका “कवि विजय सुब्बा (२०४०) सालको यथार्थ पत्रिकामा प्रकाशित ‘माभी’ शीर्षको कविताबाट देखा परेका हुन् ।”^{१९} उनका प्रकाशित कविता सङ्ग्रहहरू, **वस्तीका सङ्गम सुसेलीहरू** (२०४१), **विजय सुब्बाका गीत र गजलहरू** (२०५७), **अराजक अक्षरहरू** (२०५८), **ज्ञानी बालगजल** (२०६३) कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् ।

विजय सुब्बाका कवितामा नेपाली जनजीवनको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ । सुब्बाले आफ्ना कवितामा प्रगतिवादी स्वरहरू प्रस्तुत गरेका छन् । ग्रामीण परिवेशदेखि लिएर अन्तर्राष्ट्रिय मानव समाजको चित्रण पाइन्छ । सुब्बाका कवितामा प्रगतिवादी सुधारवादी बलिदानी भावना, आत्मविश्वास अटुट अस्थाको सशक्त अभिव्यञ्जना पाइन्छ । राष्ट्रिय संस्कृतिको संरक्षण गर्नु पर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय संस्कृतिले नेपालीहरूमा विसङ्गति ल्याएको भाव व्यक्त गरेका छन् । उनका कवितामा राष्ट्रिय प्रेम, नेपाली जातीय संस्कृतिको सम्मान तथा मौखिक संस्कृतिको जर्गेना गर्नुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । “मानवीय संस्कृति, राष्ट्रिय, जातीय र वैयक्तिक स्वाभिमान तथा नेपाली जातिका वीरताको प्रशंसा, नेपाली वीरताको हास भएकोमा चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । सुब्बाका कवितामा निरङ्कुशताको विरोध गरिएको छ । गरिब जनताहरूमा चेतना आउन आवश्यक छ । क्रान्तिले समाज परिवर्तन हुन्छ भन्ने भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । सुब्बाका कवितामा समसामयिक विषयवस्तुको साथै युगीन जनजीवनको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । उनका कविता लय र सङ्गीतात्मक अभिव्यक्ति रहेको छ” । उनका कवितामा सामन्ती वर्गप्रति विरोध गर्नुका साथै निमुखा वर्गहरूप्रति सहानुभूति र सद्भाव व्यक्त भएको पाइन्छ । उनका कवितामा प्राकृतिक सौन्दर्य, र मानवीय प्रेमको चित्रण पाइन्छ । उनका कवितामा क्रान्तिकेत जनताका दुःख पीडा, राष्ट्रियता, समानता, स्वतन्त्रताको अभिव्यक्ति पाइन्छ । नेपाली जनताहरूको परिवर्तनको लागि क्रान्ति नै आवश्यक पर्छ भन्ने भाव व्यक्त भएको छ । समसामयिक धारामा यथार्थको चित्रण गरेका छन् । सरल र सहज भाषाशैलीका साथै ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ प्रस्तुत भएको पाइन्छ । कवि सुब्बा प्रगतिवादी तेरथुमे प्रतिभा हुन् ।

^{१९} विजय सुब्बाबाट प्राप्त जानकारी ।

१३. विमला तुम्बेवा

वि.सं. २०३४ मा तेरथुम जिल्लाको ओखेमा जन्मिएकी कवि विमला तुम्बेवाको प्रथम प्रकाशित सङ्ग्रह विमला तुम्बेवाका कवितहरू (२०५५) नदी चाल र तरङ्गहरू (२०६०) , संस्मरणमा एउटा बूढो रुख (२०६५) कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । उनका कविताहरूमा तत्कालीन समाजमा मान्छेहरूले गरेका काम कव्यप्रति आलोचना गरेर परिवर्तनका सम्भावनालाई औल्याएकी छन् । उनका कवितामा पुराकथात्मक सामाजिक, सांस्कृतिक, विम्ब एवम् प्राकृतिक प्रतीकहरूका माध्यमबाट आञ्चलिकताका साथै राजनीतिक परिवेशहरूको प्रस्तुति पाइन्छ । सरल र सहज भाषाशैलीमा यथार्थताको चित्रण गरौं कवयित्री तुम्बेवा पछिल्लो पुस्ताकी प्रगतिशील साहित्यकार हुन् ।

१४. विजया श्री

तेरथुम जिल्लाको आठराईमा जन्मिएकी कवयित्री विजया श्री २०५२ साल माघ १ गते नई प्रकाशनबाट प्रकाशित वरदानका अनुभूति कविता सङ्ग्रहबाट देखा परेकी हुन् । उनको प्रकाशित कृति वरदानका अनुभूति (२०६८) हो ।^{२०}

कवयित्री विजया श्रीका कवितामा भोलिका पहिचान, जीवन र जगत्बारेमा चिन्तन, विश्वशान्ति र मानवता तथा राष्ट्रप्रेम, प्रकृति र संस्कृति अनि समाजमा वर्तमान मानवीय अन्योलता, तत्कालीन सामाजिक युगबोध नेपाली समाजमा जनयुद्धको पारेको प्रभाव, देशको पीडादेखि रोग शैय्याका बिरामीको कथा व्यथा, हालको राजनीतिक अवस्थाप्रतिको वितृष्णा, मानव मानवमा भएको हिंसात्मक द्वन्द्व, आत्मचेतना, बौद्धिक, प्रेम, जनताका दुर्दशा मानवीय संवेदना भोगाइ र अनुभूति प्रस्तुति पाइन्छन् । वैशिष्ट्य रूपका विम्ब, प्रेमका विम्ब र मानवतावादी चेतनाहरूका विम्बहरू पाइन्छन् । उनका कवितामा सरल सहज भाषाशैलीमा वसन्त ऋतुको वर्णन गरेको पाइन्छ । उनका कवितामा मानवीय शोषण दमनको प्रस्तुति गरिएको छ । उनका कविताहरू शैलीगत ससरलता र सरसताको लेखिएका छन् । उनी प्रगतिवादी तेरथुमे साहित्यकार हुन् ।

३.१.२ उपसंहार

तेरथुम जिल्लाका कविहरूले सामाजिक यथार्थवादी, यथार्थवादी, प्रगतिवादी धारामा कलम चलाएका छन् । ग्रामीण र सहरी परिवेशको जनजीवनको यथार्थ प्रस्तुति हुनका साथै सहरी परिवेशमा भएका अमानवीय घटनाहरूको चित्रण पाइन्छ । निम्नवर्ग माथि उच्चवर्गका सामन्तीहरूले अन्याय, अत्याचार थिचोमिचो, शोषण दमन गरेको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । अन्तर्जातीय विभेदको विरोध पाइन्छ । नेताहरूले कुर्सीको मोहमा आफ्नो कर्तव्य विर्सको घटनालाई यहाँ प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । तेरथुमेप प्रमुख राष्ट्रियस्तरका कविहरू, विजया सुब्बा, विश्वविमोहन श्रेष्ठ, प्रलाद पोखरेल रहेका छन् ।

---

^{२०} विजया सुब्बाबाट प्राप्त जानकारी ।

३.३ तेरथुम जिल्लाका कथाकारहरू

तेरथुम जिल्लाको कथायात्रा २०१० सालमा काजीमान कन्दड्वाद्वारा प्रकाशित आठकथा सङ्ग्रह २०१० बाट सुरुवात भएको हो । २०१० सालदेखि सुरुवात भएको तेरथुमेको कथायात्रा २०६८ सालसम्म आइपुग्दा तेरथुम जिल्लामा धेरै कथाकारहरूले कलम चलाएका छन् । प्रमुख कथाकारहरूको परिचय निम्नानुसार रहेको छ ।

१ काजीमान कन्दड्वा

वि.सं १९८६ मा तेरथुम जिल्लाको छातेढुङ्गामा जन्मिएका “कथाकार काजीमान कन्दड्वाको प्रकाशित कथासङ्ग्रह आठकथा (२०१०) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ । उनी तेरथुमे प्रथम कथाकार हुन् ।”^{२१} कथाकार काजीमान कन्दड्वाका कथामा समाजमा रहेका विद्यमान सामन्ती संस्कारको नकारात्मक प्रभाव अन्धविश्वास बालमनोविज्ञानको चित्रण समाजमा नारीहरूप्रति गरिने अन्यायपूर्ण व्यवहार चाड पर्व आदिमा पशुवली दिइने प्रथाको उल्लेख पाइन्छ । सामन्ती वर्गले निम्न वर्गमाथि गरेको शोषण, दमन, सामन्ती संस्कारप्रति व्यङ्ग्य गरेको पाइन्छ ।

२. पुण्यप्रसाद सुवेदी

वि.सं १९९० सालमा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “कथाकार पुण्यप्रसाद सुवेदी ‘दलमुखी-कथा’ मगज (२०१५) कथाबाट देखापरेका हुन् ।”^{२२} उनको प्रकाशित कथासङ्ग्रह धुवाँका चक्काहरू (२०२८) प्रकाशित भएको छ । कथामा समाजमा रहेका विन्नि पक्षहरूको चित्रण पाइन्छ । कथाको बुनाइ, पात्रहरूको भोगाइ ग्रामीण जनजीवनको भाषाशैली, नारीहरूको विवशता, ग्रामीण परिवेशको जीवन भोगाइको वर्णन आकर्षक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । सामाजिक वस्तुता प्रस्तुत भएको छ । उनका कथामा मनोविज्ञान, सामाजिक पारिवारिक वर्णनसँग मातृ मनोविज्ञानको प्रसङ्ग मातृ ममताले भरिएका नारीको प्रस्तुति, यौवन अवस्थाकी बोलाहीप्रतिको सदिच्छा सद्भावना, स्वभाविक मानवीय प्रस्तुत छ । उनका कथामा निम्न वर्गीय मानिहरूप्रति सामन्ती वर्गले गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन गरेको नाजुक स्थितिको चित्रण पाइन्छ । नारीहरूमा पाइने मनोवैज्ञानिक ईर्ष्या, शत्रुप्रति प्रतिशोधको भावना, मानसिक प्रभाव जस्ता विषयवस्तुलाई समेटेको पाइन्छ । सरल र सहज भाषाशैलीमा ग्रामीण जनजीवनका घटनाहरूको यथार्थ प्रस्तुत पाइन्छ ।

^{२१} रविमान लम्जेल, पूर्ववत् पृ. १२ ।

^{२२} देवी सुवेदी, ‘कवि पुण्यप्रसाद सुवेदी र उनको काव्य प्रवृत्ति’, पुण्यप्रसाद सुवेदी स्मृति ग्रन्थ, (मोरङ : पुण्यप्रसाद स्मृति समिति, २०६१) , पृ. १८९ ।

३. द्रोणाचार्य क्षेत्री

वि.सं २००२ मा तेरथुम जिल्लाको चुहानडाँडामा जन्मिएका “नेपाली साहित्यमा कथाकार स्व. द्रोणाचार्य क्षेत्री ‘चिताको धुवाँ कथा’ प्रयास (२०१७) कथाबाट देखापरेका हुन्।”^{२३} उनको प्रकाशित कथासङ्ग्रह नुनिला आँसु (२०२३) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ। कथाकार स्व. द्रोणाचार्य क्षेत्रीका कथामा यौवन अवस्थामा प्रेमवियोग, सामाजिक परम्परा, अन्धविश्वासप्रति विरोध, गरिब दुःखीप्रति सहानुभूति, ग्रामीण समाजमा उच्चवर्गबाट शोषण दमन गरी सोझा साझा गाउँले माथि अन्याय अत्याचार गरिएको प्रस्तुति पाइन्छ। उच्च वर्गको शोषण दमन र थिचोमिचोबाट सोझा गाउँले परिवारले भोग्नु परेको दयनीय अवस्थाको चित्रण गरेको पाइन्छ। अनमेल विवाह, बहुविवाह आदि कारणले पारिवारिक समस्या निम्त्याएको देखिन्छ। ग्रामीण समाजमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिको विरोध गरेको पाइन्छ। प्रगतिशील कथाकार क्षेत्रीका कथामा समाजमा रहेका परम्परागत रुढिवादीले गरिब दुःखीहरूले भोग्नु परेको दुःख, पीडा, अन्याय आदिको विरोध गरेका छन्। क्षेत्रीले गाउँले परिवेशको चित्रण गर्नुका साथै सरल र सहज पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग गरेका छन्। उनको भाषाशैलीमा ग्रामीण जनजीवनमा घटने घटना र बोल्ने गरेका यथार्थता अभिव्यक्ति पाइन्छ।

४. विश्वेश्वरमान श्रेष्ठ विमाश्रे

वि.सं २००६ मा तेरथुम जिल्लाको म्याङ्लुगमा जन्मिएका “कथाकार विश्वेश्वरमान विमाश्रे ‘वारेन्ट कथा’ फिसमिसे (२०३९) कथाबाट देखापरेका हुन्।”^{२४} कथाकार विमाश्रेको सङ्घर्षतिर (२०५५) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ।

कथाकार विमाश्रेका कथामा प्रजातन्त्रपछाडि मानिसहरूले भोग्नुपरेका त्रसित, निर्दोष मानिसहरूप्रति अन्याय, अत्याचार गर्ने प्रवृत्ति वैज्ञानिक आविष्कारले ल्याएको विज्ञान र प्रविधिले गर्दा मानिसहरूले भौतिक क्षति बेहोर्नु पर्ने बाध्याता रहेको छ भन्ने अर्कातिर मानिसहरूले सुख, सुविधा उपभोग गरेको पाइन्छ। समाजको चित्रणमा निम्न स्तरका पात्रहरूको प्रयोग पाइन्छ। उच्च स्तरका मानिसहरूले शोषण, दमन गरेको पाइन्छ। ग्रामीण परिवेश र सहरी परिवेशको चित्रण पाइन्छ। ग्रामीण जनताहरूमा शिक्षाको उज्यालो चेतना फैल्याउन विशेष जोड दिएका छन्। विमाश्रेका कथामा निम्न स्तरका गरिब जनताप्रति सहानुभूति देखाएका छन्। उनका कथामा उच्चवर्गका मानिसले जहिले पनि निम्नवर्गप्रति हैकम जमाएको पाइन्छ। विश्वमा भएको वैज्ञानिक आविष्कारले आजको समाजलाई स्वार्थी बनाएको पाइन्छ। मानिसले मानवीय व्यवहार नगरी दानवीय स्वरूपको प्रस्तुति पाइन्छ। आजको समाजको यथार्थवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत भएको छ।

^{२३} गङ्गाप्रसाद उप्रेती, ‘कथाकारका रूपमा द्रोणाचार्य क्षेत्री’, द्रोणाचार्य, स्मृति ग्रन्थ, (काठमाडौं : द्रोणाचार्य, स्मृति ग्रन्थ, प्रकाशन समिति २०५१), पृ. ७९-८१।

^{२४} विश्वेश्वरमान श्रेष्ठबाट प्राप्त जानकारी।

५. मदन चोडवाड (२०३२)

वि.सं २०३२ मा तेरथुम जिल्लाको खाम्लालुडमा जन्मिएका “कथाकार मदन चोडवाड ‘उठौं जागौं’ युगध्वनि साप्ताहिक (२०४९) कथाबाट देखापरेका हुन् ।”^{२५} उनको प्रकाशित कथासङ्ग्रह **तिरस्कार आर्तनाथ** (२०५९) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ ।

कथाकार मदन चोडवाडका कथामा ग्रामीण परिवेशमा रहेका परम्परागत संस्कारहरूले मानवलाई अन्धविश्वास, रूढिवादी कुप्रथा, बहुविवाह, जातीय विभेदको अन्त्य हुनपर्ने, विचार अभिव्यक्ति भएको पाइन्छ । ग्रामीण परिवेशको परम्परागत मूल्य मान्यताले विकृति र विसङ्गति ल्याएको छ । त्यसप्रति उनी व्यङ्ग्य प्रहार गर्दछन् । जनतामा शिक्षाको चेतना ल्याउन आवश्यक भएको महसुस गर्छन् । ग्रामीण जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई जस्ताको तस्तै, कथामा टपक्क टिपेर राखेका छन् । पात्रहरूको बुनावट ग्रामीण जनजीवनमा बोलिने भाषाशैली, घट्ने घटनाहरूको यथार्थ चित्रणको प्रस्तुति पाइन्छ । उनको भाषा सरल र सहज रहेको छ । सामन्तीवर्गमा चेतना भए पनि निम्न वर्गप्रति गरिएको हैकमी शासनप्रति विरोध जनाएका छन् । उनी समसामयिक कथावस्तु र घटनाहरूलाई जस्ताको तस्तै आफ्ना कथामा प्रस्तुत गर्ने प्रगतिशील कथाकार हुन् ।

६. सरोज ओली (१९९८)

वि.सं १९९८ मा तेरथुम जिल्लाको ईवामा जन्मिएका “कथाकार सरोज ओली २०१४ सालमा ‘मुटुछुने’ कथा लिएर देखापरेका हुन् ।”^{२६} उनका प्रकाशित कथासङ्ग्रह **मुटु छुने कथा** (२०५०), **स्टेथिस सागरदेखि हिमालसम्म** (२०६१) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् ।

कथाकार सरोज ओलीका कथाहरूमा देशमा व्याप्त राजनैतिक गतिविधिले ल्याएको विकृति विसङ्गति, सामाजिक आर्थिक स्थितिमा गुञ्जिएको नेपाली ग्रामीण र सहरी परिवेशमा मानिसहरूका मानसिक आन्तरिक परिवेशको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । ओलीले आफूले देखेको भोगेको समाजको चित्रण गर्नुका साथै विषयवस्तुको चयन बनोट र प्रस्तुतिमा आफ्नोपनका साथै पात्रहरूको जीवन सङ्घर्षको अभिव्यक्तिका निमित्त सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक जस्ता बाह्य परिवेशको उपस्थितिमा स्पष्टता रहेको छ । ओलीका कथामा द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनलाई उपयोग गरी वर्ग सङ्घर्षका साथै शोषित पीडित गरिब जनताहरूलाई अन्याय र अत्याचार सामन्ती वर्गबाट गरिएको हो भन्ने अभिव्यक्ति उनका कथामा पाइन्छ । नेपालको राजनैतिक परिवेशले प्रभावित पारेको उनका कथामा सहरिया मानवले भौतिक वस्तुको आडमा निम्न वर्गका मानवप्रति गरिएको दुर्व्यवहार सामाजिक, आर्थिक स्थिति कमजोर भएका नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । जनताका दुःख पीडा यथार्थ चित्रण पाइन्छ । जनचेतनाको लागि क्रान्ति गरिरहेका राजनैतिक दलका कारण भोग्नु परेको अन्योलग्रस्त अवस्थाको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ । ओलीका कथामा ग्रामीण जनजीवन र सहरिया सभ्य समाजको भाषाको मिश्रण पाइन्छ । भाषा जटिल र दुर्बोध्य रहेको पाइन्छ । ओली क्रान्तिकारी चेतना भएका प्रगतिवादी कथाकार हुन् ।

^{२५} धर्मराज गौतम, पूर्ववत् पृ .८५ ।

^{२६} नरेन्द्र चापागाईं, ‘सरोज ओलीको कथाकारिता’, **उषा**, (६, २०५०), पृ. ३६-३७ ।

७. सूर्य सुवेदी (२००९)

वि.सं १९९८ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामामा जन्मिएका “कथाकार सूर्य सुवेदी ‘श्याम फर्केला त ?’ अभिव्यक्ति (१/३३ फागुन २०३६) कथाबाट देखापरेका हुन् ।”^{२७} उनको प्रकाशित कथासङ्ग्रह **सूर्य सुवेदीका कथाहरू** (२०६७) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ ।

कथाकार सूर्य सुवेदीका कथामा पूर्वी नेपालको तेरथुम जिल्लाको ग्रामीण जनजीवनको चित्रण गरेको पाइन्छ । ग्रामीण जीवनको सरलता र त्यहाँका गाउँहरूको सबल र निर्बल पक्षको चित्रण गरिएको छ । ग्रामीण समाजमा रहेका परम्परागत रूढिवादी मूल्य मान्यताको प्रस्तुति हुनुका साथै त्यहाँका मानिसहरूको रहनसहन, प्राकृतिक परिवेश जातीय विभेद, बालविवाह, बहुविवाह, नारीहरूको स्थिति र चाडपर्वहरूको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । उनका कथामा ऐतिहासिक ग्रामीण जीवनदेखि प्रजातन्त्र र सशस्त्र माओवादी युद्धले सिर्जना भएका सामाजिक समस्याहरूको चित्रण पाइन्छ । उनका कथामा पूर्वी ग्रामीण जीवनको सांस्कृतिक जातीय विभेद, वर्गीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक र आञ्चलिक विषय वस्तुको प्रस्तुति पाइन्छ । सुवेदीका कथामा पात्रहरूले ग्रामीण जनजीवनको भिन्नो विषयवस्तुदेखि सम्भ्रान्त परिवारका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । उनले सरल जीवनभित्र पसेर पात्रको चयन गरेका छन् । सम्भ्रान्त वर्ग बाह्य रूपमा आडम्बरी भएको तर पारिवारिक अवस्था नाजुक रहेको आजको समाजको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । उनका कथामा प्रायः तेरथुमकै ग्रामीण जीवनस्तरका कथा, व्याथा, दुःख, पीडाको प्रस्तुति भएको छ । समाजमा चेतना ल्याउनुपर्ने, सामाजिक, आर्थिक सांस्कृतिक संस्कारहरूको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । प्रशासनले जनताहरूलाई ठगी घुसपेस गरेको घटनाहरूको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ । एकले अर्काको शोषण नगरी मानिस माथि उठन नसकेको समाजको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । सुवेदीका कथामा वर्गद्वन्द्व, प्रगतिवादी स्वर, जातीय विभेद, मनोवैज्ञानिक सन्देश, क्रान्तिकारी भावना, नातावाद, कृपावादको विरोध, नारीवादी र सन्देश, राष्ट्रिय प्रेम, ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ चित्रण समेटिएको पाइन्छ । पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग गरी सहज र सरल भाषाशैलीमा कथा लेख्ने सुवेदी प्रगतिवादी कथाकार हुन् ।

८. दिनेश थापा

वि.सं २०३२ मा तेरथुम जिल्लाको सुदापामा जन्मिएका कथाकार दिनेश थापा आँटिला मुटुहरू (२०६७) कथासङ्ग्रह लिएर देखा परेका हुन् ।^{२८} कथाकार दिनेश थापाका कथामा तेरथुमको आञ्चलिकता पाइन्छ । तत्कालीन समाजको चित्रण पाइन्छ । ग्रामीण परिवेशको चित्रण पाइन्छ । द्वन्द्वकालमा गाउँघरका मानिसहरूले भोग्नुपरेका दुःख कष्टको यथार्थ चित्रण पाइनुका साथै तत्कालीन राजनीतिक खिचातानीप्रति व्यङ्ग्यप्रहार भएको पाइन्छ । विपन्न वर्गका मानिसहरू सामाजिक आर्थिक अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । दलित वर्गका पात्रहरूको चयन उपस्थिति गरिएको छ ।

^{२७} सूर्य सुवेदीबाट प्राप्त जानकारी ।

^{२८} दिनेश थापा, आँटिला मुटुहरू, (धरान, २०६७) ।

३.३.१.२ उपसंहार

तेरथुमे कथाकारहरूले सामाजिक यथार्थवादी, यथार्थवादी, प्रगतिवादी, प्रगतिशील धारामा कथा लेखेका छन् । कथाकारहरूले, समसामयिक विषयवस्तुको प्रयोग गरेको पाइन्छ । ग्रामीण जनजीवनमा घटेका घटनाहरूलाई जस्ताको तस्तै टपक्क टिपेर आफ्ना कथामा प्रस्तुत गरेका छन् । पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग, लिम्बू संस्कृतिको चित्रण गरेको पाइन्छ । ग्रामीण जनजीवनको र सहरी सभ्य समाजको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । तेरथुमे कथाकारहरू स्व.काजीमान कन्दुवा स्व. पुण्यप्रसाद सुवेदी, स्व. द्रोणाचार्य क्षेत्री , विश्वेश्वरमान श्रेष्ठ (विमाश्रे), मदन चोडवाड सरोज ओली, सूर्य सुवेदी देखिन्छन् । ग्रामीण जनताका कथा व्याथालाई समेटेर सामाजिक यथार्थवाद, प्रगतिवादी कथाहरू लेखेका छन् । यी तेरथुमे कथाकारहरूले सामन्तीवर्गप्रति व्यङ्ग्य गर्दै सामाजिक यथार्थवादी धारामा कथा लेखेको पाइन्छ ।

३.४ तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारहरू

तेरथुम जिल्लामा उपन्यास विधामा कलम चलाउने प्रथम उपन्यासकार गुरुप्रसाद गडतौला हुन् । उनको नयाँ स्वयम्बर (२०२४) उपन्यास कृति नै तेरथुम जिल्लाको प्रथम प्रकाशित उपन्यास हो । २०२४ सालदेखि २०६८ सालसम्ममा तेरथुम जिल्लामा धेरै उपन्यासकारहरूले कलम चलाएको देखिन्छ । प्रमुख तेरथुमे उपन्यासकारहरूको परिचय निम्नानुसार रहेको छ ।

गुरुप्रसाद गडतौला, हरिभक्त बुढाथोकी, पुण्य निरौला, राजेन्द्र सङ्ग्रौला, जगतभार माइला सुब्बा, किरण इडनाम, चन्द्रमान कन्दुवा, भानुभक्त सिटौला, केशु विरही गिरी, सरोज ओली, विमल सुवेदी, नरेन्द्र थापा निर्दोषी, बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के) आदि रहेका छन् । यी उपन्यासकारहरूको वर्णन चौथो परिच्छेदमा गरिएको छ । यी उपन्यासकारहरू सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी उपन्यासहरू सिर्जना गरेका छन् । हरिभक्त बुढाथोकी तेरथुमे राष्ट्रिय स्तरका उपन्यासकार हुन् भने राजेन्द्रकुरमा सङ्ग्रौला चर्चित उपन्यासकार हुन् । सामाजिक यथार्थवादी धारामा उपन्यास लेखेको पाइन्छ ।

३.५ तेरथुम जिल्लाका नाटककारहरू

तेरथुम जिल्लाको नाटक लेखन परम्परा पहिलेदेखि नै भए तापनि प्रकानको हिसाबले प्रथम नाटककार केशव शर्मा तिमिसना हुन् । उनको प्रथम प्रकाशित नाटक पछुतो (२०१४) सालमा नामको नाटक प्रकाशित भए पनि यो हाल उपलब्ध छैन । २०१४ सालदेखि हालसम्म तेरथुम जिल्लामा नाटक लेखन निरन्तर भइरहेको छ । यो समयावधिमा कलम चलाउने नाटककारहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

१. हरिभक्त बुढाथोकी

वि.सं १९९७ मा तेरथुम जिल्ला सिम्ले गा.वि.स. को बयरबुङ्मा जन्मिएको “नाटककार हरिभक्त बुढाथोकीको वसन्त कोपिला (२०१७) पूर्णाङ्गी नाटक लिएर नेपाली साहित्यमा देखा परेका हुन् ।”^{२९} नाटककार बुढाथोकीको नाटकमा नेपाली समाजमा जागिरे जीवन बिताउँदै गरेका बुद्धिजीवीहरूले भोग्नु परेको समस्या, दुःखद जीवनका विभिन्न घटनाहरूको अमर कथा र देशभक्तिको

^{२९} श्री मास्के, 'मेरो भन्नु', हरिभक्त बुढाथोकी, वसन्त कोपिला, (धरान : दलमर्दन खड्का र जयबहादुर खड्का, २०१७) ।

प्रगाढ माया सच्चा नेपालीहरूले बुझ्नुपर्ने घटनाको प्रस्तुति पाइन्छ । वसन्त कोपिला नाटक भ्याउरे छन्दमा लेखिएको छ । यो नाटकमा नाटककारले प्रेम वियोगको अवस्था दर्साएका छन् । ग्रामीण जनजीवनको प्रस्तुतिका दर्साउनुका साथै तत्कालीन अवस्थामा गरिब र धनी बीचको शोषणयुक्त परिवार चित्र समेत उतार्ने प्रयास गरेका छन् । साथै उच्च वर्गका बुद्धिजीवीहरूले आफ्नो कर्तव्यप्रति तल्लीन हुनु, देशप्रेमीहरूलाई प्रोत्साहन दिनु नै रहेको छ । जस्ता कामहरू गर्न पर्ने कुरा देखाएको पाइन्छ, समग्रमा भन्नु पर्दा सातौँ कक्षाको कलिलो शैक्षिक स्तरका अवस्थामा लेखिएको यो नाटकमा तत्कालीन समय र अवस्थाको सफल चित्रण गरेको पाउँदा उनको प्रयणस प्रशंसा योग्य नै रहेको छ ।

२. अभि सुवेदी (२००२)

वि.सं १९९८ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “नाटककार अभि सुवेदी नेपाली साहित्यमा आरुको फूलको सपना (२०५८) नाटकबाट देखा परेका हुन् ।”^{३०} नाटककार सुवेदीका प्रकाशित नाटकहरू आरुको फूलको सपना (२०५८), पाँच नाटक (२०६१), तीन नाटक (२०६५), चिरिएका साँझहरू (२०६७) रुङ्गालोको आकाश (२०६२) नाटक सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् ।

नाटककार अभि सुवेदीका नाटकमा आफूले देखेका, भोगेका समसामयिक युगीन घटनाहरूलाई कलात्मक बान्कीमा ढालेर नाटक सिर्जना गरेका छन् । सुवेदीले पात्रहरूको चयन गर्दा सङ्कका बालबालिकाकादेखि महलका मालिकसम्म सबैलाई समेट्ने प्रयत्न गरेका छन् । उनले नारी पात्रलाई विशेष महत्त्व दिएका छन् । ग्रामीण नारीहरूका दुःख, पीडा उनका नाटकमा पाइन्छ । निम्न वर्गका पात्रदेखि उच्चवर्गका पात्रहरूको उपस्थिति उनका नाटकमा पाइन्छ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मानव समाजको चित्रण पनि गरेको पाइन्छ । मानवहरूले गरेको वैज्ञानिक अविष्कारले विश्वमा ल्याएको परिवर्तनका बारेमा उल्लेख भएको पाइन्छ । उनका नाटकमा समय र परिवेश अनुसार पात्रहरूको उपस्थिति गराएको पाइन्छ ।

“सुवेदीका नाटकमा समको जस्तो काव्यमा भाषा सूत्रधारको प्रयोग रिमाल र तिवारीको जस्तो नारी चेतना र नारी समस्या आदि जस्ता विषय वस्तु प्रयोग गरिएको भए तापनि तिनको प्रस्तुति फरक ढङ्गले भएको पाइन्छ ।”^{३१}

आधुनिक विषयवस्तु प्रयोग गरेर नवीन शैलीका नाटक लेख्ने सुवेदी उत्तर आधुनिक रङ्गमञ्चका प्रयोक्ताका रूपमा चिनिन्छन् । उनी काव्यात्मक भाषाका साथै आफ्ना नाटकमा सङ्घर्षशील नारीपात्रको प्रयोग गर्दै विधामिश्रणमा विशष जोड दिएको पाइन्छ । उनका नाटकहरूमा नेपालको बिग्रदो अवस्थालाई लिएर चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । प्रत्येक नेपाली अब आपसमा भगडा गर्नु भन्दा समझदारीमा आएर देशमा शान्ति स्थापना गर्नु पर्ने कुरालाई उनका नाटकहरूमा जोड दिदै युद्धमा अर्थहीन रूपमा मारिएका युवकहरू जो सुकै भए पनि देश र जनताको शान्तिको पक्षमा वकालत गरेका छन् । आधुनिक विषयवस्तु प्रयोग गरेर प्रस्तुतिका हिसाबले नवीन शैलीका नाटक लेख्ने सुवेदी उत्तरआधुनिक रङ्गमञ्चको प्रयोगता रूपमा चिनिन्छन् । नाटक उत्तरआधुनिक

^{३०} अभि सुवेदी, ‘मायाजुदेखि मायादेवीसम्म’, नेपथ्य, (९/२, २०६२), पृ. ७ ।

^{३१} नारायणकुमारी अधिकारी, पूर्ववत्, पृ. ९४ ।

मान्यताअनुसार लेखिएका र अन्तर्राष्ट्रिय भूमिमा मञ्चित भएका हुनाले यिनलाई आधुनिक रङ्गमञ्चका प्रयोक्ता भनेर चिन्त सकिन्छ ।

नारीपात्रलाई उनका नाटकमा मूल पात्रका रूपमा राख्नु, गृहयुद्धबाट पीडितहरूको पक्षमा बोल्नु, नेपाली संस्कृति र परम्पराको चित्रण गर्नु, इतिहासलाई साहित्यमा ढालेर इतिहास खोज्नु, मानवले भोगेका दुःख, पीडा, इतिहास, संस्कृति, नारीवादी चिन्तन परम्परा समेट्नु आदि सुवेदीका नाट्य प्रवृत्ति हुन् ।

३. खगेन्द्रराज सिटौला

वि.सं १९९८ मा तेरथुम जिल्लाको चुहानडाँडामा जन्मिएका “खगेन्द्रराज सिटौला नेपाली साहित्यको नाट्यविधामा बहुलाही दिदीको अधुरो तिहार (२०४६) नाटकबाट देखा परेका छन् ।”^{३२} उनका तीनवटा नाटक सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन् । बहुलाही दिदीको अधुरो तिहार (२०४६), रातो तारा चम्किएपछि (२०४६), आधा क्षितिज उचाल्ने हातहरू (२०४८) जस्ता नाटकहरू प्रकाशित छन् ।

उनका नाटकहरूमा सामन्ती वर्गको अन्याय र अत्याचारको विरोध, प्रशासनिक दमनको विरोध, गरिब निमुखाको शोषण र दमनको विरोध, पञ्चायती निरङ्कुशताको विरोध पाइन्छ । भ्रष्टाचार गरेर नेताहरूले धन सम्पत्ति आफ्नो बनाउने नेताको चरित्रको पर्दाफास गर्दै विरोध गरिबहरूलाई शोषण, दमन, जालझेल गरी फसाउने, गरिबहरूलाई सजाय दिने, राष्ट्रले विकासको लागि छुट्याइएको बजेट आफूले खाने नीच नेताहरूको प्रवृत्तिमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । सम्मानित व्यक्तिहरूको मूर्ति चोर्ने, चरेस र केटी बेच्ने, सामन्ती चरित्रहरूको यथार्थ चरित्र चित्रण उनका नाटकमा गरिएको पाइन्छ । नाटकमा आन्तरिक द्वन्द्व छटपटि र मनोविश्लेषणका साथै बाह्य घटनाको चित्रण पाइन्छ । देशमा भएको भ्रष्टाचार, सामन्ती शासनप्रति घृणा उब्जाउने, तिरस्कार गर्ने क्रान्तिकारी चेतना ग्रामीण गरिब जनताहरू एकजुट भएर क्रान्ति गर्नुपर्ने सन्देश उनका नाटकमा पाइन्छ । सरल र सहज भाषाशैलीमा ग्राम्य जनजीवनमा विद्यमान रहेको सामन्ती प्रथाको चित्रण पाइन्छ ।

४. डी.एम. कन्दड्वा

वि.सं २०१२ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “नाटककार डी.एम. कन्दड्वा नेपाली साहित्यमा आधुनिक दुलही (२०५३) एकाङ्की नाटकबाट देखापरेका हुन् ।”^{३३} उनको प्रकाशित नाट्यकृति आधुनिक दुलही (२०५३) नाटकसङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ ।

नाटककार डी.एम. कन्दड्वाको नाटकमा हाम्रो समाजमा विद्यमान परम्परागत संस्कारप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । उनको नाटकमा जातीय विवाहको प्रसङ्गहरूको चित्रण पाइन्छ । आजको आधुनिक समयमा पनि नारीहरूले विवाह गरी अर्काको घर जानु पर्ने आदिम युगको परम्परागत मूल्य मान्यता रहेको सामाजिक चित्रण पाइन्छ । नारीले विवाहपछि आफूलाई नयाँ परिवेशमा संलग्न भएर त्यस ठाउँका र परिवारका मूल्य मान्यता अनुसार आफूलाई संलग्न गर्नु पर्ने बाध्यताको चित्रण पाइन्छ । धनसम्पत्ति भन्दा सन्तानको माया ममता नै महत्त्वपूर्ण हो, त्यो प्राप्त गर्न मानिसले परिवर्तन

^{३२} धर्मराज गौतम, पूर्ववत्, पृ. ९४ ।

^{३३} ऐजन, पृ. ९३ ।

ल्याउन आवश्यक रहेको छ । जातीय विवेदले मानिसलाई प्रभाव पारेको छ । त्यसको विरोध उनका नाटकमा पाइन्छ । मानिस सबै एकै हुन् भन्ने बुझ्न आवश्यक रहेको कुराको यथार्थ प्रस्तुति भएको छ । विसङ्गत समाजको रहनसहनको चित्रण । नेपाली ग्रामीण समाजमा परम्परादेखि जातिपाती छुवाछुत प्रथाको भेदभावपूर्ण व्यवहार हुँदै आएको छ । त्यसको विरोध गर्नु आवश्यक रहेको चर्चा गरेको पाइन्छ । अन्तर्जातीय विवाह गरेकी नारीले भोग्नु परेका दुःख पीडाहरूको प्रस्तुति पाइन्छ । ऊ समाजमा नै अपहेलित भएको यथार्थ चित्रण उनका नाटकमा पाइन्छ । समाज परिवर्तनको आशा उनको नाटकमा पाइन्छ । उनी प्रगतिवादी नाटककार हुन् । समाजमा मानिस एकै हुन भन्ने चेतना नआएसम्म समाजमा परिवर्तन नहुने कुरालाई नाटकमा देखाउन उनी सफल भएका छन् ।

५. सावित्री श्रेष्ठ

वि.सं २०१५ मा तेरथुम जिल्लाको म्याङ्लुगमा जन्मिएकी नाटककार सावित्री श्रेष्ठ स्वर्णिम बिहानी अक्षलोक वर्ष ७, २०४४) नाटक लिएर देखापरेकी श्रेष्ठले, बालबालिकाहरूको भविष्यमा निर्माण गर्न आमाबाबु र गुरुहरू शिक्षित हुनुपर्ने, बालबालिकाहरूको बालमनोविज्ञानलाई बुझ्न जरुरी हुनुपर्ने कुरा देखाइएको छ ।^{३४}

६. रोशन सेदी (२०२४)

वि.सं २०२४ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “नाटककार रोशन सुवेदी नेपाली साहित्यमा ‘अस्तित्वको खोजी’ मधुपर्क, वैशाख, २०५०) नाटक लिएर देखा परेका हुन् ।”^{३५} उनको प्रकाशित मेरा छोरा मेरी छोरी (२०६७) नाटक सङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ ।

नाटककार रोशन सुवेदीका नाटकमा हाम्रो समाजमा देखिएको हत्या, हिंसा, अत्याचार अन्याय जस्ता अमानवीय कार्यहरू दिनानुदिन भइरहेका, बदलिँदो परिस्थितिसँगै मानव मानवमा बढेको दानवीय व्यवहारलाई देशले धिक्कारिरहेको भावको अभिव्यक्ति उनका नाटकहरूमा पाइन्छ । समाजका विकृति र विसङ्गति माथिल्लो निकायबाट भएको र त्यसको खुलेर विरोध नभएसम्म देशमा शान्ति नआउने परिवेशको चित्रण उनका नाटकमा पाइन्छ । बुद्धिजीवीहरूले नै देशमा शान्ति ल्याउन नचाहेको परिस्थितिलाई व्यङ्ग्य गरेको पाइन्छ । मानवले मानवको हत्या हिंसा गरिरहेका छन् भने नेताहरू कुर्सीको लोभमा देशलाई अन्योलग्रस्त बनाएर शान्तिको सम्झौता गरेजस्तो नाटक गरिरहेको अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । जनताको आँखामा छारो हालेर आफैँ सत्तामा जाने दाउपेज भइरहेको तीतो यथार्थको प्रस्तुति उनका नाटकमा चित्रण गरिएको छ । गरिब दुःखीको सेवा गर्ने भावना नभएको र सहरिया विसङ्गति जीवनप्रति व्यङ्ग्य गरिएको पाइन्छ । प्रजातन्त्र गणतन्त्र लोकतन्त्रले देशमा छाडातन्त्र भित्रिएको, नियम कानुन नभएको देशका सन्तान भएकाले हाम्रो भविष्यको गन्तव्य नभएको भावको अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

^{३४} धर्मराज गौतम, ऐजन, पृ. ६५ ।

^{३५} रोशन सुवेदीबाट प्राप्त जानकारी ।

३.५.१ उपसंहार

तेरथुम जिल्लाका नाटककारहरूले सामाजिक यथार्थवादी धारामा नाटक लेखेका छन् । नाटककार अभि सुवेदीले नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक रङ्गमञ्चको थालनी गरेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले पूर्णाङ्गी र एकाङ्गी नाटक लेखेका छन् । नाटकमा समसामयिक विषयवस्तुको प्रस्तुति पाइन्छ । ग्रामीण जनजीवनका घटनाहरूलाई नाटकमा प्रस्तुत गरेका छन् । नाटककार नाटकमा सङ्घर्षशील नारीपात्रको प्रयोग गरिएको छ । गृहयुद्धबाट पीडित जनताहरूको पक्षमा बोलिनु नेपाली संस्कृति र परम्पराको जगेर्ना गर्नु इतिहासलाई साहित्यमा ढालेर नाटक लेख्नु सामाजिक घटनाहरूको प्रस्तुत गर्नु रहेका छन् । हरिभक्त बुढाथोकी, अभि सुवेदी, खगेन्द्र सिटौला, डी.एम्. कन्दडवा, रोशन सुवेदी देखिन्छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी उत्तर आधुनिक रङ्गमञ्चका प्रयोक्ता समेत रहेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले पूर्णाङ्गी र एकाङ्गी दुवै विधामा नाटक लेखे पनि पूर्णाङ्क नाटक बढी लेखेको पाइन्छ । तेरथुमे प्रमुख नाटककार अभि सुवेदीले नेपाली नाटक विधामा नै आधुनिक रङ्गमञ्चको प्रयोक्ता समेत रहेका सुवेदी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पनि ख्याति कमाइसकेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरू सामाजिक यथार्थवादी, प्रगतिवादी धारामा नाटक लेखेको पाइन्छ ।

३.६ तेरथुम जिल्लाका निबन्धकारहरू

तेरथुम जिल्लामा निबन्ध विधामा कलम चलाउने प्रथम निबन्धकार “काजीमान कन्दडवा नेपाली साहित्यमा याक्थुड खेदा (२०१०) रचनाबाट निबन्ध फाँटमा देखापरेका निबन्धकार हुन् ।”^{३६} उनका नेपाली जनसाहित्य (२०२०) आठपहरिया राई जातिको दिनचर्या (२०५०) निबन्धात्मक कृति प्रकाशित भएको छन् ।

निबन्धकार काजीमान कन्दडवाका निबन्धमा ग्रामीण समाजमा रहेका विद्यमान सामाजिक मूल्य मान्यतालाई आफ्ना निबन्धमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनका निबन्धमा ग्रामीण जनताका दुःख, पीडा, आर्थिक समस्याले निम्त्याएको कारुणिक अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । तत्कालीन समयमा उच्च वर्गले चलाएको हैकमवादी समाजमा बाच्च र आफ्नो पहिचान गराउन गाह्रो भएको अभिव्यक्ति पाइन्छ । उनका निबन्धमा राष्ट्रिय चिन्तन, मातृभाषाको संरक्षण, सांस्कृतिक, धार्मिक, मूल्य मान्यताप्रति अस्था रहनुका साथै जातीय पहिचानलाई महत्त्वका साथ प्रस्तुत गरेका छन् । उनले समाजमा रहेका हरेक पक्षको संरक्षण गर्नु हामी नेपालीको कर्तव्य हो भन्ने अभिव्यक्ति निबन्धमार्फत व्यक्त गर्ने तेरथुमे प्रतिभा हुन् ।

---

^{३६} धर्मराज गौतम, पूर्ववत्, पृ. ४९ ।

२. गङ्गाप्रसाद उप्रेती

वि.सं २००४ मा तेरथुम जिल्लाको ईवामा जन्मिएका निबन्धकार गङ्गाप्रसाद उप्रेतीले निबन्ध विधामा कलम चलाएको देखिन्छ। २०२२ सालको भानु निबन्ध विशेषाङ्क प्रकाशित पहिलो निबन्ध नेपाली भाषा हाम्रो सगरमाथा र समाधान निबन्ध प्रकाशित गरेर नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा देखा परेका हुन्।^{३७} उनका प्रकाशित निबन्ध सङ्ग्रहहरू तिब्बतमा दश दिन (२०६४), भाषा र संस्कृति (२०६५) नाम खोल निबन्ध सङ्कलन (२०६४) देश देशान्तर (२०६८) निबन्ध सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन्।

निबन्धकार गङ्गाप्रसाद उप्रेतीका निबन्धमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय समस्याहरूको चित्रण पाइनुका साथै समसामयिक विषयमा विविध खालका विसङ्गतिमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको पाइन्छ। उनका निबन्धहरू निम्न वर्गीय, शोषित, पीडितका समर्थनमा लेखेका छन्। सोभ्या जनताहरूमाथि भएको शोषण र दमनको प्रतिरोध गरेका छन्। उनका निबन्धमा प्रशासनले गरिरहेका शोषण दमन अत्याचारको विरोध गर्न शिक्षाले चेतना जगाउनु पर्ने भाव व्यक्त भएको छ। समाजमा आर्थिक विसङ्गति जस्ता गम्भीर पक्षहरूमाथि पूर्ण रूपमा दृष्टि दिएर विद्रोहका स्वर प्रस्तुत गरेका छन्। उनका निबन्धमा बुद्धिजीविहरूले गरेका नीच काम तथा कमीकमजोरीहरूको व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेका छन्। उनका निबन्ध संस्मरणात्मक हुनका साथै सामाजिक विकृति माथि हास्यव्यङ्ग्यात्मक प्रस्तुति पाइन्छ। राजनैतिक तथा राष्ट्रिय स्तरमा भइरहेका कमीकमजोरी माथि व्यङ्ग्यप्रहार भएको पाइन्छ।

निबन्धकार उप्रेतीका निबन्धमा यथार्थताको सीमाभित्र रहेर सामाजिक वातावरणका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भइरहेका हत्या, हिंसा, वैज्ञानिक आविष्कारको उपयोग गरिरहेका मानवहरूको व्यङ्ग्यात्मक शैलीबाट उदाङ्गो पार्ने काम गरेका छन्। आत्मपरक शैलीमा उनका निबन्धमा चित्रण गरिएका छन्। उप्रेतीले निबन्धमा राष्ट्रियता, देशप्रेम, सांस्कृतिक चित्रण, यात्रा चिन्तन, हास्यव्यङ्ग्य, निजात्मकता र वैचारिकताको संयोजन गरेर निबन्धहरू रचना गर्ने उप्रेती स्वच्छन्दतावादी निबन्धकार हुन्।

३. मोहन सिटौला

वि.सं २००२ मा तेरथुम जिल्लाको चुहानडाँडामा जन्मिएका “निबन्धकार मोहन सिटौला नेपाली साहित्यमा ‘परिवर्तन एक आलोक’ प्रतिविम्ब (२०२३) रचनाबाट नेपाली साहित्य निबन्धको क्षेत्रमा देखा परेका छन्।”^{३८} उनका प्रकाशित निबन्धसङ्ग्रहहरू गोठालाहरू (२०४२), परिभ्रमण (२०४४), Wardering Essay (२०४२) निबन्ध सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन्।

^{३७} रामकृष्ण सुवेदी, गङ्गाप्रसाद उप्रेतीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, २०५५), पृ. २३।

^{३८} टीकाप्रसाद फुयाल, मोहन सिटौलाको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, २०५५), पृ. २३।

निबन्धकार मोहन सिटौलाका निबन्धमा समसामयिक युगीन समाजको परिवर्तनको आशा राखेको पाइन्छ । उनका निबन्धमा पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै दृष्टिकोणबाट निबन्ध सिर्जना गरेका छन् । निजी अनुभूतिका विषय वस्तुको भावनात्मक विम्ब र दृश्यहरू प्रस्तुति पाइन्छ । मानव समाजमा घट्ने ग्रामीण समाजको आर्थिक, सांस्कृतिक धार्मिक परम्परागत मूल्यहरूको विरोध पाइन्छ । सामाजिक जीवनसँग सम्बन्धित विषयवस्तु, मानवजीवन र प्रकृतिको चित्रण पाइन्छ । उनका निबन्धमा गोठालादेखि उच्च बौद्धिक स्तरका बुद्धिजीविहरूप्रति व्यङ्ग्य पाइन्छ । गोठालाका दयनीय अवस्थाका साथै बुद्धिजीविहरूले देशलाई खोक्रो बनाएको परिस्थितिको प्रस्तुति पाइन्छ । उनका निबन्धमा डाक्टरहरूले गर्ने बिरामीप्रतिको निस्वार्थ सेवाको बदलामा घुस लिने गरेको यथार्थ चित्रणको प्रस्तुति पाइन्छ । आधुनिक र परिवर्तन समयले गर्दा हाम्रा ऐतिहासिक परम्परा मूल्य मान्यताहरू संस्कृतिको ह्रास हुँदै गएकाले त्यसप्रति चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विषयवस्तु समेटेका उनका निबन्धमा मानव र प्रकृतिको चित्रण नारी जागरणको चेतना, देशमा भइरहेका हत्या हिंसा जस्ता विषयवस्तुलाई आत्मपरक शैलीमा निबन्धमा प्रस्तुत गरेका छन् । उनका निबन्धमा राष्ट्रमा भएका विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य भए तापनि, राष्ट्रप्रति चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । राष्ट्रियता, देश प्रेम, सांस्कृतिक चित्रण, यात्रा, चिन्तन, हांस्य निजात्मकता, वैचारिकताको संयोजन गरेर निबन्धहरू सिर्जना गर्ने निबन्धकार मोहन सिटौला स्वच्छन्दतावादी निबन्धकार हुन् ।

४. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०१८)

वि.सं २०१८ मा तेरथुम जिल्लाको सोल्मामा जन्मिएका डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् नेपाली निबन्ध क्षेत्रमा 'वीरगञ्जको यात्रा: खुर्सानीको डाढ जन्साहित्य (१/४, २०४८ माघ-चैत) रचनाबाट नेपाली निबन्धका क्षेत्रमा देखा परेका हुन् ।"^{३९} उनका प्रकाशित निबन्ध सङ्ग्रहहरू **चाउरिएको जिन्दगी** (२०६८) **बार वर्षपछि हनिमुन** (२०६८) प्रकाशित भएका छन् ।

निबन्धकार खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्का निबन्धमा समसामयिक युगीन समाजको चित्रण पाइन्छ । उनी नेपाली साहित्यको निबन्धमा **श्यामाव्याङ्ग्यत्मक** निबन्ध लेखनको थालनी गर्ने प्रथम निबन्धकार हुन् । श्यामाव्यङ्ग्यात्मक युगीन जनजीवनमा व्याप्त विसङ्गति र विकृतिप्रति कलात्मक ढङ्गले भित्रै पुऱ्याएर छेदन गर्न शक्तिशाली साहित्यिक हतियार हो । हास्यव्यङ्ग्य र श्यामाव्यङ्ग्यका बीचमा घनिष्ठ सम्बन्ध हुँदाहुँदै पनि यी दुईमा पर्याप्त भिन्नता रहेको छ । श्यामाव्यङ्ग्यको मुख्य उद्देश्य विभिन्न क्षेत्रमा विद्यमान विसङ्गति र विकृतिलाई खोतलखातल गरेर सबैका सामु उदाङ्गो पारी प्रस्तुत गरिनुहुन्छ । यो अरू व्यङ्ग्यभन्दा बढी भेदक र सशक्त हुन्छ अनि यसले लक्ष्य गरिएको सन्दर्भलाई कठोरतापूर्वक प्रहार गर्छ ।^{४०}

समाजलाई अस्वस्थ तथा भ्रष्ट तुल्याउने अनेकौँ स्वार्थी तत्त्वहरूको खोइरो खन्नु तथा व्यङ्ग्यका मड्कीहरूले तिनलाई थिलथिलो पार्न नियामाकार लुइटेल्का यी नियामाहरू पूरै सफल

^{३९} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्बाट प्राप्त जानकारी ।

^{४०} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, 'मेरा भन्नु', **चाउरिएको जिन्दगी**, (काठमाडौँ: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६८) ।

भएका छन् । प्रशंसा गर्नुपर्ने ठाउँमा खुला हृदयले समर्थन गर्ने अनि असामाजिक कुचक्रको भण्डार निर्भीकता पूर्वक गर्ने यो लुइटेलीय शैली मापाको छ, प्रशंसनीय छ ।^{४१}

नियात्राकार डा. लुइटेलाका निबन्धमा विषयवस्तुगत विविधता र व्यापकता, वर्णनात्मक, विवरणात्मकता, संवादात्मक, सूचनामूलक बौद्धिकता, तार्किकता, चिन्तनमूलकता, वैचारिकता, समसामयिकता, श्यामाव्यङ्ग्यात्मकता, दृष्टिकोणगत स्पष्टता, यथार्थवादी रोचकता, विषयवस्तुकै केन्द्रीयतामा शीर्षकीकरण, भाषाशैली विन्यास, सरलता, सहजता र आलङ्कारिक आदि नियत्राकार लुइटेलाका निबन्धगत वैशिष्ट्यता हुन् । विविध विषयवस्तुलाई अन्ततः कलात्मक र आकर्षक भाषाशैली विन्यासमा निबन्धात्मक संरचना गर्ने लुइटेला नेपाली निबन्धको समसामयिक धाराका उल्लेख्य निबन्धकार हुन् ।

३.६.१ उपसंहार

तेरथुमे निबन्धकारहरूको कलम भ्रमण, नियत्रा, आत्मपरक शैलीमा उनीहरूले देखे भोगेका र अनुभव गरेका विषयवस्तुलाई समावेश गरिएको छ । नेपाली साहित्यमा नै निबन्ध विधामा श्यामाव्यङ्ग्यात्मक लेखनको थालनी वरिष्ठ समालोचक डा. लुइटेलाले गरेका हुन् । यिनका निबन्धहरूमा समसामयिक विषयवस्तुको प्रस्तुत गरिएको छ । तेरथुमे प्रमुख निबन्धकार गङ्गाप्रसाद उप्रेती, मोहन सिटौला आत्मपरक शैलीमा यात्रा निबन्ध लेखेका छन् भने डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेला नेपाली निबन्ध विधामा नै श्यामाव्यङ्ग्यको थालनी गर्ने प्रथम निबन्धकार हुन् । यी निबन्धकारहरूले आत्मपरक शैलीमा स्वच्छन्दतावादी र सामाजिक यथार्थवादी भाव धारामा निबन्ध लेखेका छन् ।

३.७ तेरथुम जिल्लाका समालोचकहरू

१. मोहन सिटौला (२००२)

वि.सं. २००२ सालमा तेरथुम जिल्लाको चुहानडाँडामा जन्मिएका “समालोचनक मोहन सिटौला-कवि शिरोमणि लखेनाथ पौड्यालको ‘आध्यात्म पक्ष जीवन र समीक्षा’, भानु विशेषाङ्क (२०३३) बाट देखा परेका हुन् ।”^{४२} उनका प्रकाशित समालोचना सङ्ग्रह **केही सिर्जना केही विवेचना** (२०४२) समालोचना सङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ ।

समालोचक मोहन सिटौला अनुसन्धानात्मक विषयवस्तु, इतिहास, दर्शन, भ्रमण, विषयगत सचेतता, सूक्ष्म निरीक्षण र वर्णनीय विषय समसामयिक समाजको चित्रण, राष्ट्रिय चिन्तन, पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्यको प्रभाव पाइन्छ । उनका समालोचनामा जीवनसापेक्ष मूल्यको भावनात्मक प्रस्तुति पाइन्छ । उनले व्यक्ति, कविता, काव्य, कृतिका बारेमा समालोचना गरेका छन् । समालोचक सिटौला परिचयात्मक र प्रभाववादी समालोचक हुन् ।

^{४१} तारानाथ शर्मा, भूमिका, ‘अभिव्यक्तिका जिउँदा उदाहरण डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेला’, ‘बार वर्ष पछि हनिमुन (काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन, २०६८) ।

^{४२} कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान, **गोठालाहरू मोहन सिटौलाद्वारा लिखित गोठालाहरू**, (काठमाडौं: भारद्वाज प्रकाशन, २०४२), पृ. ६ ।

२. गङ्गाप्रसाद उप्रेती

वि.सं २००४ मा तेरथुम जिल्लाको ईवामा जन्मिएका “समालोचक गङ्गाप्रसाद उप्रेती नेपाली साहित्यमा ‘परिवेश’ (२०४०) भानु विशेषाङ्क लेखबाट नेपाली साहित्यमा देखापरेका हुन्।”^{४३} उनका प्रकाशित समालोचना (दृष्टिकोणका विविध बिसाउनी (२०४६), व्यक्ति कृति र प्रवृत्ति (२०५८) दुई समालोचना कृति प्रकाशित भएका छन्। फुटकर समालोचना पनि विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन्। उनका समालोचनामा समसामयिक लेखनलाई केन्द्रविन्दु बनाउने समालोचक उप्रेती विसङ्गत वस्तुको गहन विश्लेषण र विवेचना गर्ने समीक्षक, वर्गीय किसिमको चिन्तनमा अडेर सामाजिक जीवनको खोज अनुसन्धान गर्ने समालोचक उप्रेती मार्क्सवादी चिन्तनबाट प्रभावित भएको देखिन्छ। उनका समालोचनात्मक लेख रचनाहरू निम्नवर्गको उत्थान र अभिजात वर्गले गरेका सामाजिक आर्थिक, राजनैतिक विषयवस्तुलाई केलाएर वस्तुनिष्ठ विश्लेषण गरी वर्गीय चिन्तनलाई विशेष जोड दिने समीक्षक हुन्। उनका समालोचनात्मक कृतिहरूमा द्वन्द्व नभएसम्म समाजमा परिवर्तन नआउने भएकाले समाजमा रहेको वर्गीय चिन्तनलाई आफ्ना लेख रचनामार्फत प्रस्तुत गर्ने समालोचक उप्रेती समाजवादी समालोचक हुन्। हाल उपकुलपति रहेका समालोचक तेरथुमे वरिष्ठ स्रष्टा हुन्।

३. अभि सुवेदी

वि.सं २००२ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “समालोचक अभि सुवेदी २०२१ सालको रूपरेखामा आधुनिक नेपाली कविता र दार्जिलिङमा केही तन्नेरी कविहरू शीर्षकको समालोचनात्मक लेख प्रकाशन गरेर समालोचनाको क्षेत्रमा देखापरेका हुन्।”^{४४} उनका प्रकाशित समालोचनात्मक कृतिहरू, पाश्चात्य काव्यसिद्धान्त (२०३०) सिर्जना र मूल्याङ्कन (२०३४) रचना र माध्यम (२०५४) नेपाली थिएटर एज आइ.सी. इट (२०६४) आदि समालोचना कृतिहरू प्रकाशित भएका छन्।

अभि सुवेदीले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा खोज तथा आलोचना गरेका छन्। सुवेदी वस्तुवादी र शैलीवैज्ञानिक चेत भएका समालोचकका रूपमा चिनिन्छन्। पाश्चात्य साहित्य शास्त्रको अध्ययन गरी त्यसबाट प्राप्त ज्ञानलाई सुवेदीले नेपाली साहित्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन्। भावपरक एवम् वस्तुपरक चिन्तनलाई स्पष्ट भाषाशैलीका माध्यमबाट साहित्यको सैद्धान्तिक समीक्षा गर्ने सुवेदी उत्तर आधुनिक प्रवृत्तिका नजिक देखिन्छन्। विभिन्न पत्रपत्रिका मार्फत सुवेदीले उत्तर आधुनिक समालोचनाको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ। सुवेदीका समालोचना सङ्ग्रहमा समालोचनात्मक साहित्यका प्रायोगिक र सैद्धान्तिक कृतित्वको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन र भाषिक तुलनाको प्रस्तुति पाइन्छ। नेपाली साहित्यको शोध फाँटमा सान्दर्भिक सूचना र प्रमाणिक जानकारी दिन सहयोग गरेका छन्। पाश्चात्य साहित्यको निकट रहेका सुवेदी समालोचनात्मक दृष्टिकोण, तुलनात्मक विश्लेषण र वस्तुपरक मूल्याङ्कनले परिमार्जित र विश्वसनीय बन्न पुगेका छन्। नेपाली समालोचनात्मक लेख रचनाहरूको विवेचना र विश्लेषण उनका लेखहरूमा वस्तुवादी चिन्तन,

^{४३} टीकाप्रसाद फुयाल, पूर्ववत्, पृ. ४३।

^{४४} अभि सुवेदीबाट प्राप्त जानकारी।

भावपरक अभिव्यक्ति भाषापरक चिन्तन, अभिव्यक्ति पाइन्छ ।^{४५} नेपाली साहित्यका विविध युगका पक्षमा प्राचीन, मध्यकालीन, आधुनिक र उत्तर आधुनिक समालोचनाका प्रवृत्ति र चिन्तनलाई नेपाली भाषाको माध्यमबाट सरल, सहज र स्पष्ट भाषाशैली र र शिल्पको माध्यमबाट साहित्यको सैद्धान्तिक समीक्षा प्रस्तुत गर्ने समालोचक सुवेदी वस्तुवादी र शैलीवैज्ञानिक समालोचक हुन् । सुवेदी राष्ट्रियस्तरका तेरथुमे समालोचक प्रतिभा हुन् ।

४. रविमान लम्जेल (२००८)

वि.सं. २००८ मा तेरथुम जिल्लाको थोक्लुङमा जन्मिएका “समालोचक रविमान लम्जेल नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा ‘नेपाली लोक साहित्यको अभिछिन्नता’ मधुपर्क (जेठ, २०३८) लेखबाट समालोचना विधामा देखापरेका हुन् ।”^{४६} उनका प्रकाशित समालोचना सङ्ग्रहहरू, **मेची अञ्चलको साहित्यिक रूपरेखा (२०४२)** र **कोसी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास (२०५०)** समालोचना सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भएका छन् ।

समालोचक रविमान लम्जेल प्राचीनदेखि वर्तमानसम्मका इतिहासको कालक्रमिक अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्दै निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ । मुलुकको दुर्गम क्षेत्रमा बसेर शिक्षण पेस र लेखन कार्यलाई एकै साथ अगाडि बढाउने लम्जेल नेपाली साहित्यको खोजपरक अनुसन्धानमूलक समीक्षाका कडी हुन् । लम्जेलका समालोचनामा क्षेत्रीय अध्ययनको महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ । प्रगतिवादी चिन्तनलाई आत्मसात गरेर कृतिको विश्लेषणात्मक मूल्य निर्धारण गर्ने समालोचक लम्जेलले पूर्वीय र पाश्चात्य सैद्धान्तिक समालोचकको अध्ययन गरेको देखिन्छ । लम्जेलका समालोचनात्मक लेख रचनाहरूमा खोज, अनुसन्धानात्मक कृति र प्रतिभाको मूल्याङ्कन, जिल्लाको परिचय पेसा, जाति, धर्मसंस्कृति र भाषिक समुदायको समान प्रतिनिधित्व गरेको देखिन्छ । लम्जेलका समीक्षात्मक लेख रचनाहरूमा व्यक्तित्व आक्रोश व्यक्त गरेको पाइन्छ । क्षेत्रीय स्तरमा खोज अनुसन्धान गर्ने समालोचक लम्जेल प्रगतिवादी समालोचक हुन् । उनी तेरथुमे समालोचक प्रतिभा हुन् ।

५. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०१८)

वि.सं २०१८ मा तेरथुम जिल्लाको सोल्मामा जन्मिएका “समालोचक खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् नेपाली साहित्यमा ‘विद्यार्थी’ रत्नज्योति (२०२९) शीर्षक कविताबाट साहित्य क्षेत्रमा देखा परेका हुन् ।”^{४७} लुइटेल् समालोचना विधामा सैद्धान्तिक र खोजमूलक समालोचनालाई आधार मानेर समालोचना गर्ने संरचनावादी समालोचक हुन् । लुइटेल्का प्रकाशित प्रमुख समालोचना सङ्ग्रहहरू **आधुनिक नेपाली समालोचना (२०५७)** **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास (२०६०)** **नेपाली भाषाव्याकरण र नाटक (२०६०)** **पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त (२०६०)**, **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास (२०६०)**, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण (२०६२)**, **लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य (२०६३)**, **नेपाली काव्यसमालोचना (२०६७)**, **(२०६९)**, **पूर्वआधुनिक नेपाली साहित्यको**

^{४५} रविमान लम्जेल, पूर्ववत्, पृ. ८ ।

^{४६} पूर्ववत्, पृ. ११ ।

^{४७} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, प्रकाशकीय, **आधुनिक नेपाली समालोचना**, (काठमाडौं, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५७) ।

इतिहास (सन् २०१०, संरचनावादी समालोचना (२०६८), पाश्चात्य साहित्य र समालोचना (२०६८), लोकवार्ता विज्ञान : सिद्धान्त र विश्लेषण (२०६८), नेपाली निबन्ध समालोचना (२०६८), लोकसाहित्य परिचय (२०६८), संरचनावादी समालोचना (२०६८), नेपाली उपन्यासको इतिहास (२०६९) प्रकाशित भएका छन् ।

नेपाली समालोचनाका क्षेत्रमा नवीनतम् समालोचनीय पद्धति, संरचनावादी पद्धतिलाई अँगालेर समालोचना गर्ने व्यक्ति खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् हुन् । यिनको आशिष कविताको संरचनावादी विश्लेषण लेखबाट नेपालीमा संरचनावादी समालोचनाको थालनी भएको हो ।^{४८} लुइटेल्को आधुनिक नेपाली सामालोचना (२०५७) कृतिमा अनुसन्धानात्मक केही वैचारिक तथा धेरैजसो विश्लेषणात्मक लेखहरू सँगालिएका छन् । “यसमा अनुसन्धानात्मक प्रकृतिका केही वैचारिक तथा धेरैजसो उपन्यास कथा, निबन्ध, एकाङ्की र समालोचना विधासित सम्बन्धित स्रष्टा एवम् द्रष्टाहरूका व्यक्तित्वको वस्तुनिष्ठ, व्याख्यात्मक विश्लेषणात्मक लेखकहरू सँगालिएका छन् । ... लुइटेल् आफ्नो प्रतिभा र परिश्रमले गर्दा छोटो अवधिमा नेपाली वाङ्मयको क्षेत्रमा स्थापित र प्रतिष्ठित भइसक्नुभएको छ । संरचनावादी समालोचनात्मक पद्धतिप्रति आकर्षित लुइटेल्को तुलनात्मक तथा निर्णयात्मक समालोचनामा पनि अभिरुचि देखिन्छ ।”^{४९} यस कृतिमा कविताको इतिहासलाई तथ्यपरक वैज्ञानिक र सामान्यीकृत तथा एकीकृत सरल बनाइएको छ । यो ग्रन्थ नेपाली कविता इतिहास लेखनको एउटा महत्वपूर्ण र विशिष्ट फड्को हो र यसले नेपाली कविताका बारेमा आधिकारिक र प्रमाणिक ढङ्गले समग्र सूचना प्रदान गर्दछ, भने विश्लेषण र मूल्याङ्कनको नेपाली कवि र कविताको स्थिति प्रवृत्ति र दिशा निर्धारण समेत गर्दछ ।^{५०} यो शोधग्रन्थ नेपाली साहित्यमा नौलो उपहार र संरचनावादी सिद्धान्त र विधिको प्रयोगमा प्रथम प्रयोग हो यो शोधग्रन्थबाट नेपालीमा संरचनावादी समालोचना पद्धतिको थालनी मात्र होइन यसको विकास र विस्तार समेत भएको छ । यसर्थ नेपाली साहित्यमा यो शोधकार्य नौलो मात्र होइन ब्रेकथु नै हो ।^{५१}

कृतिमा विना भेदभाव निष्पक्ष भएर कविताको इतिहास लेखनको उद्घोष मात्र भएको छैन । तद्अनुरूप काम पनि भएको छ । ... यस कृतिमा सिद्धान्त छ, विश्लेषणको आधार छ, र कविता पहिचान गर्ने संरचनावादी दृष्टिकोण छ । यसरी नै नेपाली साहित्यको काल विभाजनको मतभेदलाई सर्वेक्षणात्मक विश्लेषण गरेर नेपाली कविताको स्पष्ट काल विभाजन गरिएको छ । काल विभाजनबाट धेरै हदसम्म मतभेद निराकरण भई स्तिरीकरण हुने स्थिति यसमा देखिएको छ । अध्ययनलाई

^{४८} धर्मराज गौतम, पूर्ववत्, पृ. १८५ ।

^{४९} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, ‘प्रकाशकीय’ आधुनिक नेपाली समालोचना, (काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५७) ।

^{५०} लक्ष्मणप्रसाद गौतम, ‘प्रकाशकीय’ कविता सिद्धान्त र नेपाली कवित, (काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५७) ।

^{५०} लक्ष्मणप्रसाद गौतम, ‘कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास’, गरिमा, (२२/१२, २०६९ मङ्सिर), पृ. ६६ ।

^{५१} बल्लभमिण दाहाल, ‘नेपालीमा नौलो उपहार र प्रथम प्रयोग डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्’, कविताको संरचनात्मक विश्लेषण, (काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२) ।

आधिकारिक र प्रमाणिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।^{५२} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को यस पुस्तकलाई नेपाली काव्यको इन्साइक्लोपेडिया भनिएको छ।^{५३} नेपाली ऐतिहासिक महत्व राख्ने प्रथम शोधग्रन्थ भएको यो शोधग्रन्थ नेपालीको सबैभन्दा स्तरीय र मानक शोधप्रबन्ध तथा पुस्तकका रूपमा देखिएको छ। यस प्रकारका कृतिको अर्को जोडा नेपालीमा छैन।^{५४}

छुट्टाछुट्टै दुई वटा विद्यावारिधि स्तरीय मानक शोधको एकीकृत रूप बन्न पुगेका यस अनुसन्धानमूलक ग्रन्थले नेपालीमा सर्वप्रथम संरचनावादी समालोचना पद्धतिको नौलो जग बसाएको छ र नेपाली समालोचनामा मोड ल्याएको छ।^{५५} यसपालि एक साहित्यकारले सबै साहित्यकारका लागि यस्तो गहकिलो उपहार दिएका छन् जसले अहिले र अहिलेका लागि मात्र होइन पछिसम्मका लेखकका लागि पनि ठूलो सहयोग पुग्नेछ। स्रष्टाले यो उपहारको ऐनासामु आफ्नो सिर्जना राखेर तिनको रूप, आकार, भाषाशैलीलय, छन्द, विम्ब आदि उपहार दिने साहित्यिक व्यक्तित्व खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् हुन्। नेपाली वाङ्मयलाई दिएको नितान्त नयाँ र वृहत् अन्वेषण हो कविताको संरचनात्मक विश्लेषण। ... यो नयाँ विषयलाई नै पहिलो पालि सर्वाङ्गरूपले नेपाली वाङ्मयमा अवतरण गराउने श्रेय डा. लुइटेल् र उनको प्रस्तुत पुस्तकले पाएका छन्।^{५६} यसबाट अनेक विषय क्षेत्रको शोधकार्य गर्न सकिन्छ र यो शोधग्रन्थको ऐतिहासिक गहन र विशिष्ट उपलब्धि हो।^{५७} उनको समालोचनामा पद्धति बहुलवादी चेतना संरचनावादी चिन्तन तथ्यपरक चिन्तनबाट अगाडि बढेको छ। खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्ले पाश्चात्य मुलुकमा उत्पत्ति भएको तर अहिले सर्वभौमिक संरचनावादी पद्धति मात्र होइन, चिन्तनको पनि निजत्वका साथ सार्थक प्रयोग गरेका छन्। समायोजित सिद्धान्त पक्ष, नेपाली समालोचनामा प्रयोग भएका सन्दर्भ र कवितालाई लिएर संरचनावादी सिद्धान्तको सार्थक प्रयोगलाई नेपाली पठनपाठन उच्च स्तरमा गर्ने नयाँ मोड हो भन्ने मान्नुपर्छ।^{५८} भाषाविज्ञान र साहित्यको सङ्गमस्थलका रूपमा देखापरेको यस शोधग्रन्थबाट डा. लुइटेल्ले भाषाकेन्द्रित र वस्तुवादी ढङ्गले सैद्धान्तिक र प्रायोगिक पक्षको समन्वय गराई नेपालीमा संरचनावादी समालोचना पद्धतिको प्रारम्भ गर्नु भएको छ। नेपाली प्रथम संरचनावादी शोधप्रबन्धक

^{५२} सुकुम शर्मा, 'कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहासका सन्दर्भमा डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को समालोचकीयता', **समकालीन साहित्य**, (वर्ष १४, अङ्क ३, २०६१, वैशाख असार), पृ. २।

^{५३} भरत कुमार भट्टराई, 'कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास', **गोरखापत्र**, (२०६१ असार १२), पृ. ख।

^{५४} मोहनराज शर्मा, **कविताको नयाँ साहित्यशास्त्र**, २०६१, पृ. घ।

^{५५} गोविन्दराज भट्टराई, **सिद्धान्त र प्रयोगको अपूर्वमिलन**, ऐजन पृ. त।

^{५६} मोदनाथ प्रश्रित, 'कविताको संरचनात्मक विश्लेषण', **कान्तिपुर**, (२०६२ असोज १), पृ. ६।

^{५७} हिमालय टाइम्स समाचारदाता, 'कवितामा संरचनावादको प्रयोग', **हिमालय टाइम्स**, (२०६२ साउन २३), पृ. २।

^{५८} अभि सुवेदी, 'भूमिका' डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, **कविताको संरचनात्मक विश्लेषण**, (काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार २०६२)।

बन्नु पुगेका डा. लुइटेलेको प्रारूप तयार गरी त्यसका आधारमा नमुना विश्लेषण समेत गरिनुलाई नेपाली शोधका क्षेत्रमा विशिष्ट उपलब्धि र नौलो आयाम मानिएको छ ।^{५९}

नेपाली प्रभाववादी कित्ताका थुप्रै समालोचना लेखिएको पाइए तापनि वस्तुवादी समालोचना अब क्रमशः वस्तुवादितातर्फ अग्रसर हुँदैछ । विभिन्न विधाका फुटकर समालोचनाका सङ्ग्रहहरू नेपालीमा प्रशस्तै छापिएको पाइए तापनि विधाविशेषमा केन्द्रित रही नेपाली निबन्ध विधामा श्यामव्यङ्ग्यात्मक समालोचनाको थालनी डा. लुइटेलेले सर्वप्रथम नेपाली निबन्ध समालोचना (२०६८) नामक सङ्ग्रहबाट निबन्धविधामा श्यामव्यङ्ग्यात्मक प्रयोगको आरम्भ गरेका हुन् ।^{६०}

साहित्यको विधागत इतिहास लेखनजस्तो विषयको अनुसन्धान कार्य सहज हुँदैन । तापनि सम्बद्ध विद्वान्हरू विस्तृत अनुसन्धान कार्य सहज हुँदैन त्यस्ता कार्य गर्न कठिन हुन्छ । तर पनि डा. लुइटेलेले नेपाली उपन्यासको इतिहास ग्रन्थको लेखनकार्यलाई विस्तृत अध्ययन र गहन अनुसन्धानले नेपाली उपन्यासको इतिहास लेखन होस् वा अन्य साहित्यिक विधा हुन् ती सबै नेपाली साहित्यका अध्येताका लागि निश्चय नै उपयोगी र महत्वपूर्ण अनुसन्धानकार्य हो , इतिहास भनेको निरन्तरत अनुसन्धानद्वारा परिमार्जन र सम्बर्द्धन गर्दै छुटेका र थपिएका नयाँलाई समावेश गर्दै लैजानु पर्ने विषय पनि हो । यसको इतिहास सय वर्षभन्दा केही लामो समयको छ । सय वर्षको अवधिमा यस विधाका अनेक प्रतिनिधि कृतिहरू आफ्ना समस्या प्रवृत्ति र प्रचलित साहित्यका वादको प्रतिनिधित्व गर्दै लेखिएका उपन्यास र उपन्यासकारहरूको समीक्षा भएको छ । यस ग्रन्थमा ती सबैको अध्ययन गरेर प्रवृत्ति, वाद र विचारको विशिष्टीकृत गरी नेपाली उपन्यास विधामा इतिहास लेखन सर्वप्रथम सुरुवात गर्ने डा. खगेन्द्रप्रसाद यस ग्रन्थमा ती सबैको अध्ययन गरेर प्रवृत्ति, वाद र विचारको विशिष्टीकृत गरी इतिहासलेखन गरेका छन् । उपन्यास विधाको विशासल भए अनुसार यो नेपाली उपन्यासको इतिहास ग्रन्थले उपन्यासमा पाइने प्रवृत्ति, वाद, संरचना र शैलीहरूको कृतिगत महत्वको पनि विश्लेषणात्मक प्रस्तुति पाइन्छ । यो ग्रन्थ नेपाली उपन्यासको इतिहासका अध्येयताहरूका लागि बहुआयामिक रूपमा उपयोगी हुन्छ भन्ने ठहर गर्न सकिन्छ ।^{६१} नेपाली उपन्यासको इतिहास नेपाली उपन्यासविधा लोकप्रिय रहेको छ र अनेक औपन्यासिक कृति प्रकाशित हुँदै आएका पनि छन् । हाल नेपाली साहित्यमा उपन्यासलेखन विगतभन्दा गतिशील हुनाका साथै यस विधाले विविधतापूर्ण आयाम लिएको छ । लेखनशैलीमा प्रस्तुतिको शिल्पमा औपन्यासिक संरचनामा भाषाको प्रभावकारी प्रयोग उपन्यास लेखनको विगतभन्दा धेरै विकास गरेको छ । ती सबै खाले परिवर्तनले भरिपूर्ण औपन्यासिक कृति र विगतको नेपाली उपन्यासलेखन समेतलाई समाविष्ट गरिएको इतिहास लेखनकार्य गहन र अन्वेषणको विषय हो । नेपाली उपन्यासको इतिहासलेखन जस्तो चुनौतीपूर्ण कार्यलाई डा. लुइटेलेले मूर्त रूप दिएका छन् । यसरी यस ग्रन्थले नेपाली उपन्यास लेखनको सबै क्षेत्रलाई आफ्नो अध्ययन र अनुसन्धानमा सन्निहित गर्ने सराहनीय कार्य गरेको छ । ... यस ग्रन्थमा नेपाली उपन्यासको इतिहास लेखनमात्र नभएर उपन्यासका सान्दर्भिक व्याख्यात्मक सिद्धान्तहरू विश्व उपन्यास साहित्यको दृष्टान्त

^{५९} त्रिभुवन विश्वविद्यालय, 'विद्यावारिधि', बुलेटिन, (३५/१, २०५९ साउन १), पृ. ११ ।

^{६०} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, नेपाली निबन्ध समालोचना, (काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६८)

^{६१} गङ्गाप्रसाद उप्रेती, 'प्रकाशकीय' खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, नेपाली उपन्यासको इतिहास, (काठमाडौं : ने. रा.प्र.प्र., २०६९) ।

सहित समावेश गरिएको छन् । यस ग्रन्थको उपन्यास सिद्धान्त खण्डले उपन्यास लेखनका विभिन्न स्वरूप र संरचनागत विशेषताहरूको विस्तृत जानकारी गराउँछ । यस ग्रन्थको अध्ययनले उपन्यास विवेचना र लेखनका क्षेत्रमा लाग्ने जोसुकैलाई उपन्यासको आवश्यक अवयव र त्यसको आङ्गिक संरचना बुझ्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।^{६२}

नेपाली समालोचनामा संरचनावादी समालोचना पद्धतिका प्रवर्तक, विस्तारक र सम्बद्धक समेत रहेका सुप्रसिद्ध वरिष्ठ समालोचक डा. लुइटेलेको नेपाली समालोचनालाई प्रभाववादिताबाट वस्तुवादितातर्फ अग्रसर तुल्याउने कार्यमा अतुलनीय र अद्वितीय योगदान रहेको तथ्य सर्वविदितै छ । कोश विज्ञानविज्ञको रूपमा सुपरिचित डा. लुइटेलेको कोशनिर्माणका क्षेत्रमा पनि त्यत्तिकै योगदान रहेको छ । भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा पनि त्यत्तिकै प्रवीण डा. लुइटेले कविता विधाका विशेषज्ञ हुन् । पाठ्यपुस्तक लेखनका क्षेत्रमा पनि उनको योगदान अतुलनीय र अद्वितीय रहेको छ । प्राथमिक तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्मको पाठ्यक्रम निर्माण र पाठ्यपुस्तक लेखनमा उनको विशिष्ट योगदान रहेको छ । यस क्षेत्रमा लुइटेलेको संलग्नता स्वदेशमा मात्र नरहेर विदेशी विश्वविद्यालयमासमेत रहेको छ । गुहाटी विश्वविद्यालयको नेपाली एम.ए.को पाठ्यक्रम र पाठ्यसाग्रीको निर्माण लुइटेलेले नै गरेका छन् । गुहाटी विश्वविद्यालयको सल्लाहकारसमेत रहेका लुइटेले तहगत स्तरलाई ध्यानमा राखेर वस्तुगत ढङ्गबाट आधिकारिक र प्रमाणित पाठ्यपुस्तक लेखकका रूपमा ख्याति कमाइ सक्नु भएका डा. लुइटेले राष्ट्रिय स्तरमा मात्र नभई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत सम्मानित छन् । नेपाली समालोचनामा विश्वको आधुनिक संरचनावादी समालोचना पद्धतिको प्रवर्तक र मानक स्थापना गरेवापत तेरथुम सरोकार समाजबाट विशेष अभिनन्दन/सम्मान विभिन्न राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय, सामाजिक, शैक्षिक, प्राज्ञिक, साहित्यिक सङ्घसंस्थाहरूबाट सम्मानित अभिनन्दित,भई पदक, पुरस्कार र प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका छन् ।^{६३}

नेपाली समालोचनामा आधुनिक संरचनावादी समालोचना पद्धतिका प्रवर्तक, विस्तारक र सम्बद्धक समेत सुप्रसिद्ध वरिष्ठ समालोचक खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलेको नेपाली समालोचनालाई प्रभाववादिताबाट वस्तुवादितातर्फ अग्रसर तुल्याउने कार्यमा अतुलनीय र अद्वितीय योगदान रहेको छ । लुइटेले डायस्पोरिक सांस्कृतिक, भाषाविद्‌लगायत नवीनतम समालोचना लेखन र खोजीमा क्रियाशील विशिष्ट विद्वान् लुइटेले राष्ट्रियस्तरमा नभई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत विशिष्ट योगदान रहेको छ । उनी तेरथुमे वरिष्ठ साहित्यकार हुन् ।

^{६२} भाउपन्थी 'मन्तव्य', खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, 'नेपाली उपन्यासको इतिहास', (कठमाडौं : ने. रा.प्र.प्र., २०६९) ।

^{६३} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, नेपाली निबन्ध समालोचना, (कठमाडौं: पैरवी प्रकाशन, २०६८) ।

६. हेमनाथ पौड्याल

वि.सं.२०१५ मा तेरथुम जिल्लाको ह्वाकुमा जन्मिएका “समालोचक हेमनाथ पौड्याल, नेपाली साहित्यमा ‘मोदनाथ प्रश्रितको कवित्व’ जन्मभूमि पत्रिका (२०४२) शीर्षक लेखनबाट समालोचना विधामा देखापरेका हुन्।^{६४} उनका प्रकाशित समालोचनात्मक सङ्ग्रहहरू भाषा साहित्यका दुई हस्ती (२०६४) र प्रगतिवादी दृष्टिमा कवि र कविता (२०६५) आदि समालोचना सङ्ग्रह प्रकाशित भएका छन्।

समालोचक हेमनाथ पौड्यालका समालोचना सङ्ग्रहका साथै भाषा साहित्य सम्बन्धी लेख, रचना, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन्। समालोचक हेमनाथ पौड्याल वस्तुपरक व्यक्तिपरक एवम् विश्लेषणत्मक भाषिक अनुसन्धान, कविताको समीक्षा, भाषासाहित्यको तुलनात्मक अध्ययन कविता कथा र स्रष्टाहरूको अनुसन्धानमूलक समालोचनालाई केन्द्रविन्दुमा राखेर समालोचना गर्ने पौड्याल प्रगतिवादी समालोचक हुन्। उनका समालोचना ग्रन्थहरूमा, साहित्यबाट पुरस्कृत प्रतिभाहरूको समीक्षा गर्नुका साथै प्रगतिवादी दृष्टिमा कवि र कविताको भाषिक पक्षको समालोचना गरेको पाइन्छ। उनका समालोचना ग्रन्थहरू भाषा साहित्यसम्बन्धी अनुसन्धान, विश्लेषणमा नवीनता पाइन्छ। उनी तेरथुमे प्रगतिवादी समालोचक हुन्।

७. खेम दाहाल

वि.सं. २०१८ मा तेरथुम जिल्लाको पौठाकमा जन्मिएका “समालोचक खेम दाहाल नेपाली साहित्यमा ‘शिलान्यास नाटक एक समीक्षा’ क्याम्पस जर्नर हात्तीसार (२०४४) बाट समालोचना विधामा देखा परेका हुन्।”^{६५} उनका प्रकाशित समालोचना सङ्ग्रहहरू समालोचना नै समालोचना (२०५९)।

खेम दाहाल समालोचना पद्धतिलाई विषय केन्द्रित ऐतिहासिक परम्परागत समीक्षा, कृतिको विधागत क्रम र साहित्यकारका कृतिको चिनारी, कृतिको विषयगत समस्यामा केन्द्रित छन्। दाहाले रचनाहरूको चिरफार गर्ने क्रममा नेपाली सामाजिक बनेट र त्यसको चेतना स्तरका परिप्रेक्षमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रभाव र सो अनुरूपको कसीबाट निरीक्षण गर्दै तिनका मुख्य पात्र र उनका क्रियाकलापहरूका सामाजिक बौद्धिक र मानसिक तहको विश्लेषण पाइन्छ। उनका समीक्षात्मक लेख रचनाहरू फुटकरदेखि खण्डकाव्य महाकाव्य, नाटक, उपन्यास, कथासङ्ग्रह र निबन्ध विधामा समीक्षा गरेको पाइन्छ। विषयवस्तुमा केन्द्रित भएर समालोचना गर्ने दाहाल तेरथुमे प्रभाववादी समालोचक हुन्।

^{६४} हेमनाथ पौड्यालद्वारा प्राप्त जानकारी।

^{६५} धर्मराज गौतम, पूर्ववत्, पृ. ९०।

८. लीला लुइटेल (२०१९)

वि.सं. २०१९ मा काठमाडौंको बानेश्वरमा जन्मिएकी “समालोचक लीला लुइटेल, नेपाली साहित्यमा ‘आकाङ्क्षा’ लालीगुराँस (२०३४) शीर्षक रचनाबाट देखापरेकी हुन्।”^{६६} उनका प्रकाशित ग्रन्थहरू आख्यानतर गद्य (२०६७), समालोचना ग्रन्थहरू नेपाली महिला कथाकार (२०६०), नेपाली महिला उपन्यासकार (२०६८), देवकोटा पूर्वका नेपाली देवकोटा उत्तरका नेपाली कविता (२०६७) र मोहन कोइराला उत्तरका नेपाली कविता (२०६७) समालोचना कृतिहरू प्रकाशित भएका छन्। यिनका समालोचनात्मक लेखहरू पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भएका छन्।

लीला लुइटेल तेरथुमे प्रथम महिला समालोचक हुन्। उनका समालोचना महिला साहित्यकारहरूको खोज अनुसन्धान विधामा कलम चलाउने महिला समालोचक लुइटेलले महिलामाथि हुने गरेका अन्याय अत्याचार शोषण दमन, नेपाली सामाजिक, सांस्कृतिक पक्षहरूको खोजी गरेकी छन्। नेपाली महिला साहित्यकारहरूका विषयमा सत्य तथ्य खोज अनुसन्धान गरी साहित्यका क्षेत्रमा नेपाली महिला साहित्यकारहरू पछि परेको तथ्यलाई निरूपण गरी नेपाली साहित्यकै इतिहासमा नेपाली महिला कथाकार र नेपाली महिला उपन्यासकारहरूको ऐतिहासिक सर्वेक्षण गरेकी छन्। नेपाली साहित्यमा नेपाली महिला उपन्यासकारहरूको प्रारम्भदेखि हालसम्मका स्रष्टाहरूको कालक्रमिक र औपन्यासिक विवरण उपन्यासकारहरूको खोज अनुसन्धान गर्ने नारीवादी समालोचक लीला लुइटेल खोज अनुसन्धानका क्षेत्रमा निरन्तर लागि रहने तेरथुमे प्रथम नारीवादी समालोचक हुन्।

९. पुरुषोत्तम सुवेदी

वि.सं. २०११ मा तेरथुम जिल्लाको साब्लामा जन्मिएका “समालोचक पुरुषोत्तम सुवेदीको सङ्ग्रहको साहित्य र समकालीनता नेपाली साहित्य (२०६७) समालोचना सङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ।”^{६७} २०६७ को साभा पुरस्कारबाट पुरस्कृत समालोचक पुरुषोत्तम सुवेदीले नेपाली साहित्यका प्रारम्भदेखि कै साहित्यिक विधाहरूको गतिविधिको खोज अनुसन्धान गरेको पाइन्छ। यस समालोचना ग्रन्थमा टिपिएका विषय र समावेश गरिएका लेख रचनाहरूमा नेपाली साहित्यको एउटा नयाँ र शक्तिशाली सिर्जना संस्कृति सक्रिय रहेको तथा नेपाली राजनीति, अर्थतन्त्र र सामाजिकता अनेक जटिलताहरू इतिहास र समयको पदचापलाई टिप्ने प्रयास गरेका छन्। समालोचक सुवेदी भाव र संरचनागत पक्षलाई विशेष महत्त्व दिँदै रचना र स्रष्टाको समाजपरक दृष्टिकोणलाई कालक्रमगत रूपमा व्यक्तिहरूको खास समयमा र कालखण्डबाट फरक दृष्टिकोण लिएका सुवेदीले नाम भन्दा कामलाई महत्त्व दिएका छन्। सुवेदीले विश्लेषणको आधार समसामयिक परिवेश आँकलन गर्न सफल छन्। “सुवेदीले कुनै पनि सिर्जनालाई समाजसापेक्ष ढङ्गले पठन र विश्लेषण गर्दै गुण दोषको चिरफार गरी शास्त्रीयशैली परम्परा विधामा कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध नाटक विधाका स्रष्टा र कृतिहरूको समालोचना रचना, शिल्प र सिर्जनाको प्राप्तिसँगै समकालीन राजनीतिक परिवेश अर्थतन्त्र

^{६६} ऐजन, ९२।

^{६७} पुरुषोत्तम सुवेदी, नेपाली साहित्यमा सङ्ग्रहको साहित्य र समकालीन साहित्य, (काठमाडौं : साभा प्रकाशित, २०६७)।

र दार्शनिक परिवर्तनप्रति सचेत भाषाको माध्यममा नेपाली युवाहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेका भाव व्यक्त गरेका छन् । माओवादी विद्रोहको घोषणा भएपछि नेपालका गाउँ गाउँमा जातीय, क्षेत्रीय, धार्मिक र राजनीतिक चेतनाका साथै समकालीन समाजमा द्वन्द्व र जीवनको यथार्थ प्रस्तुति हुनका साथै नेपाली साहित्यमा स्रष्टाको समाजपरक दृष्टिकोणलाई बढी महत्त्वपूर्ण ठानेका छन्” । आधुनिक नेपाली साहित्य वास्तवमा पाश्चात्य आधुनिकतासँग प्रभावित भई नेपाली जीवन, संस्कृति, मूल्यलाई नयाँ भाषाशैली र मूल्यका सापेक्षमा हेर्ने समालोचक राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विषयहरू माथि वस्तुनिष्ठ विश्लेषण गर्ने समालोचक सुवेदी तेरथुमे प्रगतिवादी, विधापरक समालोचक हुन् ।

तेरथुमे प्रमुख समालोचक मोहन सिटौला, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, अभि सुवेदी, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् र लीला लुइटेल् रहेका छन् भने वस्तुवादी र शैलीवैज्ञानिक समालोचक अभिवसुवेदी हुन् । खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् नवीतम संरचनावादी समालोचकका प्रवर्तक, नेपाली निबन्ध विधामा श्यामाव्याङ्ग्यात्मक समालोचनाको थालनी गर्ने प्रथम समालोचक हुन् भने उनले नेपाली उपन्यास विधाको इतिहास लेखनको समीक्षा गर्ने प्रथम समालोचक लुइटेल् हुन् । उनले एकसय वर्ष लामो नेपाली उपन्यास र उपन्यासकारहरूको सर्वेक्षण नेपाली उपन्यासको इतिहास नामक पुस्तकमा समावेश गरेका छन् । उनी तेरथुमे वरिष्ठ समालोचक हुन् । तेरथुमे समालोचकहरू मूलतः खोज अनुसन्धानमूलक, प्रगतिवादी, शैलीवैज्ञानिक, संरचनावादी समालोचना विधामा कलम चलाएका छन् । यसरी नै तेरथुमे समालोचकहरूको कलम निरन्तर चलिरहेको छ ।

३.७.१ उपसंहार

तेरथुम जिल्लामा विभिन्न विधामा कलम चलाउने साहित्यकारहरूको कमल साहित्यका कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध, नाटक, समालोचना विविध विधामा चले पनि सबैभन्दा बढी कविता विधामा कलम चलेको पाइन्छ । कविता, विधामा कलम चलाउने प्रमुख कविहरूमा पदमप्रसाद उप्रेती, पुण्यप्रसाद सुवेदी, अभि सुवेदी, तोरानाथ भट्टराई, पुरुषोत्तम सुवेदी, चूडामणि गौतम, विश्वविमोहन श्रेष्ठ, रविमान लम्जेल, विजय सुब्बा, प्रह्लाद पोखरेल, पुरुषोत्तम सुवेदी, सरोज ओली, अनिरुद्र तिमिसना रहेका छन् । उनीहरूले सामाजिक यथार्थवादी, यथार्थवादी, प्रगतिवादी चिन्तनमा कलम चलाएका छन् । ग्रामीण जनजीवनका यथार्थ प्रस्तुति हुनुका साथै सहरी परिवेशमा भएका अमानवीय घटनाहरूको चित्रण गरेको पाइन्छ ।

यी तेरथुमे साहित्यकारहरूले विभिन्न वाद धारामा कविता सिर्जना गरे पनि मूलतः स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी धारामा कविता सिर्जना गरेका छन् ।

कथा विधामा कलम चलाउने तेरथुमे कथाकारहरू स्व.काजीमान कन्दङ्वा स्व. पुण्यप्रसाद सुवेदी, स्व. द्रोणाचार्य क्षेत्री, विश्वेश्वरमान श्रेष्ठ (विमाश्रे), मदन चोडवाङ, सरोज ओली, सूर्य सुवेदी, दिनेश थापा देखिन्छन् । ग्रामीण जनताका कथा व्याथालाई समेटेर सामाजिक यथार्थवाद, प्रगतिवादी कथाहरू लेखेका छन् । यी तेरथुमे कथाकारहरूले सामन्तीवर्गप्रति व्यङ्ग्य गर्दै सामाजिक यथार्थवादी धारामा कथा लेखेको पाइन्छ ।

उपन्यास विधामा कलम चलाउने तेरथुमे उपन्यासकारहरू गुरुप्रसाद गड्तौला, हरिभक्त बुढाथोकी, पुण्य निरौला, राजेन्द्र सङ्गौला, जगतभार माइला सुब्बा, विमल सुवेदी किरण

इडनाम चन्द्रमान कन्दड्वा भानुभक्त सिटौला, नरेन्द्र थापा निर्दोषी, बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के), सरोज ओली देखिन्छन् । यी उपन्यासकारहरू सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी उपन्यासहरू सिर्जना गरेका छन् ।

निबन्ध विधामा रहेर कलम चलाउने निबन्धकारहरूमा गिरिराज गौतम, काजीमान कन्दड्वा, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल देखिन्छन् । निबन्धकारहरूले आत्मपरक, शैलीमा नियत्रा भ्रमण आदिबारेमा निबन्ध लेखेका छन् । देशमा भइरहेको विकृति विसङ्गतिमाथि निजात्मकता र वैचारिकता प्रस्तुत गर्ने स्वच्छन्दतावादी निबन्धकार हुन् । यी निबन्धकारहरूले आत्मपरक शैलीमा स्वच्छन्दतावादी र सामाजिक यथार्थवादी भाव धारामा निबन्ध लेखेका छन् ।

नाटक विधामा कलम चलाउने नाटककारहरू हरिभक्त बुढाथोकी, अभि सुवेदी, खगेन्द्र सिटौला, डी.एम्. कन्दड्वा, रोशन सुवेदी देखिन्छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी उत्तर आधुनिक रङ्गमञ्चका प्रयोक्ता समेत रहेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले पूर्णाङ्गी र एकाङ्गी दुवै विधामा नाटक लेखे पनि पूर्णाङ्क नाटक बढी लेखेको पाइन्छ । तेरथुमे प्रमुख नाटककार अभि सुवेदीले नेपाली नाटक विधामा नै आधुनिक रङ्गमञ्चको प्रयोक्ता समेत रहेका सुवेदी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पनि ख्याति कमाइसकेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरू सामाजिक यथार्थवादी, प्रगतिवादी धारामा नाटक लेखेको पाइन्छ ।

समालोचना विधामा कलम चलाउने समालोचकहरू मोहन सिटौला, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, अभि सुवेदी, रविमान लम्जेल, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, हेमनाथ पौड्याल, खेम दाहाल, लीला, लुइटेल, पुरुषोत्तम सुवेदी देखिन्छन् । यी समालोचकहरूले प्रभाववादी खोज अनुसन्धान, वस्तुवादी, शैलीवैज्ञानिक, संरचनावादी, प्रगतिवादी धारामा समीक्षा गर्ने समालोचकहरूको नेपाली समालोचनामा विशिष्ट योगदान रहेको छ । समालोचना विधामा कलम चलाएका छन् । यसरी नै तेरथुमे समालोचकहरूको कलम निरन्तर चलिरहेको छ ।

चौथो परिच्छेद

तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारका उपन्यासको अध्ययन

तेरथुमे साहित्यकारको कलम अन्य विधामा भन्दा उपन्यास विधामा धेरै पछि चलेको पाइन्छ । तेरथुम जिल्लाका प्रथम उपन्यासकार गुरुप्रसाद गड्तौला हुन् । उनको नयाँ स्वयम्बर (२०२४) उपन्यास नै तेरथुम जिल्लाको प्रथम प्रकाशित उपन्यास हो । २०२४ सालदेखि २०६८ सालसम्म आइपुग्दा तेरथुमे साहित्यकारले उपन्यास विधामा कलम चलाएका छन् । तेरथुमे प्रमुख उपन्यासकारहरूको परिचय निम्नानुसार रहेको छ ।

४.१ गुरुप्रसाद गड्तौला १९९२

नेपाली साहित्यको उपन्यास विधामा कलम चलाउने प्रथम उपन्यासकार गुरुप्रसाद गड्तौलाका दुईवटा उपन्यास प्रकाशित भएका छन् । उनका प्रकाशित उपन्यासहरू नयाँ स्वयम्बर (२०२४) र पहिलो भेट (२०२५) उपन्यास प्रकाशित भएको जानकारी पाइन्छ ।

४.२ हरिभक्त बुढाथोकीका उपन्यासको विश्लेषण

हरिभक्त बुढाथोकी विशेष गरी उपन्यास लेखनतर्फ सक्रिय रहेका छन् । उनका पाँच वटा उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् । सन्तान (२०२९), आमाको उपहार (२०३१), बहुरूपी साधु (२०३१), आरतीका आँसु (२०४४), मनसहराका चिहान (२०४०) जस्ता उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् ।

४.२.१ सन्तान उपन्यासको विश्लेषण

४.२.१.१ परिचय

सन्तान उपन्यास २०२४ सालमा लेखेर २०२९ सालमा प्रकाशित भएको उपन्यास हो । राजेश खड्काद्वारा प्रकाशित यो उपन्यासको भूमिकामा श्री ५ वीरेन्द्रको महावाणी रहेको छ । प्रकाशक राजेश खड्का कृष्णप्रसाद पाठक, कोमल श्रेष्ठको भूमिका र लेखकको आफ्नो बनाइ प्रस्तुत छ । यो उपन्यास ४८ परिच्छेद र ३३३ पृष्ठमा संरचित छ । यसका परिच्छेदहरू छोटोमा २ पृष्ठदेखि लामोमा २७ पृष्ठसम्मका रहेका छन् ।

४.२.१.२ कथावस्तु

घटना, स्थिति, अवस्था वा प्रसङ्गहरूको योजनाबद्ध, विन्यासलाई कथानक भनिन्छ । कथानक भनेको आख्यानात्मक कृतिमा पाठकलाई ध्यानाकर्षित गर्न तथा रुचि एवम् संशय जगाउन चयन गरिएका घटनाहरूको विन्यास र अन्तरसम्बन्ध हो । यसले उपन्यासका घटना, स्थिति, अवस्था वा प्रसङ्गहरूको योजना वा ढाँचालाई बुझाउँछ । कृतिको सुरुदेखि अन्त्यसम्म फैलिएर रहने कथानकले रचनाकारका वैचारिक अवधारणाको प्रस्तुतिलाई समेत जनाउँछ ।^{६८}

^{६८} खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, नेपाली उपन्यासको इतिहास, (काठमाडौं : ने. रा. प्र. प्र. २०६९) पृ. ४० ।

सन्तान उपन्यासको कथावस्तु पूर्वदीप्ति शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसको नायक विक्रम जेल परेको १४ वर्ष भइसकेको घटना प्रस्तुत गरिएको छ । विक्रम किन जेल पत्र्यो भन्ने सन्दर्भहरू वर्णनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएका छन् । कैदी जीवन बिताउँदै आएको ज्ञानविक्रम सेतादारी लामो केश, निन्याउरो अनुहार लगाएर जीवन बिताइरहेको छ । उसका चिठी आउँदा फर्काइ दिने कैदी यस पटकको चिठी हेर्न पालेसँग माग्छ । चिठीमा पारसले बाबुको मृत्यु भएको उल्लेख गरेको छ । ठूली ज्ञानविक्रमकी श्रीमती हुन्छे । उबाट सन्तान नभएपछि विक्रमले अर्को विवाह गर्छ । उसकी कान्छी श्रीमती रञ्जनाका छोराछोरी जन्मन्छन् । छोरी जन्मनासाथ मर्छे । यो समयमा ठूली माइतमा बसेकी हुन्छे । ठूली शान्त मिजासिली छे तर रञ्जना भगडालु प्रवृत्तिकी छे । विक्रमले ठूलीलाई घरमा ल्याउँछ । एकदिन रञ्जनाले आफ्नो छोरा दिनेशलाई ठूलीले नै कुटेकी हो भनेर नबुझी नानाथरी गाली गर्छे । ठूली घरको काम र रञ्जनालाई खेतबारीको काममा विक्रमले लगाउँछ । विक्रम घरमा नभएको बेला ठूली र रञ्जनाबीच भगडा हुन्छ । गाउँका मानिसहरू भेला भए, भरअभरमा रञ्जनाको मुख ताक्नु पर्ने भएकाले कसैले केही बोलेनन् । ठूली निरास भएर बसिरहेकी हुन्छे । गाउँ पञ्चायतको चुनावमा विक्रम वडा नं ७ बाट उमेदवार भएको र चुनाव जितेको हुन्छ । रामदल चुनावस्थलमा नआई घरमा नै गएर बध्नाई दिँदा विक्रम खुसी भयो । विक्रमलाई रञ्जनाले ठूलीमाथि गरेको अन्याय, अत्याचार थाहा हुँदैन । ठूली रोएको देखेर विक्रमले सोध्छ, रञ्जनाले गाली गरेको सहन नसकी रोएको हो भन्ने मात्र थाहा पाउँछ । ठूलीको इच्छा पूरा गर्ने बाँचा गर्छ । मौकामा फाइदा उठाउन पुत्रेष्टि पुराण लगाइदिने आग्रह गर्छ । विक्रमले पूरा गरिदिन्छ । ठूलीका दिनहरू खुसीले बित्न थाल्छन् । दसैं आउँछ सबै खुसी हुन्छन् । रञ्जना छोरा लिएर माइत जान्छे । ठूली पनि माइत जान्छे । माइती गाउँमा रोटेपिड लगाएको हुन्छ । संयोगवस ठूली रजश्वला भएको चार दिन भएको अवस्थामा साथीहरूसँग पिड खेल्न गएकी हुन्छे । बाटामा आउँदा रामदलसँग भेट हुन्छ । ठूलीलाई उसले बलात्कार गर्छ । उसले यो कुरा भनेर रामदललाई सजाय दिने विचार गर्छे तर आफ्नो इज्जत बचाउन यो कुरा गोप्य राख्छे । ठूलीले विक्रमसँग तीर्थजाने निणर्य गरेकी हुन्छे तर आफूलाई अपवित्र भएको ठानी उसले तीर्थ नगई पूर्वी पहाडतिर घुम्न जाने विचार गर्छे । ठूली र विक्रम घुमेर आउँदा रञ्जनाले घरको अन्न सबै बेचिसकेकी हुन्छे । यसको कारण ठूली निसन्तान हुने र रञ्जनाका छोराछोरी हुनु नै हो । यसै बेला ठूली गर्भवती भएको कुरा थाहा पाउँदा रञ्जना अचम्ममा पर्छे । ऊ पश्चाताप गर्छे र माइती जान्छे । ठूलीको छोरा जन्मन्छ । जन्मने वित्तिकै मारन खोज्छे तर सकिदैन । केही समयपछि गाउँमा महामारी रोग फैलिन्छे, रञ्जनाको छोरा दिवसको मृत्यु हुन्छ । ठूली महामारीको डरले छोरालाई लिएर माइत जान्छे । विक्रमको नोकरको पनि मृत्यु हुन्छ । घरमा कोही हुँदैन । ठूलीले आमालाई आफ्नो गोप्य कुरा भन्छे । विक्रमले ठूलीको चिठीबाट पारस आफ्नो सन्तान नभएको कुरा थाहा पाउँछ । त्यसै बेला पारसलाई मारने योजना बनाउँछ । यो कुरा थाहा पाएर ठूली सन्तानको रक्षाका लागि घुम्दैफिदै पाटनमा गएर बस्छे । घरमा विक्रम र कालु मात्र हुन्छन् । कालु सङ्गतवश फटाहा हुन्छ । उसले मुखियाको घरमा चोरी गर्छ । विक्रमले २०० जरिमाना तिरेर कालुलाई छुटाउँछ । विक्रमलाई ठूलीको चिठीमा सबै कुरा खुलाएर रञ्जनालाई नभन्नु भनी आफूलाई विदेशमा बेचिएको उल्लेख गरेको छ । पाटनमा विक्रम जान्छ । चित्रकार बुढाको पसलमा पारसले काम लगाइदिन्छ । विक्रम पारसको रिस ईर्ष्या गर्छ । सपनामा ठूलीले विक्रमलाई रञ्जना मरेकी छैन

नातेदारकामा छे, भन्ने कुरा थाहा पाउँछे । कालुलाई धने मगरको जिम्मा लगाएर रञ्जनाको खोजिमा हिँड्छ । विक्रमले रञ्जनालाई भारतको आसाम राज्याको गुहाटी अस्पतालमा बिरामी अवस्थामा भेटाउँछ । रञ्जनाको होस खुल्छ, विक्रमको पैसा बाटोमा नै चोरी हुन्छ । रञ्जनाले लगाएको हिराको औँठी बेचेर विक्रमलाई भात खान भन्छे, तर त्यही बेला रामदलले रञ्जनालाई दिएको सम्झन्छ, र त्यो औँठी नालीमा फालिदिन्छ । विक्रम काम गर्न थाल्छ । केही दिनपछि विक्रम रञ्जना पाटन आइपुग्छन् ।

विक्रमले पारसलाई घृणा गर्छ । कालुलाई माया गर्छ । रञ्जनालाई थाहा हुँदैन विक्रमले किन पारसलाई घृणा र कालुलाई माया गर्छ, भन्ने कुरा । एकदिन दसैको बेला विक्रमले पारसलाई मार्ने योजना बनाउँछ । त्यसदिन गाउँकी कान्छीले रात परेकाले पारसलाई साथी लगेकी हुन्छे । पारस घर आउँदैन होला भनेर रञ्जनाले कालुलाई पारसको ओछ्यानमा सुताउँछे । विक्रमले रातको २ बजेतरि पारसलाई मार्न भनी गएको थियो । पारस नभएकोले कालुलाई मार्छ । कालु ऐया ! आमा मरे नि ... भन्ने शब्दले रञ्जना अतालिनै जान्छे, कालु मर्छ । रञ्जना विलाप गर्छे, आफूलाई मार्ने आग्रह विक्रमलाई गर्छे । त्यही बेला रञ्जनाले भेद खोल्छे । दिवस र कालु रामदलका सन्तान हुन् पारस तपाईंको सन्तान छँदैछ भन्छे । यही घटना नै उपन्यासको सुरुमा आएको छ । विक्रमले पालेसित पारसलाई चिठी लेख्न कागज माग्छ । यसरी उपन्यासको कथावस्तु समाप्त हुन्छ ।

४.२.१.३ सहभागी

कृतिमा प्रयुक्त व्यक्त पात्र वा चरित्रलाई सहभागी भनिन्छ । साहित्यिक विधाका अनेक कृतिहरूमा प्रस्तुत गरिएका विभिन्न व्यक्तिनाम नै सहभागी हुन् । साहित्यिक सन्दर्भबाट हेर्दा कृति वा सङ्ग्रहमा संलग्न वा प्रयुक्त व्यक्ति पात्र वा चरित्रलाई सहभागी भनिन्छ ।^{६९}

सन्तान उपन्यासका पात्रहरू विभिन्न किसिमका चरित्र बोकेका पात्रहरूको सहभागिता रहेको पाइन्छ । उपन्यासको कथावस्तु ज्ञानविक्रम, ठूली र रञ्जनाको सेरोफेरोमा कथानक अगाडि बढेको छ । कथानकका आधारमा यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू, ज्ञानविक्रम, ठूली र रञ्जना हुन् । उनीहरूको उपन्यासमा प्रमुख भूमिका रहेको छ । सहायक पात्रहरूको कार्यको आधारमा कथावस्तुले गति लिएको छ । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू, रामदल, कालु र पारस हुन् । उनीहरूको कार्यव्यापारले उपन्यासको कथानक अगाडि बढाउन सहयोग गरेको छ । यस उपन्यासका गौणपात्रहरू घटनाको प्रसङ्गमा आएका छन् । गौण पात्रहरू दिनेश विक्रमकी आमा, माइला मुखिया, बुढी आमै, बुढीका छोराबुहारी विदेशी, मानवीरे, चित्रकार, धने मगर, रञ्जनाकी काकी, ठूलीकी आमा, मङ्गले आदिको भूमिका रहेको छ ।

यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ-

^{६९} लुइटेल्, पूर्ववत्, पृ. ४४ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवृद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	विक्रम	+	-	+	-	-		-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	ठूली	-	+	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-
३	रञ्जना	-	+	+	-	-	-		+	-	+	-	+	-	+	-
४	रामदल	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	-	+	-
५	पारस	+	-	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-
६	कालु	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
७	दिवेश	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
८	छत्रे	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	मङ्गले थापा	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१०	माइला मुखिया	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	मानवीरे	+-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+
१२	चित्रकार	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१३	धने मगर	+	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	होटलवाला	+	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.२.१.४ परिवेश

कृतिमा प्रयुक्त सहभागीहरूले कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने तथा घटनाहरू घटित हुने ठाउँ, समय र वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ। उपन्यासमा सहभागीहरूले कार्य गर्ने र घटना घटित हुने ठाउँ, समय तथा वातावरण नै परिवेश हो।^{७०}

सन्तान उपन्यासको परिवेश पूर्वी पहाडी जिल्ला तेरथुमको सेरोफेरोका साथै सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक अवस्थाको चर्चा भएको छ। खेती लगाउने, विभिन्न पेसा व्यवसाय र लाहुरे जाने समयको घटना प्रस्तुत छ। तेरथुम, धरान, पाटन, काठमाडौं, वीरगञ्ज, रक्सौल, कलकत्ता, आसामको परिवेश प्रस्तुत गरिएको छ। यस उपन्यासका घटनाहरू दुःखद रहेका छन्। आफ्नी पत्नीबाट सन्तान उत्पादन नभएपछि अर्को विवाह गरेको परम्परावादी घटनाको प्रस्तुति छ। सन्तान नहुँदाको पीडा, सन्तान जन्मेपछि भाङ्गिने, माया ममता नजन्मेर सौतासौताप्रति गरिने ईर्ष्याको घटना प्रस्तुत छ। भारतमा नेपालीहरूले भोग्नु परेका समस्याहरू प्रस्तुत भएका छन्। पारिवारिक बेमेलको स्थिति प्रस्तुत गरिएको छ। महिलाहरूमाथि गरिने अत्याचार, शोषण, दमनको प्रस्तुति यस उपन्यासमा पाइन्छ। समाजमा सामन्ती वर्गले जे गर्दा पनि हुन्छ, भन्ने परिवेशको चित्रण गरिएको छ।

४.२.१.५ उद्देश्य

जुन प्रयोजनका लागि कृति लेखिएको हुन्छ त्यस प्रयोजनलाई उद्देश्य भनिन्छ। कृति सिर्जनाको प्रयोजनमूलकता नै उद्देश्य हो। यसले अपेक्षित परिणाम तथा वैयक्तिक प्रयोजनका लागि हुने सहभागिता समेतलाई बुझाउँछ।^{७१} सन्तान उपन्यासमा समाजमा घटेका घटनाहरूलाई यथार्थ चित्रण गर्नु नै मूल उद्देश्य रहेको छ। हाम्रो समाजमा रहेका विकृति, विसङ्गतिहरूको उद्बोधन गर्नुका साथै समाजमा इज्जत प्रतिष्ठा भएका मानिसहरूले अन्याय अत्याचारप्रति आक्रोश व्यक्त गरिएको छ। हाम्रो समाजमा व्याप्त बहुविवाह, बालविवाह, नारी वेदना, समस्या नेपाली संस्कृति, चाडपर्व, धर्ममा विश्वास देखाउनु अर्को उद्देश्य रहेको छ। सौतासौताबीचमा गरिने रिस डाह ईर्ष्या देखाउनु पनि यस उपन्यासको उद्देश्य रहेको छ। मानव जीवनमा सन्तान जति महत्त्वपूर्ण अरू केही हुँदैन। सन्तानका लागि रञ्जनाले विक्रमको वीर्यदोष पत्तालगाई रामदलसँग प्रणय सम्बन्ध राखी दिवेश र कालुको जन्म दिई भने रामदल जस्ता सामन्ती खराब व्यक्तिहरूले पैसाले इज्जतको ख्याल नगरी ठूलीमाथि अन्याय गरी बलत्कार गर्नु, सोझा मानिसहरूलाई डर धम्की दिई यौनशोषण गर्नुका साथै देशप्रेमको भावना पनि यस उपन्यासमा व्यक्त भएको पाइन्छ।

^{७०} पूर्ववत्, पृ. ४९।

^{७१} पूर्ववत्, पृ. ५१।

४.२.१.६ दृष्टिविन्दु

कृतिलाई पाठकसमक्ष उपस्थित गर्ने तरिका वा उपास्थापन पद्धतिलाई दृष्टि विन्दु भनिन्छ । कुन उपन्यास कसको आख्यान हो र त्यसलाई भन्ने समाख्याता को हो भन्ने कुरा नै दृष्टिविन्दु हो ।^{७२} सन्तान उपन्यासमा उपन्यासकारले सबै देखेर भोगेको जस्तो गरी कथावस्तु प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । यो उपन्यासका केन्द्रीय पात्र ज्ञानविक्रम, ठूली, रञ्जनाको सेरोफेरोमा कथावस्तु घटनाहरू अगाडि बढेको देखिन्छ । त्यसैले यो उपन्यासमा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग प्रस्तुत भएको छ । यो उपन्यास बाह्य दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.२.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

सुव्यवस्थित ढङ्गले क्रमबद्ध रूपमा मिलाएर राख्ने काम सुहाउँदिलो रूपले मिलाएर व्यवस्थित गर्ने वा योजनाबद्ध रूपमा राख्ने तरिकालाई विन्यास भनिन्छ । कृतिको संरचनक घटकका सन्दर्भमा भाषाशैलीय विन्यास भनेको भाषा सङ्केत, सङ्केतित शैली चयन, अग्रभूमीकरण, प्रयुक्ति विविधता, बिम्ब, प्रतीक, अलङ्कार, मिथक आदिको व्यवस्थापन हो ।^{७३} सन्तान उपन्यासमा समाजमा पाइने विभिन्न किसिमका चरित्रहरूको बोलीचालीको भाषा प्रयोग जस्ताको तस्तै उतारेका छन् । भाषाशैलीमा उखानटुक्काको प्रयोग हुनुका साथै छोटो र सरल वाक्यहरू छन् । पश्चिमी नेपालका ग्रामीण जनजीवनको भाषाशैली र पूर्वी नेपालको भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । तत्स, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । यस उपन्यासमा अनुकरणात्मक शब्दहरू रहेका छन् । यसको भाषाशैली पूर्वदीप्ति शैलीमा लेखिएकाले उपन्यासकारले आफूले भोगेका, देखेका, विषयवस्तुलाई समावेश गरी सन्तान नहुँदा महिलाले व्योहोर्नु पर्ने दुःख पीडाको चित्रण गरिएको छ ।

४.२.१.८ उपसंहार

सन्तान उपन्यासमा सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास भएकाले समाजमा घट्ने घटनाहरूको विश्लेषण पाइन्छ । हाम्रो समाजमा परम्परावादी धारणा रहेको देखिन्छ । सन्तान नभएपछि विक्रमले अर्को विवाह गर्नु सौतासौताप्रति ईर्ष्या हुनु, विवाहित पुरुषले सन्तान नभएको कारण अर्को विवाह गर्नु रामदल जस्ता शोषक समाजमा रहनु, सन्तानको रक्षाका निमित्त एउटी नारीले घर छोड्न बाध्य हु जस्ता दुःखद घटनाहरूको प्रस्तुति पाइन्छ ।

---

^{७२} ऐजन ।

^{७३} ऐजन, पृ. ५५ ।

४.२.२ बहुरूपी साधु उपन्यासको विश्लेषण

४.२.२.१ परिचय

बहुरूपी साधु २०३० सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यास १९ परिच्छेद र ६९ पृष्ठमा संरचित छ । १ पृष्ठदेखि १७ पृष्ठसम्मका परिच्छेद रहेका छन् । यस उपन्यासमा जासुसी कथावस्तुको घटना प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.२.२ कथावस्तु

यस बहुरूपी साधु उपन्यासको घटनाको सुरु त्रिपुरेश्वरस्थिति हरिनारायण साहुका घरबाट सुरु भएको छ । साँभू चारवजे केटीहरूलाई कारमा राखेर लगिदै थियो । म पात्रलाई शङ्का लाग्यो । ती केटी बेच्ने दलालहरू त होइनन ? साँच्चै सहरभरि आतङ्क फैलाउने बहुरूपी रहेछ । तर म इन्सपेक्टरले पक्राउ गर्न खोज्यो तर सकेन । भोलिपल्ट दिउँसो डालोभरि अम्बा लिएर बेचन एउटी आइमाई बसी, म पात्रले आइमाईको पिच्छा गऱ्यो र नाग ढुङ्गामा पक्राउ गर्न सफल भयो । उसको नाम चम्पाकली रहेछ । गाडीमा चम्पाले टयाप्लेट खान्छे र बेहोस हुन्छे । महिला प्रहरीद्वारा निरीक्षण गर्दा योनीबाट रगत बगेको हुन्छ । उसलाई वीरअस्पताल पुऱ्याइन्छ । म पात्रलाई आफूसँग भएको पैसा र पोको दिँदै आफ्नो श्रीमान्को नाममा पठाइदिन अनुरोध गर्छे । चम्पाकलीलाई प्रहरी ठानामा पुऱ्याएर कोठामा राखियो । चम्पाका पिडौँला तिघ्रा र स्तनमा नं १७ सदस्य र चुम्बन शब्दहरू लेखिएका हुन्छन् । विस्तारै चम्पा होस्मा आउँछे । डाइभरले पोको खोल्न अनुरोध गर्छे । चम्पाले आफू नमरुन्जेल नखोल्न भनेकी हुन्छे । चम्पा अस्पतालबाट भाग्न सफल हुन्छे । फेरि उसलाई पक्राउ गरिन्छ । ऊ रुन्छे उसलाई रुनुका कारण सोध्छन । ऊ आफ्नो जीवन कहानी सुनाउँछे ।

चम्पाको जन्म सुर्खेत जिल्लामा भएको र गरिवीका कारण बाबुआमा काठमाडौँ आएका हुन्छन् र एउटा राणा परिवारका घरमा नोकर बस्छन् । उसको भेट ताप्लेजुङ्गबाट आई मारवाडी परिवारमा मालीको काम गरेर बसेका विमलसँग हुन्छ । उनीहरू गाउँबाट सहरमा आई नोकरबसी पेट पाल्नुपर्ने अवस्था भएका परिवारका दलित जातिको विमलसँग अन्तर्जातीय विवाह गर्छन् । विवाह पछि ताप्लेजुङ्ग, जान्छन् । गरिव र आर्थिक अभावको कारण भारततिर लाग्छन् । त्यहाँ एउटा स्टुडियोमा व्यापारीसँग विमलको चिनजान हुन्छ । चम्पाले पनि फिल्म स्टुडियोमा काम पाउँछे । चम्पाले फिल्म स्टुडियोमा काम गर्ने केटीलाई फकाएर बिक्री गर्छे । बिक्री पछि पञ्जाब पुगेकी त्यस केटीले मालिकसामु पोल खोल्छे र चम्पालाई फसाउँछे । १५ जना नेपाली केटी नलगे उसको पति विमल थुनामा राख्ने निर्णय हुन्छ र चम्पा नेपाली केटीहरूको मुख्य ठेकेदार हुन्छे । बहुरूपी काम गर्न सुरु गर्छे । बहुरूपी चम्पा नागढुङ्गामा डेरा गरी बसेकी हुन्छे । त्यही स्थानबाट म पात्र इन्सपेक्टरले पक्राउ गरेको हुन्छ । उसले आफ्ना पीर व्याथा सुनाउँछ कानुनको अगाडि उसको केही लाग्दैन । ऊ जेल जानैपर्छ जेल जानुभन्दा अगाडि श्रीमान्को फोटो हेर्ने आग्रह गर्छे । विमल कर्मचारीको सहयोगबाट छुटेर काठमाडौँ आइसकेको हुन्छ । डाइभरले उसलाई भूटा कुरा लगाएर चम्पा सहरका गुण्डाकी साभा भएको कुरा सुनाउँछ भने चम्पालाई विमलले अर्को विवाह गरेको भूटो कुरा लगाउँछ । डाइभर चम्पाको जवानी देखेर लोभिन्छ । चम्पालाई लिएर भाग्ने दाउमा हुन्छ । डाइभर प्रहरी नभई उसको दाजुको पोसाक लगाएको कुरा खोल्छ चम्पाको जवानी देखेर लोभिएको कुरा याक्त गर्छ । चम्पालाई

बहिनी मान्ने कुरा व्यक्त गर्छे । चम्पालाई बहुरूपी साधुका बारेमा सोधखोज गर्दा चम्पाले सूराक दिएर अपराध नरोकिने विचार व्यक्त गर्छे । समाजमा अशिक्षाका कारण अपराध हुने गरेको पाइन्छ । यस उपन्यासमा जासुसीद्वारा मानव बेचबिखनको कारोबार भएको घटनालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.३. सहभागी

यस बहुरूपी साधु उपन्यासमा समाजमा हुने सबै वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । यस उपन्यासको केन्द्र विन्दुमा म पात्र र चम्पाकली को महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । उपन्यासको कथावस्तु म इन्सपेक्टर र चम्पाकलीको सेरोफेरोमा अगाडि बढेको छ । त्यसैले यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू मा इन्सपेक्टर र चम्पाकली रहेका छन् । सहायक पात्रहरूले कथावस्तुको कार्यव्यापार अगाडि बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू बहुरूपी, ड्राइभर, धनबहादुर, मानवबादुर, विमल र इन्सपेक्टर रहेका छन् । त्यस्तै यस उपन्यासका गौण पात्रहरू समय परिस्थिति र प्रसङ्गवस आएका छन् । उनीहरूले उपन्यासको कथानको गति बढाएका छन् । यस उपन्यासका गौण पात्रहरू म पात्रका बाबु आमा, छोराछोरी, बूढो मान्छे, तरुनी केटीहरू, सेन्ट्री, केसरी, मालती हरिनारायण साहु, अग्निचिन्ताका छोराहरू, राणा परिवार, माडवारी परिवारका युवक, हरिकुमार र पुलिसहरू चम्पाका बाबु आमा, विमलका बाबुआमा, फिल्म स्टुडियाको मानिसहरू, पञ्चावको मालिक, चम्पाले बेचेका केटीहरू रहेका छन् ।

यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिंग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	म	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	चम्पाकली	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-
३	बहुरूपी	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
४	विमल	+-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-
५	डाइभर	+	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-
६	धनवहादुर	+-	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	+
७	मानवादुर	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+
८	युवक	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+
९	हरिनारायण	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१०	केशरी	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	मालती	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-	-	+
१२	तरुनीहरू	-	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+
१३	सेन्ट्री	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+
१४	हरिकमार	+-	-	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-	+

४.२.४ परिवेश

यस बहुरूपी उपन्यासको मुख्य घटनास्थान काठमाडौं उपत्यकाको त्रिपुरेश्वरबाट सुरु गरिएको छ । यसबाहेक पूर्वमा ताप्लेजुङ, भारतको आसाम, बम्बई, पन्जाब, लखनउका परिवेशको उल्लेख गरिएको छ भने सुर्खेत काठमाडौं, नागदुङ्गा, सुन्धरा, रत्नपार्क, बागबजार, पुतलीसडक र कीर्तिपुरको घटनाको वर्णन छ । गाउँले जनजीवनका सोभा केटीहरूलाई जागिर लगाई दिने, राम्रो लगाउन, मीठो खान पाउने जस्ता प्रलोभनमा पारेर फकाई बम्बई लगेर बेच्ने घटनाहरूको प्रस्तुति पाइन्छ ।

यस उपन्यासमा भौगोलिक दृष्टिले हेर्दा पूर्वी पहाड र पश्चिमी पहाडी गाउँको गरिबीको चरम आर्थिक अभावले ग्रस्त परिवेशमा जन्मिएका विमल र चम्पाले अन्तर्जातीय प्रेम विवाह गरेपछिको घटनाको परिवेशको चित्रण पाइन्छ । समाजमा सामन्ती वर्गले सर्वसाधारण माथि गरेको अन्याय, अत्याचार थिचोमिचोको यथार्थ चित्रण उल्लेख भएको छ । मानव बेचबिखनमा संलग्न भएर कुकर्म गर्दै सामन्तीवर्ग / धनी वर्ग रातारात सम्पन्न हुँदै गएको घटनाको उल्लेख छ । यस उपन्यासमा अपराधीहरूको मनोबल बढ्दै गएको अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । सरकारले अपराधीहरूलाई नियन्त्रणमा लिन नसकेको यथार्थ परिवेशको चित्रण उल्लेख भएको छ ।

४.२.५ उद्देश्य

समाजमा आतङ्क फैलाउने, चेलीबेटी बेचबिखनमा संलग्न भएर रातारात धनी बन्ने मानसिकता बोकेर काम गर्ने शोषण गर्ने व्यक्तिहरू पनि एक दिन गलत सावित हुने, सत्यता खुल्ने र आफ्नो अपराधको सजाय भोग्न बाध्य हुन्छन् भन्नु नै यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य हो । विवाहका लागि कुनै पनि जातले नरोक्ने अर्को उद्देश्य रहेको छ । यस उपन्यासमा दलित विमल र क्षेत्री चम्पाकलीले परम्परागत समाजको संस्कारलाई तोडेका छन् । आर्थिक अभावका कारण नेपालीहरू विदेसिनु पर्ने बाध्यता देखाइएको छ । सामन्तीवर्गले सर्वसाधारणमाथि अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन गरेको पाइन्छ । दुर्गम ठाउँको विकास गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ । मान्छेले धनी बन्नका लागि मान्छेकै व्यापार गरेको अमानवीय कार्यको यथार्थ चित्रण प्रस्तुत गर्नु नै यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.२.६ दृष्टिविन्दु

यस बहुरूपी साधु उपन्यासमा कथावस्तुको घटनालाई हेर्दा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा प्रस्तुत भएको छ । यस उपन्यासको प्रमुख म पात्र र उपन्यासकी नायिका बहुरूपी चम्पाकलीको जीवनमा घटेका घटनाहरूको प्रस्तुति पाइन्छ । उपन्यासमा म पात्रको केन्द्रीयतामा कथानक अगाडि बढेको छ ।

४.२.७ भाषाशैलीय विन्यास

यस बहुरूपी साधु उपन्यासमा समाजमा घटेका घटनाहरूको यथार्थ चित्रण भएको छ । उपन्यासमा सरल, सहज भाषाको प्रयोग भएको छ र जासुसीहरूले आफ्ना मान्छे चिन्नका लागि विभिन्न सङ्केतको प्रयोग गरेका हुन्छन् । जस्तै “वि.आर. के २८५० नं १७ चुम्बन”, जस्ता साङ्केतिक भाषाको प्रयोग भएको छ । तत्सम र तद्भव, आगन्तुक, अनुकरणात्मक शब्दहरूको प्रयोग गरी मानक नेपाली भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

४.२.८ उपसंहार

यस उपन्यासमा जासुसी कथामा आधारित मानव बेचबिखनको घटनाको वर्णन छ । नेपाली ग्रामीण जनजीवनको आर्थिक अभावको चित्रण गरिएको छ । आर्थिक अभावका कारण नेपालीहरू विदेशमा जानुपरेको दुःखद परिस्थितिको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ । आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण मानिसले जस्तोसुकै काम गर्न बाध्य भएको देखाइएको छ । अशिक्षाको कारणले सोभामानिसहरूले आफ्नो अस्तित्व गुमाउन पुगेको दुःखद अवस्थाको यथार्थताका साथै अरूलाई विश्वास नगर्न लेखकले मानिसहरूलाई आह्वान गरेका छन् ।

४.२.३ आरतीका आँसु उपन्यासको विश्लेषण

४.२.३ परिचय

आरतीका आँसु २०३९ सालमा पहिलोपटक आशुको सौगात शीर्षकमा प्रकाशित उपन्यास हो । २०६१ सालको संस्करणमा यो आरतीका आँसु शीर्षकमा पुनः प्रकाशित भएको छ । यो उपन्यास १९ परिच्छेद र १५४ पृष्ठमा संरचित छ । परिच्छेद परिवर्तनका क्रममा यस्तो ××× चिह्नको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासमा छोटामा दुई पृष्ठदेखि लामोमा १८ पृष्ठसम्मका परिच्छेद रहेका छन् । यस उपन्यासमा आमा नहुँदाको पीडा मूल उद्देश्य भाव रहेको छ ।

४.२.२.२ कथावस्तु

आरतीका आँसु उपन्यासको घटनाको सुरुवात पश्चिम नेपालको बुटवल बजारबाट भएको छ । यस उपन्यासको कथावस्तुमा पूर्णबहादुरको पारिवारिक घटना प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासको केन्द्रविन्दु छोरी आरती र भान्जी सुसिलाको प्रेम प्रसङ्गमा आधारित छ । यस उपन्यासमा केटाकेटीहरूले आमा गुमाउँदाको अवस्थामा आमाप्रतिको माया देखाइएको छ । उपन्यासमा सहायक पात्रका रूपमा आएको राजुको बालमनोविज्ञानको चित्रणलाई सफल रूपमा देखाइएको छ । आमा मरिसकेको कुरा थाहा नपाउँदा आमा आउने प्रतीक्षामा बसिरहेको हुन्छ । एक दिन राजु ड्राइभरसँग घुम्न जाँदा आफ्नी आमाको मृत्यु मिनिबसले किचेर भएको थाहा पाउँछ । आरतीले लखनौबाट ल्याउन लगाएकी खेलाउन मिनिबसलाई राजुले ढुङ्गाले हानेर फुटाउछ र ऊ कहिल्यै मिनिबस नचढ्ने प्रतिज्ञा गर्छ ।

पूर्णबहादुरले राजुलाई राम्रो शिक्षा दिनको लागि तानसेनमा शान्ति नर्सरी बोर्डिङ स्कूलमा भर्ना गरिदिए राजुलाई लिएर जाँदा तानसेनमा आरतीको सेवकसँग भेट हुन्छ । पूर्णबहादुर लडेर घाइते हुन्छन् । उनलाई बुटवल अस्पतालमा भर्ना गरिन्छ । त्यही बेला प्रकाश र सुसिला नजिक हुन्छन् । पूर्णबहादुर ठिक भए पनि डाक्टरले काठमाडौँ लैजाने सल्लाह दिन्छन् । अस्पतालमा प्रकाश र आरती नजिक भएको देख्दा पूर्णबहादुर खुसी हुन्छन् । त्यही समयमा प्रकाशले सुसिलासँग प्रेम गर्छ । प्रकाशले पूर्णबहादुरकी छोरीसँग विवाह गर्ने कसम खाएको हुन्छ । पूर्णबहादुरको परिवारले काठमाडौँ बसाई सार्ने निधो गर्छन् । पूर्णबहादुरको परिवारले काठमाडौँमा ट्याक्सी किनेर जीविकोपार्जनका साधन बनाएका हुन्छन् । प्रकाशले काठमाडौँमा गएपछि, सुसिला पूर्णबहादुरकी छोरी होइन भन्ने थाहा पाउँछ र दुःखी हुन्छ । प्रकाशले सुसिलासँग प्रेम गरे पनि विवाह नगर्ने निर्णय गर्छ । सुसिला गर्भवती भएको थाहा पाए पछि ऊ भाग्छ । सुसिलाले आत्माहत्या गर्छे । सेवक विदेशमा पढाइ सकेर घर फर्किरहेको

हुन्छ । सेवकले ट्याक्सी किनेको कुरा आरतीका चिठीद्वारा थाहा पाएको हुन्छ । संयोगले एयरपोर्टमा त्यो ट्याक्सी भेट्छ तर ड्राइभर प्रकाश नभएर अर्को हुन्छ । ड्राइभरबाट सेवकले सबै कुरा थाहा पाउँछ र त्यो आरती नै हो भन्ने विश्वास गर्छ तर साहुकी छोरीले आत्माहत्या गरेको कुरा भन्दैन । सेवक र आरतीको भेट हुन्छ र भनाभन चल्छ, त्यहीबेला प्रकाश आइपुग्छ । सबै यथार्थ कुरा बताउँछ । उनीहरूको विवाह हुन्छ ।

यस उपन्यासमा आरतीले जीवनमा पाएका दुःख, कष्टका साथै सुशिलाको यौन उत्पातका कारणले आत्माहत्या गर्नु पर्ने बाध्यता, सुशिला गर्भवती भएको थाहा पाए पछि प्रकाश वेपत्ता हुन्छ । बाबु लडेर घाइते हुनु, काठमाडौं बसाई जानु, सेवकले ड्राइभरको कुरा सुनेर धोका दिन खोज्नु, बाल्यअवस्थामा आमाको मृत्यु हुनु । राजुको बालमनोविज्ञानमा आमा आउने प्रतीक्षा गर्नु, अन्त्यमा आरती र सेवकको मिलन हुनु आदिको चित्रण नै उपन्यासको कथावस्तु समाप्त भएको छ ।

४.३.३ सहभागीहरू

आरतीको आँसु उपन्यास बहुलपात्रको प्रयोग भएको उपन्यास हो । यस उपन्यासमा विभिन्न वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । प्रमुख पात्रहरू सेवक, आरती, प्रकाश र सुशीला रहेका छन् । उपन्यासको कथावस्तु उनीहरूका जीवनमा घटेका सुखदुःखका घटनाहरू नै मूल विषय भएकाले उनीहरूको सेरोफेरोमा कथावस्तु अगाडि बढेको छ । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू पूर्णबहादुर, राजु, ड्राइभर, ललितादेवी, आरती, परिचारिका, रामबहादुर, बलराम, गोपाल रहेका छन् । उनीहरूको कार्यव्यापारले कथानकले गति लिएको छ । गौण पात्रहरू यस उपन्यासका घटनाहरूमा विभिन्न परिस्थिति र ठाउँहरूमा घटेका हुनाले प्रसङ्ग र परिस्थिति अनुसार गौण पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । यस उपन्यासका गौणपात्रहरू ज्ञानु, देवु, पूर्णबहादुरकी श्रीमती, बहिनी, ज्वाइँ, चन्द्रा, धनबहादुर, शान्ति, गोपाल सर, भाँक्री, शुक्रबारे, घरभेटी आमै, कमला, साहिलो, कान्छो, ठमेलका फटाहा केटाहरू रहेका छन् ।

पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	ीलङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	पूर्णबहादुर	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	राजु	+	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-
३	सेवक	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	आरती	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
५	प्रकाश	+	-	-	+	-	-	+		-	+	-	+	-	+	-
६	सुशीला	+-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	+
७	ड्राइभर	-	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+
८	ललितादेवी	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+
९	आरती (परिचारिका)	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१०	शान्ति	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	चन्द्रा	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	+	-	-	+
१२	गोपाल सर	+		-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+

४.३.४ परिवेश

आरतीको आँसु यस उपन्यासको परिवेश नेपालका विभिन्न ठाउँमा घटेका घटनाहरूको प्रस्तुति हुनुका साथै नेपाल बाहिरको प्रसङ्ग पनि आएको छ । नेपालको पश्चिमी भू-भाग बुटवल बजारबाट सुरु भएको छ । बागलुङ, पोखरा, पाल्पा, तानसेन, भैरहवा, हुँदै काठमाडौंका त्रिचन्द्र कलेज, न्यूरोड ठमेल, रत्नपर्काको वर्णन गरिएको छ । नेपालबाहिर भारतको कलकत्ता र रुमानियाको परिवेशको वर्णन गरिएको छ । यस उपन्यासमा युवायुवतीले आफ्नो यौवनावस्थामा गरेको आत्मिक तथा भौतिक प्रेमले समाजमा विकृति विसङ्गति निम्त्याउँछ र युवतीहरूले आत्महत्या गरेको अवस्थाको चित्रण प्रस्तुत गरिएको छ । सामाजिक विसङ्गति र बालमनोविज्ञानको प्रस्तुति उल्लेख गरेको छ । यस उपन्यासका घटना शृङ्खलाहरू केही समय अगाडि नै घटेका सन्दर्भहरू आएका छन् । उपन्यासकारले त्यस क्षेत्रमा कार्यरत रहँदाको परिवेशको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ ।

४.३.५ उद्देश्य

आरतीका आँसु उपन्यासमा एउटा परिवारमा आमाको मृत्युपछि पाउने दुःख कष्ट र मायाको अभावले छचल्किएका आँसु नै आरतीका आँसु हुन् । आमाको अभावमा परिवारको रेखदेख भाइबहिनीको इच्छा आकाङ्क्षा पुऱ्याउन निरन्तर दुःख गरिरहन्छे र त्यसैबेला बाबु पूर्णबहादुरको लडेर अस्पतालमा राख्नु पर्ने हुन्छ । बहिनी सुशिलालाई प्रकाशले धोका दिएपछि आत्महत्या गर्नु, आफूलाई प्रेमी सेवकले डाइभरको कुरामा विश्वास गर्नाले दुःख पाउनु र गरिबी अनपढ गाउँलेहरूलाई शिक्षित बनाउन सेवकको बाबुले गाउँमा विद्यालय खोल्नु, यौवनमा कसैलाई विश्वास नगर्नु, सामाजिक यथार्थ र बालमनोविज्ञान देखाउनु, शारीरिक प्रेम क्षणिक हुन्छ तर आत्मिक प्रेम जीवनभरि रहन्छ । प्रकृति चित्रण गाउँघरदेखि सहर र विदेशसम्मको वर्णन गर्नुका साथै भगवान्प्रतिको आस्था विश्वास राख्नु, समाजमा शिक्षाको उज्यालो ल्याउनुपर्ने उद्देश्य रहेको छ । सेवक र आरतीको विवाह हुँदा सेवकले आरतीलाई मार्न खोज्नु त्यसैबेला प्रकाश आएर सत्यकुरा खोल्नु, सेवक र आरतीको मिलन हुनुका साथै विवाह गर्नु, यस उपन्यासका प्रमुख उद्देश्य रहेका छन् ।

४.३.६ दृष्टिविन्दु

आरतीका आँसु उपन्यासमा कथावस्तुको संयोजनलाई हेर्दा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा प्रस्तुत भएको छ । उपन्यासका केन्द्रीय पात्रहरू सेवक आरती प्रकाश र सुशीलाको जीवनमा घटेका घटनाहरूबाट उपन्यासको कथानक अगाडि बढेकाले यो उपन्यास बाह्य तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित भएको छ ।

४.३.७ भाषाशैलीय विन्यास

यस उपन्यासको भाषाशैली सरल सहज रहेको भए तापनि ठाउँठाउँमा बौद्धिक पक्ष पनि समेटिएको छ । अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग भएको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । अलङ्कारयुक्त भाषाको प्रयोग गरिएको छ । गाउँले परिवेशका उखानटुक्काको प्रयोगले मिठास ल्याउनुका साथै सेवकले गाएका गीतले उपन्यासलाई सङ्गीतबद्ध बनाएको छ । यथार्थवादी धारामा बालमनोवैज्ञानिक यथार्थको प्रस्तुति गरिएको छ ।

४.३.८ उपसंहार

आरतीका आँसु उपन्यासमा बालमनोवैज्ञानिक यथार्थवादको साथै सामाजिक यथार्थको प्रयोग गरिएको छ । बालकहरूमा आमा नहुँदाको दुःख, पीडा मायाको अभावको महत्त्व कस्तो हुन्छ भन्ने देखाइएको छ । आमा नहुँदा बालकहरू कुमार्गतिर लाग्न सक्ने र परिवार चलाउन गाह्रो हुनुका साथै आमासँग व्यक्त गर्न सक्ने कुराहरू बाबुसँग गर्न नसक्नु यौन उन्मादले शारीरिक सम्बन्ध राखेर युवतीहरूलाई छाडेर वेपत्ता हुने युवाहरूको विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य र आत्मिक प्रेम अमर रहन्छ भन्ने मूल सन्देश दिएको छ ।

उपन्यासकार हरिभक्त बुढाथोकीका आरतीका आँसु, सन्तान, बहुरूपी साधु, उपन्यासमार्फत उपन्यासका विषयवस्तु समाजमा घटेका विविध घटनालाई बनाइएको छ । ग्रामीण जनजीवनमा भोग्नु परेको समस्यालाई उपन्यासको विषयवस्तु बनाउँदै धार्मिक कुरीतिले निम्त्याएको अन्धोपनको चित्रण उनले आफ्ना उपन्यासमा गरेका छन् । घटनावलीहरू प्रायः दुःखद वातावरणमा घटित हुनु, सन्तानलाई सबैभन्दा ठूलो धन र उपचार मान्नु, राष्ट्रप्रेमी भावना हुनु, सामाजिकताको चित्रण गर्नु, भाग्यवादी दृष्टिकोणमा विश्वास गर्नु, मानवीय कमजोरीलाई केलाउनु, नारीसुलभ कोमलताको चित्रण गर्नु, विदेशमा नेपाली कामदारको दुर्दशाको चित्रण गर्नु, नारीप्रति सहरिया दुवै परिवेशबाट पात्रहरूको चयन गर्नु, र विसङ्गतिको चित्रण गरिएका छन् । सरल र सहज भाषाशैलीमा मानव जीवनका दुःख पीडा प्रस्तुत भएका छन् । यिनी तेरथुमे सामाजिक यथार्थवादी धारामा उपन्यास लेख्ने वरिष्ठ उपन्यासकारस हुन् ।

४.३ बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के) का उपन्यासको विश्लेषण

उपन्यासकार बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के) उपन्यास लेखनमा सक्रिय रहेका छन् । उनका चार वटा उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् । रीता (२०२४), रश्मि (२०३९), गाजली (२०५५), सरस्वती लक्ष्मी (२०५८) उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् ।

४.३.१ रश्मि उपन्यासको विश्लेषण

४.३.१.१ परिचय

रश्मि उपन्यास २०३९ सालमा प्रकाशन भएको हो । कमला प्रकाशन सानेपा ललितपुर, काठमाडौँबाट प्रकाशित भएको हो । यस उपन्यासमा लेखकको आफ्नै भूमिका रहेको छ । यो उपन्यास ३० परिच्छेद र २५२ पृष्ठमा संरचित छ । यस उपन्यासका परिच्छेदहरू छोटामा ४ पृष्ठदेखि लामोमा १८ पृष्ठसम्मका रहेका छन् ।

४.३.१.२ कथावस्तु

रश्मि उपन्यासको सुरुवात काठमाडौँको सम्पन्न परिवेशबाट सुरु भएको छ । उपन्यासमा पारिवारिक जीवनमा घटेका घटनाहरूका साथै पारिवारिक वेमेलका कारण समाजमा कुदृष्टि फैलिएको विषयवस्तुको प्रस्तुति छ । हाम्रो नेपाली समाजमा एक अर्काको प्रगतिप्रति ईर्ष्या, डाह गर्ने नकारात्मक सोच रहेको छ । यस उपन्यासकी नायिका केन्द्रमा रहेकी छन् । उपन्यासको केन्द्रियतामा रश्मिकै सौन्दर्यता व्यवहारिक पक्ष र बाल्यकाल, शैक्षिक उन्नतिका साथै वैवाहिक जीवनका कथा व्यथालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासकी नायिका केन्द्रमा रहेकी छन् । उपन्यासको केन्द्रीयतामा रश्मिकै

सौन्दर्यता व्यवहारिक पक्ष र बाल्यकाल, शैक्षिक उन्नतिका साथै वैवाहिक जीवनका कथा व्यथालाई प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासको नायक विकल तेरथुमबाट उच्च शिक्षा हासिल गर्न काठमाडौं आएको हुन्छ । रश्मि र विकलको विवाह हुन्छ । यस उपन्यासमा तत्कालीन समयका निम्न मध्यम वर्गीय नेपाली समाजको चित्रण गरिएको छ । दुर्गम क्षेत्रबाट उच्च शिक्षा हासिल गर्न काठमाडौं आएका विकल वैवाहिक सम्बन्धपछि उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ ।

यस उपन्यासमा विकलको जागिरे जीवनको उतारचढावका साथै रश्मिको कलेज अध्ययन जीवनसँगै विकलको दाजुभाउजू रमेश र सुलोचनाको आगमनले उपन्यासको कथावस्तु चरम विन्दुमा पुगेको छ । रमेश र सुलोचनाको पारिवारिक अवस्था व्यवहार अलि ईर्ष्या भएकाले दाजुभाइको भिन्न भिन्नै व्यवहार र प्रकृति भएकाले रमेश र विकलको संयुक्त परिवारमा झगडाको सुरुवात हुन पुग्यो । यसरी यस उपन्यासमा उपन्यासकारले निम्न मध्यम वर्गीय नेपालीहरूको व्यवहारिक चिन्तनका साथै मानिसक चिन्तनको प्रस्तुति छ ।

रश्मि र विकलको प्रेम सम्बन्धमा परिवारप्रतिको सकारात्मक सोच, समाजमा केही परिवर्तन ल्याउन खोज्नु रहेको छ भन्ने अर्कातिर रमेश सुलोचनाको रिस, ईर्ष्या, घमण्ड अरूले प्रगति गरेको देख्न नसक्नु, आफू पनि केही नगर्ने अर्कालाई पनि गर्न नदिने प्रवृत्तिको विकास भएको छ । रश्मिको कलेज अध्ययनको बाधक सुलोचना बनेकी छ । सुलोचना अनपढ र लोग्ने कृषि विशेषज्ञ भएर पनि व्यवहारिक बन्न सकेकी छैन । उसले विकल र रश्मिको मिहिनेत र प्रगतिको ईर्ष्या मात्र गरेकी छ । सुलोचनाले आफन्तसँग रश्मि र विकलको विरुद्धमा षडयन्त्र गर्छे । यस्तो अवस्थामा पनि रश्मिले बी.एड. पास गर्छे । रश्मिको प्रगतिमा रमेशले पनि डाह गर्न थाल्छ । रमेश विकलाई गाली गर्न थल छ, रमेशले रश्मिका विरुद्धमा विकललाई भन्छ । के भएन ? तेरी स्वास्थ्यनी सत्रजना नागाहरूसँग हातेमालो गरेर हाम्रो अगाडि हिँडदा केही भएन होला ? तेरी स्वास्नीले हामीलाई के सम्भकेकी छे ? यस्तै हेपाइती हो भने यो घरमा बस्दिन तिमीहरू हामीदेखि पर बस यस्तो हेपाइती कसैले सहन गर्न सक्दैन ।^{१४}

परिवारमा जे जस्तो भए पनि विकल र रश्मिले मिहिनेत र परिश्रममा निरन्तरता दिन्छन् । फलस्वरूप विकलले अमेरिकामा अध्ययन गर्ने अवसर पाउँछ । सुलोचना र रमेश उनीहरूको प्रगतिलाई हेर्न सक्दैनन् । उनीहरूप्रति नकारात्मक सोच मात्र राख्छन् । रश्मिले कलेजमा पढाउने मौका पाउँछिन । रश्मि र विकलको सम्बन्ध बिगार्न रमेश रश्मिको बारेमा चियो चर्चा गर्छ र विकलले रश्मिलाई अमेरिकाबाट पठाएका चिठीहरू आफैँ गोप्य राख्छ । रमेश रश्मिको यौवनप्रति आशक्ति हुन्छ । रमेश सुसुरालीमा गएको बेला आफ्नै सालीलाई बलत्कार गर्न खोज्छ तर असफल हुन्छ । विकललाई सबै कुरा थाहा हुँदैन । रश्मिप्रति नकारात्मक सोच राख्छ तर रश्मि आफ्नो अस्तित्व जोगाउन मामा घरमा बस्न जान्छिन् । रमेशको मृत्यु हुन्छ । विकलले रश्मिलाई नकारात्मक सोचेको हुन्छ । तर वास्तविकता थाहा पाएपछि रश्मिलाई लिन मामाघर जान्छ । उता रमेशको मृत्युले भावविह्वल भएर एकलो जीवन बिताउँदै पश्चातापमा परेकी हुन्छे सुलोचना । त्यही बेला रश्मि विकललाई लिएर सुलोचनालाई भेट्न जान्छिन् ।

यस उपन्यासको आदि भाग पहिलो परिच्छेददेखि बार परिच्छेदसम्म अर्थात् रश्मि र विकलको वैवाहिक जीवनको सुरुवातदेखि विकल अमेरिका अध्ययनको लागि जानुसम्म आदि भाग रहेको छ । मध्यभाग १३ परिच्छेददेखि २३ परिच्छेदसम्म अर्थात् विकल अमेरिका अध्ययनका लागि गएदेखि, रमेशको मृत्यु हुनु मध्य भाग रहेको छ भने अन्त्य भाग २४ परिच्छेददेखि ३३ परिच्छेदसम्म रहेको छ । विकल फर्कनु, दाजु

^{१४} बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के), रश्मि, (काठमाडौं : कमला प्रकाशन, २०३९), पृ. ३६ ।

भाइको भगडा हुन् । सत्य कुरा थाहा पाएपछि रश्मिलाई लिन जानु, रश्मि र विकल सुलोचनालाई भेट्न जानु अन्त्य भाग रहेको छ । यसरी उपन्यासकारले यस उपन्यासमा कुकर्म गर्ने मानिसहरूको हार हुन्छ । सत्य निष्ठावान् मिहिनेतीले विजय प्राप्त गरेको कथावस्तु प्रस्तुत गरेका छन् ।

४.३.१.३ सहभागी

रश्मि उपन्यासमा विभिन्न चरित्र बोकेका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । यी पात्रहरूलाई तीन वर्गमा विभाजन गरिएको छ । यसका प्रमुख पात्रहरूका रूपमा रश्मि, विकल, रमेश रहेका छन् । उपन्यासमा यिनको प्रमुख भूमिका रहेको छ । यिनीहरूका पारिवारिक जीवनमा घटेका घटनाहरू जीवनमा भोगेका कथा व्यथाको प्रस्तुति भएको छ । यस उपन्यासमा पारिवारिक बेमल देखाइएको छ । एकले अर्काको ईर्ष्या गरेको देखाइएको छ । उस उपन्यासका सहायक पात्रहरू रमेशकी श्रीमती, सुलोचना, रश्मिका मामा, माइजू, रवीन्द्र, रमेशको छोरा, धनञ्जय, छोरी र रश्मिका कलेजका साथीहरू सञ्जय, पार्वती रक्षा आदि रहेका छन् । उनीहरूको कार्य व्यापारले कथानकलाई उत्कर्षमा पुऱ्याएको छ । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू, रश्मिका छिमेकी, कलेजका शिक्षक, सहपाठी साथीहरू रमेशकी छोरीको प्रेमी, बहिनी, टेकुघाटका नेवानी, गाउँले छिमेकीहरू गौण पात्रका रूपमा रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई हेर्दा बराबर देखिन्छन् । पुरुष पात्रहरूमा विकल, रमेश, विकलको साथी रोहित, रश्मिको मामा रवीन्द्र, रमेशको छोरा धनञ्जय, रश्मिका कलेजका शिक्षकहरू, रमेशकी छोरीको प्रेमी, टेकुघाटका नेवार, विकलका अमेरिकाका साथीहरू सुलोचनाको बाबु रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा पात्रहरू रश्मि, सुलोचना, सुलोचनाकी छोरी, बहिनी, रश्मिको माइजू गाउँले नेवानी, रश्मिका कलेजका साथीहरू, रमेशकी बहिनी, छात्रवासका विद्यार्थी साथीहरू, टेकुघाटका नेवानी आदि रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै चरित्र बोकेका पात्रहरू रहेका छन् ।

अनुकूलका आधारमा रश्मि, विकल, रमेश, सुलोचना, मामा रवीन्द्र, माइजू, बहिनी, कलेजका शिक्षकहरू रहेका छन् भने प्रतिकूल पात्र रमेश सुलोचना रमेशकी बहिनी, रमेशका साथीहरू, कर्मचारीहरू रहेका छन् ।

स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै प्रकारका पात्रहरू रहेका छन् । यस उपन्यासमा, रश्मि विकल, रमेश, सुलोचना, गतिशील पात्रका रूपमा आएका छन् । सुलोचना र रमेश प्रतिकूल उन्मुख पात्र छन् भने रश्मि र विकल अनुकूल पात्र हुन् । त्यस्तै स्थिर चरित्रहरूमा सुलोचनाको बाबु, रश्मिका मामा माइजू कलेजका शिक्षकहरू, विकलकी बहिनी, रमेशका साथीहरू, रश्मिका सहपाठीहरूको उपस्थिति रहेको छ । जीवनचेतना आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत पात्रहरूका रूपमा रश्मि, विकल, रमेश, सुलोचना र रश्मिका मामा, माइजू सहपाठीहरू, कलेजका शिक्षकहरू रहेका छन् । व्यक्तिगत रूपमा यस उपन्यासमा रमेशको छोरो, छोरी, छोरीको प्रेमी, टेकुघाटका नेवानी छिमेकी कलेजका साथीहरू, रमा, सन्तोष, सजय, सुलोचनाका बाबु र बहिनी रमेशकी बहिनीको भूमिका रहेको छ ।

आसन्नताका आधारमा यस उपन्यासमा प्राय सबै मञ्चीय पात्र रहेका छन् । रश्मिका मामा माइजू सहपाठी साथीहरू सुलोचनाका बाबु, बहिनी, रमेशकी बहिनी, कलेजका शिक्षक, छिमेकी गाउँलेहरू जस्ता पात्रहरू प्राय सबै नेपथ्य चरित्रका रूपमा आएका छन् । आवद्धताका आधारमा यस उपन्यासका, रश्मि, विकल, रमेश, सुलोचना रवीन्द्र बद्ध पात्र हुन भने रश्मिकी माइजू सुलोचनाको बाबु, बहिनी, छोरी, छोरो रमेशका साथीहरू, छिमेकी गाउँलेहरू, शिक्षकहरू, टेकुघाटका नेवानीहरू यस उपन्यासका मुक्त पात्रहरू हुन् । यी चरित्रहरू नभए पनि उपन्यासको निर्माण गर्न सकिन्छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	रश्मि	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	विकल	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	रमेश	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
४	सुलोचना	-	+	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
५	रविन्द्र	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
६	माइजू	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+
७	शिक्षक	+	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	+	+
८	नेवानी	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	धञ्जय	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	रमेशकी बहिनी	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	सञ्जय	+	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+
१२	सूलोचनाको बाबु	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-
१३	छिमेकी नेवानी	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.३.१.४ परिवेश

रश्मि उपन्यासको परिवेश काठमाडौं उपत्यकाको सहरी परिवेशबाट सुरुवात भएको छ । विकलको जन्मस्थान तेरथुमको जलजले गाउँले परिवेशको चित्रणका साथै सहरी र ग्रामीण समाजको प्रकृति चित्रण गरिएको छ । काठमाडौंको लाजिम्पाट, टेकुघाट, वीरअस्पताल, भोटाहिटी, रानीपोखरी, चिडियाखाना, जावलाखेल रहेका छन् । तेरथुमका प्राकृतिक वातावरण, समाजिक सांस्कृतिक सौन्दर्यहरूको वर्णन छ । तेरथुमका पोक्लावाड डाँडा, चिचिलिङ्ग पोखरी औंसीडाँडा, साततले ढाँड, रामनवमी जलजलेका विभिन्न ठाउँहरू रहेका छन् । सहरी वातावरण कोलाहल भएको ग्रामीण समाज, शान्त प्राकृतिक सौन्दर्यको मनोरम दृश्यका साथै विकलको उच्च शिक्षाको अध्ययन गर्न अमेरिका गएको परिवेशको उल्लेख छ। कीर्तिपुर चोभार गोकर्ण, पशुपतिको जङ्गल आदि प्रकृति चित्रण गरिएको छ । यस उपन्यासमा पारिवारिक मेलेका कारण समाजमा विकृति विसङ्गति भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । नेपाली समाजमा आफू पनि कुनै काम नगर्ने आरुले गरेको प्रगतिको ईर्ष्या डाह गरेको परिवेशको चित्रण गरिएको छ ।

४.३.१.५ उद्देश्य

रश्मि उपन्यासले तत्कालीन समाजमा परिवारमा हुने बेमेल, मध्यम वर्गीय नेपालीहरू शिक्षा आर्जन गर्न प्रदेश जानुपर्ने बाध्यता प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । रश्मि र रमेशको कार्यव्यापारबाट कथावस्तु चरम विन्दुमा पुगेको छ । सङ्कुचित समाज विवाहित नारीले मान्यजनबाट भोग्नुपर्ने पीडा, पीर, व्यथा अर्को उद्देश्य हो र समाजमा व्याप्त हिंसा यौनशोषण आफ्नै नाताबाट नारीहरू शोषण दमन सहनु पर्ने अवस्थाका साथै बलात्कार जस्ता व्यथाहरूको सूक्ष्म रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । रश्मि र विकलको सुखमय जीवन्दगी रमेश र सुलोचनाबाट असुरक्षित बन्यो । रमेशको अत्याचार स्वेच्छाचारी, व्याभिचारी, कुकर्महरूको प्रस्तुत गरिएको छ । रश्मिको समस्याग्रस्त, चिन्तन मानसिक विचलनमा बाच्च बाध्य बनेको छ । रमेशको नकारात्मक विसङ्गतिवादी चिन्तन अन्त्यमा दुखान्तमा उसको जीवन समाप्त भएको देखाइएको छ भने हाम्रो समाजमा रहेका कुसंस्कार कुरीति सामाजिक परिवर्तनका लागि शिक्षाको विकास गर्नु पर्ने देखाइएको छ । पारिवारिक वेमेल नै यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.३.१.६ दृष्टिविन्दु

रश्मि उपन्यासको कथानकको कार्यव्यापारलाई हेर्दा उपन्यास तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित उपन्यास हो । उपन्यासको कथावस्तुको केन्द्रविन्दुमा रमेश, विकल र रश्मि रहेका छन् । उनीहरूका जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई उपन्यासकारले आफैले देखेर भोगेर कथावस्तुको रूपमा अगाडि बढाएको जस्तो देखिन्छ । पात्रहरूको पारिवारिक अवस्थामा कथानक अघि बढेको छ । त्यसैले यो उपन्यासमा तृतीय पुरुष बाह्य दृष्टिविन्दु रहेको छ ।

४.३.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

रश्मि उपन्यासको भाषाशैली सरल सहज, कवितात्मक पनि रहेको छ । पूर्वेली भाषाका संवादहरू प्रयोग भएका छन् । ग्रामीण र सहरिया जीवनशैलीको चित्रण पाइन्छ । ऐतिहासिक धार्मिक स्थलहरूको वर्णन पाइन्छ । ग्रामीण जनजीवनमा बोलिने भाषाशैलीदेखि सहरमा विकसित भाषाको प्रयोग भएको छ । नेपाली भाषामा सामान्य देखि बौद्धिक शब्दहरूका संयोजन पाइन्छ। जस्तै ताती पापा ! भोक लाग्यो । किन रुनुभएको । के भयो दाइ ? अफिसमा एउटा अत्यन्त जरुरी काम थियो। चाँडै जानु थियो, भुसुकै भुलेछ ?

तिम्रो स्मरणमा तिम्रो सम्झनामा
अनि तिम्रो कलिलो ओठको यादमा
खडेरीले वर्ष पाउँदा भैं

जस्ता कवितात्मक पनि रहेको पाइन्छ । स्थानीय नेवार भाषाको प्रयोग कहीं कतै पाउनुका साथै अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । यसरी रश्मि उपन्यासको भाषाशैली ग्रामीण र सहरी परिवशेका विकसित र बौद्धिक भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.१.८ उपसंहार

रश्मि उपन्यासमा पारिवारिक बेमेलका कारण मानिसले दुःख पाउनुका साथै अनावश्यक समस्याले गर्दा मानसिक तनाव सहनु पर्ने बाध्यता हुन्छ । मानिसले अर्काको मिहिनेत र ईर्ष्याप्रति नकारात्मक सोच ल्याउनु हुँदैन त्यसले आफूलाई नै कुमार्गतिर विसङ्गतिर डोच्याउँछ । सत्यको जहिले पनि विजय हुन्छ । असत्य एक न एक दिन खुल्छ । त्यसैले मानिसले ईर्ष्या डाह, रिस गर्नुहुँदैन । घमण्डले गर्दा मानिसले दुःख पाउँछ, भन्ने निष्कर्ष यस उपन्यासको रहेको छ ।

४.३.२ गाजली उपन्यासको विश्लेषण

४.३.२.१ परिचय

गाजली उपन्यास २०५५ सालमा प्रकाशित भएको हो । नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान कमलादी काठमाडौँबाट प्रकाशित भएको हो । कृतिका बारेमा लेखकको आफ्नै भूमिका रहेको छ। यो उपन्यास ३२ परिच्छेद र १६५ पृष्ठमा संरचित छ । यसका परिच्छेदहरू छोटामा २ पृष्ठदेखि १२ पृष्ठसम्मका रहेका छन् । पूर्वी नेपाल र पश्चिम नेपालको ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ चित्रण यस उपन्यासमा पाइन्छ ।

४.३.२.२ कथावस्तु

गाजली उपन्यासको घटनाको सुरुवात भारत र नेपालको सिमाना भारतीय बजारको अन्तिम बस स्टप अर्थात् भुलघाटबाट सुरु गरिएको छ । नेपालको सुदूरपश्चिमको जिल्ला बैतडीको परिवेशबाट सुरु भएको छ । नेपालको सुदूरपश्चिममा जन्मेर हुर्केका भानुदत्त जोशी र पूर्वमा जन्मेकी गाजलीको नवविवाहित दाम्पत्य जीवनको उतारचढावलाई वर्णन गरी लेखिएको उपन्यास गाजलीमा सुदूरपश्चिम नेपालको ग्रामीण जीवनशैली रहनसहन र सांस्कृतिक भाषाशैलीलाई समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

धुमधाम विवाह महोत्सवका साथ घरमा भानुदत्त र गाजलीलाई भित्र्याइन्छ । सुरुका दिन सुखान्त, प्रेम निष्ठा र कर्तव्यबोधसहित प्रस्तुत छ । भानुदत्तको पारिवारिक परिवेशमा गाजलीको दुःखद स्थितिको सुरुवात हुन्छ । दुलही गाजलीप्रति सकारात्मक र सहयोगी सासू ससुराको मृत्यु हुन्छ । भानुदत्तकी दिदी देवकीको व्यवहारले उपन्यासको कथानकलाई दुःखान्त दिशातिर धकेलेको छ । भानुदत्त आफूलाई खुबै राम्रो पढेलेखेको रूपवान भएकोमा गौरव गर्दथ्यो तर विवाहको दिन गाउँलेहरूले भनेका शब्द कहाँ रानी जस्ती बेहुली कहाँ भाट जस्तो बेहुला भन्ने शब्दहरूले उसलाई गाजलीप्रति सुरुका दिनबाटै नकारात्मक सोची रक्सीको कुलतमा फस्छ । भानुदत्तकी दिदी देवकीले भानुदत्तलाई उक्साइ कुरा लगाउँछे । जसले गर्दा भानुदत्तमा नराम्रो मनस्थिति मात्र नभई गाजलीलाई शारीरिक रूपमा समते हमला गर्छ । गाजली र भानुदत्त सँगसँगै भानुदत्तकी बहिनी मायाको प्रसङ्गले केही हदसम्म उपन्यास संवेगात्मक र प्रेममय बनाउन खोजेको छ । सासू, ससुराको मृत्यु, नन्दको मायाको बिहे, दिदी देवकीबाट जीवनमा खेप्नु परेको सास्ती, रक्सीको उन्माद र परिवारप्रतिको वितृष्णा प्रस्तुत छ । गाजली सुत्केरी हुन्छे, पश्चिमी समाजमा सुत्केरीलाई चुलोचौका छुटाएर राख्ने परम्परा छ । त्यही परम्पराले गर्दा गाजलीले सुत्केरी अवस्थामा विभिन्न प्रकारका दुःख कष्ट सहनु पर्‍यो ।

आफू सुत्केरी भएपछि भाइ महेश धरानबाट भेट्न आए पश्चात गाजलीले केही हदसम्म राहत महसुस गर्छिन् तर आफ्नो पारिवारिक अवस्थाले गर्दा उनी धर्म सङ्कटमा पर्छे । महेशले स्थानीय र भानुदत्तकै व्यवहारबाट सबै कुरा बुझेपछि गाजलीलाई धरान माइत लिएर जान्छन् । कथाले सकारात्मक मोड लिन्छ । अन्त त भानुदत्त पनि गाजलीको मायालाई बिर्सन सक्दैन र जीवन निर्वाह गर्न प्रतिबद्ध भई धरानतर्फ लाग्छ । गाजलीका दाजु रवीन्द्र खाद्य संस्थानको जी.एम. हुन्छ । दाजुले बोलाएर गाजली र भानुदत्त काठमाडौं जान्छन् । दाजु रवीन्द्रले भानुदत्तलाई पनि आफ्नै कार्यालयमा ना.सु. पदको जागिर लगाइदिन्छ । उनीहरूको जीवनमा केही सुखद क्षण आउँछ । भानुदत्तको गलत क्रियाकलाप हठीपन र नकारात्मक प्रवृत्तिले गर्दा रवीन्द्र र आफ्नै परिवारमा भगडा हुनको साथै विखण्डनको स्थिति सिर्जना हुन्छ । उनीहरूको छोरा नृपेशको छतबाट खसेर मृत्यु हुन्छ । छोराको मृत्युले उनीहरूको जीवनमा पुनः उतारचढाव मात्र होइन कथालाई नै वियोगान्त बनाएको छ ।

गाजली उपन्यासको कथानक ढाँचा रैखिक छ । उपन्यासको कथानक गाजली र भानुदत्तको जीवनमा घटेका घटनाहरू प्रस्तुत भएका छन् । उपन्यास आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलामा प्रस्तुत छ । यसको आदि भाग अन्तर्गत नवविवाहित गाजली र भानुदत्तको जीवनका सुखान्त र दुखान्त परिस्थितिसँगै गाजलीका सासूससुराको मृत्यु हुनु नै यस उपन्यासको आदि भाग हो ।

यसको मध्यभाग सासूससुराकाको मृत्यु पछाडि गाजलीले दिदी देवकी र पति भानुदत्तले दिएका पीडाहरू भोग्नु परेको र भानुदत्त गाउँकी देवकीसँग लागेर घरको वेवास्ता नगर्नु, गाजलीले सुत्केरी अवस्थामा भोग्नु परेका घटनाहरू उपन्यासको मध्य भागअर्नात पर्दछन् ।

यस उपन्यासको अन्त्य भागमा गाजलीलाई सुत्केरी भएपछि धरानबाट भाइ महेश भेट्न गएपछिका घटनाहरू गाजलीलाई महेशले धरान लिएर जानु, ठूलादाजु रवीन्द्रले काठमाडौंमा बोलाउनु भानुदत्त गाजलीलाई लिएर काठमाडौं जानु, रवीन्द्रले आफ्नै अफिसमा ना.सु. पदमा जागिर लगाउनु, जागिरको भानुदत्तले दुरूपयोग गर्नु, गाजलीलाई भौतिक र शारीरिक कष्ट दिनु । छोरा नृपेशको मृत्यु हुनु । भानुदत्त गाजलीलाई लिएर नेपालगञ्ज कृषि कार्यालयमा जानु जस्ता घटनाहरू यस उपन्यासको अन्त्यभाग अन्तर्गत रहेका छन् ।

४.३.३.३ सहभागी

गाजली उपन्यासका पात्रहरूले विभिन्न चरित्र बोकेका छन् । यसका प्रमुख पात्रका रूपमा गाजली, भानुदत्त, माया रहेका छन् । यिनीहरूले पारिवारिक जीवनमा भोगेका दुःख, पीडा र निराशाको कथा, यस उपन्यासको प्रस्तुति हो । उनीहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यस उपन्यासमा पश्चिम नेपालको धार्मिक, संस्कृति झल्काइएको छ । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू दाजु, रवीन्द्र, भाउजू, रमला, भाइ महेश, भानुदत्तकी दिदी, देवकी, बहिनी, माया, आमा, बाबु, शिवदत्त, गाउँले पसले देवकी, गाउँले सहकर्मी, शिक्षक, खेतमा काम गर्ने खेताला, वीरे सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । गौण पात्रहरू गाउँको हास्य समूह मोतिलगायत, सुडेनी, बूढी, गाउँले स्वास्थ्यकर्मी, महिला, शारदा, भानुदत्तको शिक्षक साथीहरू, गाउँले र अन्य काठमाडौंका कर्मचारीहरू जस्ता पात्रहरूको उपन्यासमा गौण भूमिका छ ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई हेर्दा बराबरी देखिन्छन् । पुरुष पात्रहरूमा भानुदत्त, बुबा, शिवदत्त, गाजलीको दाजु, रवीन्द्र भाइ महेश, गाउँले सहकर्मी शिक्षक, खेतमा काम गर्ने खेताला, काठमाडौंका कर्मचारी छोरा नृपेश रहेका छन् ।

स्त्रीपात्रहरूमा गाजली, गाजलीकी सासू, नन्द, माया, मैया, आमाजू, , गाउँले पसले देवकी, सुडेनी बूढी, गाजलीकी भाउजू रमला, गाउँले साथीहरू र काठमाडौंकी साथी कान्छी रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै चरित्र बोकेका पात्रहरू रहेका छन् । यसका अनुकूल पात्रहरूमा गाजली, माया, शिवदत्त, गाजलीकी सासू, गाजलीको दाजु रवीन्द्र, भाउजू रमला, भाइ महेश, सुडेनी बूढी, गाउँले महिला शारदा आदि रहेका छन् । अनुकूल पात्रहरू भानुदत्त गाउँले शिक्षक साथी, भानुदत्तकी दिदी देवकी, गाउँले देवकी काठमाडौंका कर्मचारी आदि रहेका छन् ।

स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै प्रकारका पात्रहरू छन् । यस उपन्यासमा गाजली, माया, भानुदत्त गतिशील चरित्रका रूपमा आएका छन् । उनीहरूको स्वभावमा परिवर्तन भएको देखिन्छ । भानुदत्त अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख छ भने गाजली र माया प्रतिकूल पात्र हुन् । त्यस्तै स्थिर महेश भानुदत्तका शिक्षक साथीहरू, शारदा, गाउँले र अन्य काठमाडौंका कर्मचारी, रमला, नेवानी बूढी, कान्छी आदि स्थिर चरित्रका रूपमा उपस्थित छन् । यी पात्रहरूको स्वभावमा परिवर्तन देखिँदैन ।

जीवनचेतनाका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा वर्गगत पात्रहरूका रूपमा गाजली, भानुदत्त, शिवदत्त, माया, रवीन्द्र, काठमाडौंका कर्मचारी, रमला, देवकी वर्गगत पात्रका रूपमा आएका छन् । सुडेनी बूढी शारदा मोतिलाल, माहिला बाबु, नेवानी बूढी, महेश, नृपेश कान्छी आदिको भूमिका रहेको छ । आसन्नताका आधारमा यस उपन्यासका प्रायः सबै पात्रहरू मञ्चीय छन् भने गाजलीका आमा, बाबु, सासू, खेतलाहरू, गाउँले नाट्य हाँस्य समूह जस्ता पात्रहरू नेपथ्य चरित्रका रूपमा आएका छन् । उनीहरूको भूमिका रहे पनि मञ्चमा देख्न सकिँदैन । आबद्धताका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासका गाजली भानुदत्त, देवकी, माया, रवीन्द्र, बद्ध पात्र हुन् । यी पात्रहरू नभए पनि उपन्यासको कथावस्तुमा असर पर्दैन । मुक्त पात्र यस उपन्यासका शिवदत्त, भानुदत्तकी आमा, गाजलीका आमा, बाबु, भाइ महेश, भाउजू रमला, नृपेश, शारदा, सुडेनी बूढी, मोतिलाल, महिला, बाजे काठमाडौंका कर्मचारी, पसले देवकी, स्वास्थ्यकर्मी, कान्छी, नेवानी बूढी उपन्यासका मुक्त पात्र हुन् । यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	गाजली	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	भानुदत्त	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
३	शिवदत्त	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-
४	रमला	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	माया	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+
६	देवकी	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+
७	सुडेनी	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
८	शिक्षक	+		-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	काठमाडौंका कर्मचारी	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+
१०	महेश	+	-	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+
११	मतिलाल	+	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+
१२	पसले देवकी	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१३	शारदा	-	+	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+
१४	नृपेश	+	-	-	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-
१५	रविन्द्र	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.३.२.४ परिवेश

गाजली उपन्यासमा ग्रामीण र सहरी दुवै परिवेशको संयोजन गरिएको छ । उपन्यासको थालनी नेपालको सुदूरपश्चिमी भेगको बैतडीबजार भए पनि यसका पात्रहरूका अन्तिम कार्यव्यापार सहरी परिवेशमा समाप्त भएको छ । ग्रामीण समाजको चित्रण बैतडीबजार भुलघाट दार्चुलामा यो घटना प्रस्तुत छ । उपन्यासका घटनाक्रमहरू बैतडीको बैतडीबजार, धरान, विजयपुर, काठमाडौंका परिवेशहरूमा घटेका छन् । प्रायजसो घटनाहरूमा नेपालको पश्चिमी भेगको ग्रामीण समाजको परिवेश, स्थानीय रहनसहन र संस्कृतिको चित्रण बढी गरिएको पाइन्छ । ग्रामीण समुदाय र परिवेशलाई आत्मसात् गरी कथावस्तु अगाडि बढेको छ । यस उपन्यासमा प्राकृतिक परिवेशको चित्रण पाइन्छ । महिलामाथि गरिने अन्यायपूर्ण व्यवहार उल्लेख छ । ग्रामीण परिवेशका पारिवारिक बेमेलका कारण भानुदत्त अस्वाभाविक रूपमा गाँजा र रक्सीको कुलतमा फसेको कठोर रूप प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी उपन्यासमा देउकी प्रथाको प्रस्तुति छ । देवकीहरू भारतका विभिन्न ठाउँमा घुम्ने र त्यहाँको अनुसरण तथा सजावट गर्ने स्वतन्त्र घुम्ने गर्छन् । धरानका विभिन्न ठाउँहरू र काठमाडौंको परिवेशको घटनाक्रमहरू उद्घाटन गरिएको छ ।

३.२.५ उद्देश्य

गाजली उपन्यासमा सामाजिक परिवर्तनको उद्देश्य नै मूल उद्देश्यका रूपमा आएको छ । पारिवारिक जीवनमा श्रीमान् श्रीमतीको सामाजिक प्रतिष्ठा उल्लेख गरिएको छ । भानुदत्त रक्सीको कुलत, रण्डीबाजीमा संलग्न हुनु अर्कै उद्देश्य रहेको छ । समाजमा विद्यमान सामाजिक परिवेश र नियमभित्र बाँच्ने मानिसहरूको व्यवहारिक, पारिवारिक नियमको पालना नगर्ने हो भने समाजलाई नै असर पर्छ । परिस्थिति र अवस्थाको आफैँ सामना गर्नुपर्छ । यस उपन्यासकी नायिका गाजली लोग्नेलाई परिवर्तन गराउनका साथै समाज परिवर्तनको संवाहकको रूपमा उभिएकी छ । सकारात्मक र धैर्यवान हुनसक्ने असम्भवलाई पनि सम्भव बनाउन सकिन्छ भन्ने सन्देश दिनुका साथै समाजमा परिवर्तन ल्याउनु पर्ने भाव देखिन्छ । पश्चिमी र नेपाली समाजको यथार्थ चित्रण, देउकी प्रथा, छाउपडी प्रथा, नारीको सुत्केरी अवस्थाको दयनीय चित्रण गरिएको छ । नेपाली धार्मिक सांस्कृतिक परिवेशले समाजमा अन्धविश्वास विसङ्गति आदि मानव जीवनमा नराम्रो प्रभाव पारेको उल्लेख गरिएको छ ।

४.३.३.६ दृष्टिविन्दु

गाजली उपन्यासमा उपन्यासकारले आफूले सबै देखेभोगेको जस्तो गरी उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढाएका छन् । उपन्यासको केन्द्रविन्दुमा गाजली र भानुदत्त रहेका छन् । उनीहरूको जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई हेर्दा यो उपन्यास तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ । उपन्यासका प्रमुख पात्रहरूको कथानकको कार्यव्यापारलाई हेर्दा गाजली र भानुदत्तको सेरोफेरोमा कार्यव्यापार अगाडि बढेको छ । त्यसैले यो उपन्यास बाह्य दृष्टिविन्दुमा प्रस्तुत भएको छ । उनीहरूका जीवनमा घटेका उतारचढावहरू उपन्यासको कथानक बनेको छ ।

४.३.२.७ भाषाशैली

गाजली उपन्यासमा हाम्रो समाजका विविध चरित्रका पात्रहरू रहेका छन् । पात्रअनुसारको भाषाशैली सरल हुनु सबल पक्ष हो । छोटा उखानहरू संवादको प्रयोग गरिएको छ । सुदूरपश्चिम नेपालको जनजीवन, धर्म, संस्कृति, देउकी प्रथा, लोगनेस्वास्नीबीचको भ्रगडा, बौद्धिक शिक्षित भएर पनि भानुदत्त कुलतमा लागेर दुःखान्त कथावस्तुको प्रस्तुति छ । प्रायः संवाद बैतडेली नेपाली भाषाको प्रयोग गरिएको छ । नेपालको सुदूरपश्चिमेली भाषालाई टपक्क टिपेर परिवेश अनुकूलको संवाद सिर्जना गर्नु उपन्यासकारको कला हो जस्तै :

“नाई नाइ नानु, के तमलाई के कुराडि थाहा नाइमिन त ?, क्या कि जेठाकाजीले आफ्ना कुजा बाबा, दिदी बैनी कसैकी लै पनि पन कुराडि नाइ गरी । होस् नि ! कसरी ... प्यारीको कति मात्र गर्थे ”।^{७५}

४.३.२.८ उपसंहार

यस गाजली उपन्यासमा नेपालको पश्चिमी भेगमा नारीहरू माथि गरिने अन्याय, अन्याचार, शोषण, दमन आदिको उल्लेख गरिएको छ । नेपाली समाजमा व्याप्त अन्धविश्वास, कुरीतिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ। उपन्यासकी नायिका गाजलीका जीवनमा आइपरेका समस्याहरू उल्लेख भएका छन् । नेपाली समाजमा धार्मिक, सांस्कृतिक मान्यजनहरू प्रतिको आदर उल्लेख गरिएको छ । नारीहरूले पुरुषहरूको अन्याय र अत्याचारको विरुद्ध आवाज उठाउनु पर्ने र समाजमा चेतना फैलाई समाज परिवर्तनको आशा गरिएको छ ।

४.३.३ सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको विश्लेषण

४.३.३.१ परिचय

सरस्वती-लक्ष्मी २०५८ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यस उपन्यासको प्रकाशन रत्न पुस्तक भण्डार काठमाडौं नेपालबाट भएको हो । कृतिका बारेमा लेखकको आफ्नै भूमिका रहेको छ । यो उपन्यास १९ परिच्छेद १४४ पृष्ठमा संरचित छ । यस उपन्यासका परिच्छेदहरू ३ पृष्ठ देखि १२ पृष्ठसम्मका रहेका छन् । यस उपन्यासमा समाजमा रहेका विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

४.३.३.२ कथावस्तु

सरस्वती लक्ष्मी उपन्यासको सुरुवात धनकुटा जिल्लाको हिलेबजार वरिपरिको प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णनका साथै ग्रामीण समाजको धर्मबहादुर र गाजलीको पारिवारिक जीवनको चित्रण गरिएको छ । धर्मबहादुरका दुई श्रीमतीको मृत्युपश्चात तेस्रो बिहे गरी भित्राएकी गाजली र धर्मबहादुरको दाम्पत्य जीवन दुई छोरीहरू सरस्वती लक्ष्मीका साथमा बितिरहेको थियो । एक दित राति भीषण वर्षा भएकाले गाइवस्तु कराएपछि बाहिर निस्केका पति पत्नीको पहिरोले बगाएर मृत्यु हुन्छ । प्राकृतिक प्रकोपको दुःखद घटनामा परि उनीहरूको दुःखान्त मृत्यु हुन्छ । बाबु आमाको मृत्युपछि अनाथ बनेका सरस्वती र लक्ष्मीको स्थिति कारुणिक बनेको छ । उनीहरूको पालन पोषण मामा माइजूले गरेका छन् । मामा माइजू निः सन्तान भएकाले उनीहरूले माया पाउँछन् । मामालाई

^{७५} बमप्रसाद मास्के, गाजली, (काठमाडौं: ने.रा.प्र.प., २०५५), पृ . २४ ।

गाउँलहरूले अर्को विवाह गर्ने सल्लाह दिन्छन् । ऊ भन्छ, “कुलको हाँगा उमाने कुरा पनि पल्लोघरे काकाले भनेको ठिकै हो ।”

सरस्वती र लक्ष्मीको विद्यालय अध्ययनकै क्रममा व्यक्तित्व विकास हुन्छ । आमाबाबुको माया ममता माइजूबाट पाए तापनि जीवनमा अनेकौँ समस्याहरू पर्दछन् । एकदीन विद्यालयबाट फर्कदै गर्दा लक्ष्मीलाई अपहरण गरी काठमाडौँ पुऱ्याउँछन् । त्यहीं लक्ष्मीको जीवन सङ्घर्षशील बन्छ । ऊ बी.एड. सम्म अध्ययन गरी अपराधिक गिरोहमा लाग्छे । उता सरस्वतीले पनि बी.एड. पास गरी स्नातकोत्तरसम्मको अध्ययन गर्दछे । यही क्रममा सरस्वतीको रवीन्द्र नामको व्यक्तिसँग भेट हुन्छ । ऊ जागिरको खोजीमा निकै भौतारिएर हिँडेकी हुन्छे । ऊ सीतापाइलाको एउटा विद्यालयमा अध्ययन गर्न थाल्छे । लक्ष्मी अपराध गिरोहकी खेलाडी बन्न पुगेकी छ । ऊ जीवनमा मोजमस्ती, हात हतियारको खेलमा आवद्ध भएकी छ । उसलाई प्रहरी प्रशासनका सुनिल डी आई.जी.ले पक्रने कोसिस गरेका हुन्छन् । तर असफल हुन्छन् । हजारौँ भिडन्तहरू र घटनाहरू देखिन्छ ।

सरस्वतीको प्रेमी रवीन्द्रको दुर्घटनामा परी मृत्यु भए पश्चात जीवनका आशा र भरोसाहरू समाप्त भएको महसुस गरी सरस्वती आनी बन्छे । लक्ष्मीको अपराधको सहयोगी रणधीरसँग शारीरिक सम्बन्ध कायम हुन्छ । आफ्नो कामबाट लक्ष्मी पनि निराश हुन्छे । लक्ष्मीलाई भौतिक सम्पत्ति भए पनि मानसिक आत्मा सन्तुष्टि छैन । रणधीरसँग लक्ष्मी भन्छे म पनि यो जीवनदेखि अब त वाक्क भइसके, के गर्ने ? कस्तो धन्दामा लागिन्छ । सुनिल डी आई.जी. को परिवारको हत्या लक्ष्मीको गिरोहले गरेकाले सुनिल लक्ष्मीको गिरोहको खोजी गरिरहेको हुन्छ । ऊ असफल हुन्छ । रणधीर मारिन्छ । लक्ष्मी भाग्न सफल हुन्छे । ऊ गर्भवती हुन्छे । अन्तिम अवस्थामा लक्ष्मी दिदी सरस्वतीको कोठामा पुग्छे । बच्चा जन्माउँछे । बच्चा जन्मनासाथ लक्ष्मीको मृत्यु हुन्छ । सरस्वती बहिनीको मृत्युमा दुःख पोख्दापाख्दै त्यही उसको मृत्यु हुन्छ । स्वयम्भूका आनीहरूले उनीहरूको अन्तिम संस्कार गर्छन् । यो उपन्यास दुखान्तमा टुङ्गिन्छ ।

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको कथावस्तु रैखिक ढाँचामा छ । उपन्यासको कथावस्तु सरस्वती लक्ष्मीको जीवनमा आइपरेका समस्याहरू र क्रियाकलापमा अगाडि बढेको छ । उपन्यासमा आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलाबद्ध रहेको छ । उपन्यासको आदि भाग सरस्वती, लक्ष्मीको विद्यार्थी जीवनको सुखद क्षणसँगै लक्ष्मीको अपहरण लक्ष्मी अपराधिक गिरोहमा संलग्न, सरस्वती स्नातक अध्ययनको क्रममा काठमाडौँ आएसम्मको कथावस्तु आदि भाग हो ।

यस उपन्यासको मध्य भाग लक्ष्मीले सरस्वतीको डेरा पत्ता लगाउनु विभिन्न कोणबाट उसलाई दुःख दिएदेखि सरस्वतीले विद्यालयमा शिक्षण गरेको, कवीन्द्रसँग प्रेम सम्बन्ध, कवीन्द्रको दुर्घटनामा मृत्यु भएपछि सरस्वती आनी बन्छे । उसले जीवनमा भोगेका कथावस्तु, दुःख, पीडा, जस्ता घटनाहरू उपन्यासको मध्यभाग अन्तर्गत पर्दछन् ।

उपन्यासको अन्त्य भागमा लक्ष्मी गर्भवती हुनु । अपराधीको गिरोहका भिडन्तमा रणधीरको मृत्यु हुनु । सरस्वतीको स्वास्थ्य नाजुक हुनु । भिडन्तबाट भागेर लक्ष्मी दिदीकोमा पुग्नु, बच्चा जन्माउन साथ लक्ष्मी र सरस्वतीको मृत्यु हुनु र स्वयम्भूका आनीहरूले अन्तिम संस्कार गर्ने उपन्यासको अन्तिम भागअन्तर्गत पर्दछन् ।

४.३.३.३ सहभागी

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासका पात्रहरू विभिन्न चरित्र बोकेका छन् । यसका प्रमुख पात्रका रूपमा सरस्वती लक्ष्मी रहेका छन् । यस उपन्यासको शीर्षक प्रतीकात्मक छ । सरस्वती विद्याकी प्रतीक र भने उपन्यासकी प्रमुख पात्र हो । लक्ष्मी धनकी प्रतीक हो धन जीवनको सर्वोत्तम उपलब्धि हो भन्ने देखाएको छ । यस उपन्यासको कथावस्तु सरस्वती लक्ष्मीका क्रियाकलपहरूको उल्लेख भएको छ। उनीहरूका जीवन भोगाइका घटनाहरूको दुःख, पीडा व्यथा आदिको प्रस्तुति पाइन्छ । यस उपन्यासमा सहायक पात्रहरूको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । उनीहरूको कार्यव्यापारले उपन्यासको कथानक अगाडि बढेको छ ।

सहायक पात्रहरू कवीन्द्र, रणधीर, सुनिल, सरस्वती, लक्ष्मीका बाबुआमा, मामा ,माइजू,गाजली सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् भने यस उपन्यासमा गौण पात्रहरू पनि विभिन्न समय प्रसङ्ग अनुरूप आएका छन् । उपन्यासमा यिनीहरूको खासै महत्त्व हुँदैन । गौण पात्रहरू विद्यालयका साथीहरू, शिक्षकहरू क्याम्पसका साथीहरू, गाउँलेहरू लक्ष्मीका सहयोगीहरू, प्रहरी प्रशासन, सैनिकहरू, लक्ष्मीका गिरोहका अपराधी, वीरअस्पतालका नर्स, डाक्टरहरू, स्वयम्भूका भिक्षु भिक्षुणीहरू, सरस्वतीका विद्यार्थीहरू, पश्चिमका ठकुरी आदि रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई हेर्दा बराबरी देखिन्छ । पुरुष पात्रहरू धनबहादुर, कवीन्द्र रणधीर, सुनिल, मामा, प्रहरीहरू, सैनिक, शिक्षक , ठकुरीहरू र डाक्टर आदि रहेका छन् । स्त्रीपात्रहरू सरस्वती लक्ष्मी, गाजली ,माइजू ,,आनी, नर्स, आमा, सरस्वतीका सहपाठी, लक्ष्मीका गिरोहका केटीहरू, आदि रहेका छन् ।

प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै पात्रहरू रहेका छन् । यस उपन्यासका अनुकूल पात्रहरूमा सरस्वती ,कवीन्द्र ,शिक्षक, मामा, डाक्टर, नर्स, स्वयम्भूका आनीहरू, सरस्वतीका सहपाठी, सुनिल, प्रहरीहरू ,सैनिक रहेका छन् र प्रतिकूल पात्रहरूमा लक्ष्मी रणधीर ,धीरोज, अपराधि गिरोह लक्ष्मीका अड्डाका मानिसहरू आदि रहेका छन् ।

स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै थरिका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । यस उपन्यासमा सरस्वती, कवीन्द्र नर्स, डी.आइ.जी. सुनिल सैनिकहरू, रणधीर, लक्ष्मी, धीरोज गतिशील पात्र हुन् । उनीहरूको स्वभावमा समय र परिस्थितिअनुसार परिवर्तन भएको छ ।

स्थिर पात्रहरू शिक्षकहरू, विद्यालयका साथीहरू ,गाउँलेहरू, भिक्षु-भिक्षुणीहरू, ठकुरी आमा, बाबु, नर्स, डाक्टरहरू रहेका छन् । उनीहरूको चरित्रमा परिवर्तन आएको छैन । जीवनचेतनाका आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत पात्रगत रूपमा आएका छन् । वर्गगत सरस्वती लक्ष्मी ,सुनिल, कवीन्द्र, रणधीर, धीरोज आएका छन् । व्यक्तिगतमा लक्ष्मीका साथीहरू नर्स, डाक्टर, पुलिस, धनबहादुर आनीहरू, गाउँलेहरू, मामा, माइजू आदि रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरू मञ्चीय रहेका छन् । नेपथ्य पात्रहरूको भूमिका रहे पनि मञ्चमा देख्न सकिदैन ।

आबद्धताका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासका सरस्वती लक्ष्मी, कवीन्द्र, सुनिल, रणधीर, धीरोज बद्ध पात्र हुन् । मुक्तपात्रहरू नर्स, डाक्टर, गाउँलेहरू, प्रहरी, गिरोहका अड्डाका मानिसहरू शिक्षकहरू, सहपाठीहरू आदि मुक्त पात्रका रूपमा आएका छन् ।

यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिन्छ

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	सरस्तवी	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	लक्ष्मी	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
३	कवीन्द्र	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	रणधीर	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	धीरोज	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	+
६	सुनिल	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-
७	धमबहादुर	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
८	नर्स	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	गाउँलेहरू	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
१०	सैनिक	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
११	शिक्षक	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	-
१२	आनी	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.३.३.४ परिवेश

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको परिवेश प्राकृतिक चित्रण, प्राकृतिक प्रकोप, हत्या, हिंसा अपराध, विसङ्गति, विकृति रहेको छ । उपन्यासको परिवेश धनकुटाको सिधुवा बजार हिले, सरस्वती र लक्ष्मीको बाल्यकाल स्कुले जीवन, ग्रामीण समाजको परिवेश रहेको छ । सहरी परिवेशमा हुने विभिन्न किसिमका आतङ्क,हत्या, हिंसा ,चोरी, डकैती, अपराधिक गिरोह, सैनिक प्रशासनबीचको भिडन्त आदिलाई समेटेको छ। सहरमा हुने कोलहालको चित्रण गरिएको छ । सहरी परिवेशसँग सम्बन्धित ठाउँहरू काठमाडौं इन्द्रदह, कीर्तिपुर, चोभार, बागबाजर, गोकर्ण, बाजुरा, धुनषा, स्वयम्भू, वीर अस्पताल,बैतडी, धनगढी वरिपरिका घटनालाई उल्लेख गरिएको छ । सत्य र असत्य बीचको भौतिक द्वन्द्वका क्रममा हेलिकप्टरको प्रयोग ,सैनिक इलाका ध्वस्त पारेका कोलाहालमय परिवेशको चित्रण पाइन्छ ।

४.३.३.५ उद्देश्य

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको उद्देश्य समाजमा रहेका सत् र असत् कार्यका बीचको सङ्घर्षमा सत्को विजय भएको सैनिक र अपराधी गिरोहका कार्यहरूबीच द्वन्द्व देखाएको छ । नारीहरूको चरित्र उल्लेख गरेको पाइन्छ । नेपाली जनताले दुःख, पीडा, भोग्नु परेको देखिन्छ । देशको विकासका लागि शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ । प्राकृतिक प्रकोपले गर्दा दुःख निम्त्याएको र रगतको नाता देखाइएको छ । जति नै दुःख दिए पनि आपत् विपत्मा आफन्त नै चाहिने कुराको उल्लेख भएको पुष्टि सरस्वतीका कोठामा आएर लक्ष्मीले छोरो जन्माउनु र दिदी बहिनीको भेटमा दुवैको मृत्यु भएको उल्लेख छ ।

४.३.३.६ दृष्टिविन्दु

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यास तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित उपन्यास हो । उपन्यासको केन्द्रविन्दुमा सरस्वती लक्ष्मी रहेका छन् । उनीहरूको जीवन भोगाइ, सङ्घर्षमा उतारचढाव आई पर्दछन् । सरस्वतीले जस्तोसुकै आपत्विपत् आइ परे पनि धैर्यताका साथ अगाडि बढेको कथानकको प्रस्तुति रहेको छ । सरस्वती शान्तिकी प्रतीक हो भने लक्ष्मी धनकी प्रतीक उदण्ड स्वभाव रहेको छ ।

४.३.३.७ भाषाशैलीय विन्यास

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको भाषाशैली सहज र सरल भए पनि बौद्धिक वर्गका पाठहरूका लागि उपयुक्त रहेको छ । भौतिक वस्तुहरूको निर्माण हातहतियारसम्बन्धी प्रशिक्षण शिक्षित व्यक्तिहरूले गाउँमा क्रान्ति चेत फैलाउन, ग्रामीण जनताहरूलाई शिक्षा दिने, पश्चिमी साहित्य समाजको विकास, गाउँले ठकुरीहरूबीचको झगडा, प्राकृतिक सौन्दर्य, समाजिक, आर्थिक, धार्मिक अवस्थाको चित्रण, सैनिक प्रशासनसँग द्वन्द्व सङ्घर्ष गर्न सक्ने अपराधिक गिरोहको अवस्था, गाउँले उखान, टुक्काहरूको प्रयोग स्थानीय भाषिकाको प्रयोग, धुनषाको ग्रामीण समाजको स्थानीय संवाद कि भैले हौ ? मालिक !, मातो सब मरागलेले । अब हम काहोब ची ?, सहरी हिंसा अपराध गाउँलेहरू माथि अत्याचर, शोषणको आतङ्क प्रस्तुति छ । छोटो संवादहरू रहेका छन् । साङ्केतिक भाषाको प्रयोग लक्ष्मीको गिरोहले प्रयोग गरेको देखाइएको छ । समाजमा हत्या, हिंसा फैलिएको त्यसमा प्रशासनले

गोप्य रूपमा खोजी गरी अन्त्यमा सफल भएको काठमाडौं उपत्यकामा रमाइलोका लागि नाचगान भएको देखाइएको छ । यस उपन्यासमा अलङ्कार, उखान, टुक्का, गीतको प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.३.६. उपसंहार

सरस्वती-लक्ष्मी उपन्यासको शीर्षक नै प्रतीकात्मक रहेको छ । सरस्वती विद्या र शान्तिकी प्रतीक हुन भने लक्ष्मी धनकी प्रतीक हुन् । यी दुवै चिजको संयोजन गरिएको छ । समाजमा द्वन्द्व आतङ्क भए पनि अन्त्यमा शान्तिको चाहाना गरेको छ । समाजमा शान्ति भएन भने देशको विकासमा अवरोध हुन्छ । मानवले मानवलाई सहायता गर्नुपर्नेमा हत्या, हिंसा, अपराध भएकोमा चिन्ता व्यक्त भएको पाइन्छ । दुःख, पीर, मर्का परेको बेलामा आफन्त नै चाहिने लक्ष्मी सरस्वतीको डेरामा अन्तिम अवस्थामा पुगेकी हुन्छे ।

उपन्यासकार बमप्रसाद श्रेष्ठ (मास्के) का **रश्मि, गाजली, सरस्वती-लक्ष्मी** उपन्यासमार्फत ग्रामीण र सहरी समाजमा घटने घटनाहरूको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ । पूर्वी नेपाल र पश्चिम नेपालको भाषिकको प्रयोग पाइन्छ । नेपाली समाजमा घटेका घटनाहरूलाई विषयवस्तु बनाई कल्पनामा कलात्मक रङ्ग भरेर नेपाली ग्रामीण जनजीवनको यथार्थचित्रण गर्नु, विज्ञानले देशको विकास गर्छ भन्ने मान्यता राख्नु, सहरमा हुने चोरी डकैती, हत्या, हिंसाको विरोध गर्नु आफ्नो पनप्रति आशा राख्नु, समाजमा रहेको परम्परातन्त्र मूल्य मान्यताको विरोध गर्नु, धार्मिक सांस्कृतिक, विसङ्गतिको चिन्तन गर्नु, पुख्र्यौली संस्कारको सम्मान गर्नु, मानवीय नैतिक, आध्यात्मिक चेतनामा विश्वास गर्नु, पश्चिम नेपालका महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक अवस्थाको यथार्थ चित्रण गर्नुका साथै आफूले देखेको, भोगेको र अनुभव गरेको विषयवस्तुलाई सरल र सहज भाषाशैलीमा ग्रामीण र सहरी जनजीवनमा घटेका घटनाहरूलाई जस्ताको तस्तै उताउँ असत्यको हार सत्यको विजय उपन्यास सिर्जना गर्ने उपन्यासकार श्रेष्ठ थप सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् ।

४.४ पुण्य निरौलाका उपन्यासको विश्लेषण

नेपाली साहित्यमा उपन्यास विधामा कलम चलाउने साहित्यकार पुण्य निरालौ २०४२ सालमा तक्दारी उपन्यास लिएर देखा परेका छन् । उपन्यासकार निरौलाका तीनवटा उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् । **तक्दारी** (२०४२), **पार्वती** (२०४३) **अस्थिपञ्जर** (२०४२) उपन्यास कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् ।

४.४.१. तक्दारी उपन्यासको विश्लेषण

४.४.१.१ परिचय

तक्दारी २०४२ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यासमा २४ परिच्छेद र २७६ पृष्ठमा संरचित छ । यस उपन्यासका परिच्छेद परिवर्तन गर्ने क्रममा चिह्नको प्रयोग गरिएको छ । प्रसङ्गवस उपपरिच्छेदहरू प्रयोग गर्दा ××× चिह्नको प्रयोग गरेका छन् । यस उपन्यासमा परिच्छेदहरू २ पृष्ठदेखि २० पृष्ठसम्मका रहेका छन् ।

४.४.१.२ कथावस्तु

तक्दीर उपन्यासमा पूर्वी पहाडी ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ । घटनाहरू प्राय ग्रामीण समाजमा नै घटेका छन् । उपन्यासको सुरुवात तेरथुमको पाक्तिन गाउँको एउटा डाँडाबाट सुरु भएको छ । त्यस डाँडामा मानिसहरू भेला भएका हुन्छन् । माइली देवकी सबैसँग धेरै वर्ष यस गाउँमा बसियो गल्ती भए माफ गिरिदिनु है भन्दै आफ्ना नाबालक छोराछोरीहरूलाई लिएर बसाई हिँडेको दृश्य नै कथानकको उठान बिन्दु हो । यस उपन्यासको कथावस्तु तत्कालीन समाजको चित्रण पाइन्छ । बालविवाहको वर्णन, सन्तान नहुँदा बहुविवाह गर्ने , घर परिवारले दुर्व्यवहार गर्ने नेपाली नारीहरूले ग्रामीण समाजमा भोग्नु परेको दुःख पीडाको प्रस्तुति छ । यस उपन्यासकी नायिका देवकी र नायक बलदेवको जीवन कथामा आधारित छ । यस उपन्यासको नायक बलदेव फटाहा भएकाले देवकीले जीवनमा भोग्नु परेको पीडाको अभिव्यक्ति पाइन्छ । उपन्यासको नायक बलदेव बाहुनको छोरो भएर जाँड रक्सी खान्छ, जुवा, तास खेल्छ , क्षेत्रीकी छोरी सुन्तलीसँग दोस्रो विवाह गर्छ । घरमा दिनहुँ भगडा हुन्छ, देवकी आत्माहत्या गर्न कोयाखोलामा जान्छे । साधुले उसलाई रोक्छ, साधुको उपदेशले देवकी घर फर्किन्छे । देवकी माइती घर गएकी हुन्छे ,सुन्तली बलदेवसँग भगडा गर्छे र गाउँको मगरसँग पोइल जान्छे । त्यही बेला गाउँको गोपाल आएर बलदेवलाई फकाएर महाजन केदार कामा लान्छ । जुवा खेलाउँछन् । बलदेवले ७०० सय रूपैयाँ हाँछे, महाजन केदारले उसको खेत धितो राखेर ऋण दिन्छ । अनपढ बलदेवलाई भुक्काएर रु १००० को तमासुक गराएर कागज बनाएर उसको सम्पूर्ण जमिन प्रशासनमा गएर एकलौटी राजीनामा गर्छ । शोषक सामन्तीले गरिबहरूमाथि अन्याय, अत्याचार गरेको यथार्थ चित्रण उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको र गाउँका जाने बुभेकाले सरकारी प्रशासन साहु महाजनका हातमा भएकाले नजान भन्छन् । देवकीले त्यही जग्गा अधिया कुत्मा कमाउँछे । बलदेव खेतबारी उकास्न आसाम जान्छ । उसले दुःख,पीडा ,भोगेर नोकर बसी परिश्रम गर्छ । देवकी रात-दिन दुःख गरी छोराछोरीहरूको स्याहार गर्छे, छोराछोरी उसलाई कच कच् गर्छन् । देवकीलाई चिठी आउँछ, त्यो चिठी पुच्छारघरे काकाले आछामबाट पठाएको हुन्छ । बलदेव मरेको खबर आउँछ । देवकी क्रिया गर्छे तर संयोगवश बलदेव मरेको हुँदैन । एक दिन राति त घरमा आइपुग्छ । देवकी डराउँछे मरेको लोग्नेको हंश आएको भनेर माथिल्ला घरे कान्छलाई हेर्न भनेर पठाउँछे । बलदेव परदेशबाट घर आइपुगेको हुन्छ । भाइ यता आइज न बस भन्छ तर आउँदैन । उसले बलदेव आएको कुरा गाउँमा हल्ला गर्छे, गाउँलेहरू भेला हुन्छन् । बलदेवले यथार्थ कुरा थाहा पाउँछ । ऊ चढेको बस बिग्रिएकाले ऊ अर्को बसमा चेढेर आएको बताउँछ । देवकीको कारुणिक अवस्था, कर्म र भाग्यको खेल भए पनि सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो जीवन भोगिरहेकी हुन्छे । बलदेवले साहूको पैसा तिर्न सक्तैन र ऊ बसाई जान्छ । बसाई गएपछि पनि परदेश जान्छे, शर्मा विरामी हुन्छ । अनेकौँ थरीका दुःख पाउँछ र बलदेव मर्छ । यसरी हृदयविदारक कथा, व्यथाले भरिएको कथावस्तुको प्रस्तुति पाइन्छ । धनी वर्गले निम्न वर्गका गरिबहरूलाई शोषण, दमन, अत्याचार, अन्याय गरी गरिबहरूको रगत चुसेका हुन्छन् भन्ने यथार्थ चित्रण हुनका साथै सोझा गाउँलेहरूलाई उठीबास लगाएका छन् । यस उपन्यासको आदि भाग देवकीको बलदेवसँग विवाह भएको र छोरी जन्मेपछि मरेको कथावस्तुसम्म आदि भाग रहेको छ । यस उपन्यासको मध्य भाग देवकी छोरी मर्नु बलदेवले जाँड रक्सी खानु, तरुनी केटीहरूसँग लाग्नु, बाहुनको छोराले दमाई कामीकोमा बास बस्नु , क्षेत्रीकी छोरी

सुन्तलीसँग प्रेम विवाह गर्नुका साथै सुन्तलीसँग भगडा हुनु, सुन्तली मगरसँग पोइल जानु, जुवा खेलेर हार्नु, खेत लेखाउँदा खेतबारी नै साहुले भुक्काएर पास गर्नु जस्ता कुराहरू मध्य भाग रहेको छन् । अन्त्य भाग बलदेव जग्गा उकास्न आछाम जानु देवकीलाई छोराछोरी पाल्न र जीवन धान्न गाह्रो पर्नु । आछामबाट बलदेव मरेको चिठी आउनु, देवकीले क्रिया गर्नु तर बलदेव आउनु , परम्परागत धार्मिक संस्कारले जकडिएको समाजमा विभिन्न दुःख, पीडा , भोग्नुका साथै ऋण तिर्न नसकेर बसाइँ गएको कथावस्तु नै उपन्यासको अन्त्य भएको छ ।

४.४.१.३ सहभागी

तक्दीर उपन्यासमा प्राय ग्रामीण जनजीवनका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । यस उपन्यासका पात्रहरू निम्न वर्गीय पात्रहरूको चयन गरिएको छ । उपन्यासको केन्द्र बिन्दुमा बलदेव र देवकीको भूमिका रहेको छ । उपन्यासको कथावस्तु उनीहरूको जीवन भोगाइमा आएका दुःख, पीर, मर्का, गरिबी र अनपढ भएकाले गाउँका मान्ने बुद्धिजीवी, गोपाल ,केदार जस्ता शोषकहरूले अन्याय,अत्याचार गरेको पाइन्छ देवकी र बलदेवको सेरोफेरोमा उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्र बलदेव र देवकी रहेका छन् । यस उपन्यासमा कथानकलाई अगाडि बढाउन सहायक पात्रको भूमिका रहेको छ । सहायक पात्रहरू बलदेवका आमा ,बाबु ,महाजन ,गोपाल, गनेश ,निलकण्ठ, देवकीकी फुपू, फुपाजू, आमा बाबु, कान्छी दिदी आदि रहेका छन् । गौण पात्रहरूले उपन्यासमा प्रसङ्गबस आएका हुन्छन् । उनीहरूको खासै महत्त्व हुँदैन । गौण पात्रहरू देवकीकी सौता सुन्तली छोरीहरू, देवर, देउरानी, गाउँका किसानहरू, डाँडाघरे बूढो साधु, प्रशासनका कर्मचारी, बलदेव आछामका साथीहरू, हस्तबहादुर कामी, दिल बन्धु, मालिक, पुछारघरे काका, काले दमाई, मिनी कान्छी, गाउँले छिमेकी आदि रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा दुवै थरी पात्रहरू को उपस्थिति पाइन्छ । पुरुष पात्रहरू बलदेव, बलदेवको बाबु, गोपाल, केदार, निलकण्ठ , फुपाजू, प्रशासनका कर्मचारी, हस्तबहादुर कामी ,दीनबन्धु, मालिक, पुछारघरे काका, देवीका बाबु र बूढो साधु आदि, रहेका छन् । त्यस्तै स्त्री पात्रहरू देवकी, देवकीकी सासू, आमा, देउरानी ,सुन्तली, कान्छी दिदी, दमिनी कान्छी, देवकीका छोरीहरू चमेली आदि रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै थरीका पात्रहरू छन् । अनुकूल पात्ररु देवकी, सासू-ससुरा, आमा बाबु, फुपू, फुपाजू, डाँडाघरे बूढो, साधु, हस्तबहादुर, दीनबन्धु, अनुकूल पात्रहरू रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू बलदेव, गोपाल, केदार, निलकण्ठ, सुन्तली रहेकाछन् । स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा हेर्दा दुवै थरीका पात्रहरूका रहेका छन् । गतिशील पात्रहरू बलदेव, देवकी फुपू फुपाजू, गोपाल, केदार हस्तबहादुर, सुन्तली, दीनबन्धु आदि रहेका छन् । स्थिर पात्रहरू दमाई, गाउँका किसानहरू, देवर, देउरानी, छोरीहरू, डाँडाघरे , बूढो, साधु प्रशासनका कर्मचारीहरू मालिक, दमिनी कान्छी आदि रहेका छन् ।

वर्गगत आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत र व्यक्तिगत दुवै थरीका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । वर्गगत पात्रहरू देवलदेव, देवकी, हस्तबहादुर, गोपाल, केदार आएका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू देवर, देउरानी, कान्छ,दिदी, काले दमाई ,गाउँले छिमेकीहरू, मालिक, सुन्तली, छोरीहरू आमा बाबु, भाइ आदि रहेका छन् । आसन्नता आधारमा यस उपन्यासमा मञ्चीय पात्रहरू रहेका छन् । आबद्धताका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा बद्ध र मुक्त पात्रहरू रहेका छन् । बद्ध पात्रहरू देवकी, बलदेव, गोपाल, केदार, फुपू बद्ध पात्रहरू रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू सुन्तली, कान्छी दिदी, साधु प्रशासनका कर्मचारीहरू, मालिक, काले दमाई आदि रहेका छन् ।

यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं	पत्र आधार	लिंग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवृद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	बलदेव	-	+	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
२	देवकी	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	केदार	+	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
४	गोपाल	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-
५	दीनबन्दु	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
६	फुपू	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
७	कान्छी दिदी	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
८	आमा	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	हस्तबहादुर	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	सुत्तली	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
११	फुपाजु	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१२	साधु	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलवाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलवाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.४.१.४ परिवेश

तक्दीर उपन्यासको परिवेश पूर्वी पहाडी जिल्ला तेरथुमको विकट तर प्राकृतिक सौन्दर्यले रमणीय गाउँ वरिपरिको दृश्य रहेको छ । यस उपन्यासमा सामन्ती वर्गले गरिबहरूमाथि गरिएको अन्याय, अत्याचार, थिचोमिचो, शोषण, दमनको यथार्थ चित्रण रहेको छ । सोभा गाउँलेहरूलाई भुक्त्याएर घरबार विहिन भई बसाई जानु परेको कारुणिक दयनीय अवस्थाको परिवेशको चित्रण रहेको छ । पाकिस्तानवरिपरिका ठाउँहरूमा घटेका घटनाहरू रहेका छन् । आङ्खोरप, सिम्ले, कोयाखोला, तमोरनदी, सङ्क्रान्ति बजार, चुवानडाँडा, पाँचथर, ताप्लेजुङ, सम्दू, इसिबू, औसीबजार, देउराली डाँडा रहेका छन् । नेपाल बाहिरका स्थानहरूमा भारतको आछाम, बनारस, सिलाङको परिवेशको चित्रण गरिएको छ । प्रवासी नेपालीहरूको दयनीय अवस्थाको चित्रण प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.१.५ उद्देश्य

तक्दीर उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य गाउँघरमा शिक्षाको ज्योति ल्याउनु पर्छ , सोभा गाउँलेहरूलाई पढेलेखेका धनी महाजनहरूले अन्याय, अत्याचार शोषण ,दमन चिथोमिचो गरी दुःख पीडा दिएको यथार्थ चित्रण गर्नु रहेको छ । बालविवाह, बहुविवाह गरी नारीले भोग्नुपरेका दुःख पीडाका साथै तत्कालीन नेपाली समाज र हिन्दू संस्कारको परम्पराको प्रस्तुति भएको छ । घरको लोग्ने मानिस खराब भयो भने परिवारको विल्लिवाठ हुन्छ । चाड पर्वमा गरिबहरूले साहुको ऋण बोकेर भए पनि चाडपर्व मनाउनु पर्ने बाध्यताको साथै सामन्ती वर्गले जहिले पनि निम्न वर्गका गरिबहरू माथि अन्याय अत्याचार गरेको यथार्थ चित्रण प्रस्तुत भएको छ ।

४.४.१.६ दृष्टिविन्दु

तक्दीर उपन्यासमा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । यस उपन्यासका नायक बलदेव र नायिका देवकीका जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । नायक बलदेव फटाहा भएकाले, नायिका देवकीले विभिन्न किसिमका दुःखहरू पाएकी छे ।

४.४.१.६ भाषाशैली

तक्दीर उपन्यासमा उपन्यासकारले स्थानीय ग्रामीण समुदायमा बोलिने बोलीचालीको भाषा शैलीप्रयोग गरेका छन्जनजीवनमा गाउँलेहरूले प्रयोग गर्ने बोलीचालीलाई उपन्यासकारले जस्ताको तस्तै टिपेर राखेका छन् । “गौरु फुका अनि त सुत्” । भोलि दाईं गरुंला । प्याच्च, थ्याच्च जस्ता अनुकरणत्मक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । गाउँले जनजीवनका उखान टुक्काको पनि प्रयोग गरेका छन् । “जब परो राति अनि बूढी ताती, के खोज्छ कानो आँखो । दुहुने गाईको लात पनि सहनु पर्छ ।” उखानको प्रयोग गरिएको छ । थानीय बोलीचालीका साथै, हिन्दी भाषाको प्रयोग पनि गरिएको छ । मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको छ । भाषाशैली सरल र सहज रहेको छ ।

४.४.१.८ उपसंहार

तक्दीर उपन्यासमा उपन्यासकार निरौलाले ग्रामीण जनजीवनमा सोभा गाउँलेहरू अनपढ भएकाले धनी बुद्धिजीवि वर्गले शोषण, दमन, अन्याय , अत्याचार गरी घरबारविहिन भई बसाइसराई जानुपरेको कारुणिक दृश्य प्रस्तुत गरेका छन् । गाउँघरमा शिक्षाको उज्यालो ल्याउनुपर्छ, जनतामा चेतना आउन आवश्यक छ । परम्परागत अन्धविश्वासले गर्दा मानिसहरूले दुःख भोग्नु परेको छ ।

सामाजिक सांस्कृतिक, धार्मिक परम्पराको नियम पालना गर्नु पर्ने चाड पर्व आउँदा समेत आर्थिक अवस्था कमजोर भएकोले साहुको ऋण बोक्नु परेको छ । समाजमा आर्थिक विकास हुनुपर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ । नारीहरूले भोग्नु परेको कारुणिक दृश्यको प्रस्तुति पाइन्छ ।

४.४.२ अस्थिरपञ्जर उपन्यासको विश्लेषण

४.४.२.१ परिचय

अस्थिरपञ्जर उपन्यास २०४३ सालमा प्रकाशित भएको उपन्यास हो । यो उपन्यास २४ परिच्छेद र २८५ पृष्ठमा संरचित छ । परिच्छेद परिवर्तनका क्रममा चिह्नको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यस उपन्यासमा छोटो दुई पृष्ठ देखि १५ पृष्ठसम्मका परिच्छेदहरू रहेका छन् ।

४.४.२.१ कथावस्तु

अस्थिरपञ्जर उपन्यास पार्वती उपन्यासको दोस्रो भाग हो भनेका छन् । उपन्यासकार निरौलाले पार्वती उपन्यासकी नायिका र अस्थिरपञ्जर उपन्यासकी नायिका दुवैको नाम पार्वती नै राखेका छन् । उपन्यासकी नायिका पार्वतीका जीवनमा घटेका घटनाहरू नै यस उपन्यासको कथावस्तुका रूपमा प्रस्तुत छ । यस उपन्यासको घटनाको सुरुवात पाँचथर जिल्लाको सदरमुकाम फिदिम बजारबाट सुरु भएको छ । यस उपन्यासमा पात्रहरू बहुरङ्गी जासुसी भएकाले नायकहरू फेरबदल भएको देखिन्छ । कथानकको सुरुवात गाउँमा हिउँदै शिक्षा पढाउन भ्रापाबाट मास्टर कमल गएको हुन्छ । उसले गाउँका महिला, पुरुषहरूलाई भेला गरेर पढाउन थाल्छ । पार्वती पनि प्रौढ शिक्षा पढ्न आउँछे । पार्वती विधवा नारी हुन्छे ऊ मिहिनेतका साथ पढ्छे । मास्टर कमलले उसलाई मन पराउँछ । उनीहरू एकअर्कालाई माया गर्छन् । उनीहरू बिहे गर्छन् । कमल पार्वतीलाई लिएर भ्रापा आउँछ । त्यो थाहा पाएर कमलकी जेठी श्रीमती गीता पहाडबाट भ्रापा आउँछे । पार्वतीलाई घरका सबैले राम्रो गर्छन् । गीता र कमलका बीचमा झगडा हुन्छ । गीताले अति नै गरेकाले कमलले गीतालाई दाउराले हिर्काउँछ । दाउराले लागेर गीताको मृत्यु हुन्छ । कमल ज्यानारमा मुद्दामा जेल पर्छ । मानसम्मान पाएको कमल जेलमा परेपछि पार्वतीलाई असाध्यै पीडा हुन्छ । पार्वतीलाई घरबाट निकालिदिन्छन् । पार्वती कमललाई भेट्न जेलमा जान्छे तर कमल उसलाई भेट्न चाहँदैन । ऊ बेसाहारा भई भौतारिएर हिँड्छे । उसलाई बौलाही भनी केटाकेटीहरूले कुट्छन् । भौतारिदै रोडमा आइपुग्छे । उसले धरान जाने गाडी भेट्छे र धरान आइपुग्छे । धरानमा उसलाई गुण्डाहरूले आक्रमण गर्छन् तर एक जना अपरिचित व्यक्तिले उसलाई बचाउँछ । उसले पार्वतीलाई बहिनी मानी आफूसँग उसको घर नारनघाट ल्याउँछ । त्यहाँ उसको होटल रहेछ , होटलमा काम गर्ने दुई जना केटा, उसकी श्रीमती र आमा हुन्छन् । पार्वती घरमा काम सघाउँछे, भाउजूसँग किनमेल गर्न बजार जान्छे । एकदिन भाउजूले पार्वतीलाई घुम्न जाने कुरा गर्छे । पार्वतीले उसलाई आफू पनि जाने आग्रह गर्छे । उनीहरू वीरगञ्ज , रक्सौल हुँदै भारतका आछाम बनारस घुम्न जाने योजना बनाएर हिँड्छन् तर भाउजू जासुसी भएकाले एकवर्ष अगाडि नै एकजना आछामीलाई नेपाली केटी मिलार्ने दिन्छु भनेर रु ५००० भारु लिएकी हुन्छे । त्यो कुरा पार्वतीलाई थाहा हुँदैन । आछाममा एकजना आफन्तकामा भनेर उनीहरू जान्छन् । एक दुईदिन घुमफिर गरेर उनीहरू पार्वतीलाई छाडेर भाग्छन् । पार्वती अलापविलाप गरी रुन्छे । पार्वतीलाई बेचेको हुनाले राति उसलाई आक्रमण गर्न एउटा केटो आउँछे ।

ऊ भागछे र आफूलाई बचाउँछे । भागदैं जाँदा रेलमा तीर्थयात्रा गर्न गएका नेपालीसँग भेट हुन्छ । उनीहरूका साथमा लागेर पार्वती बनारस पुग्छे । गङ्गामा स्नान गरी यताउता गर्छे । त्यहाँ एक जना बूढीआमासँग भेट हुन्छ , उसले दुःख पाएका नेपालीहरूको उद्धार गर्ने गरेको भनेर पार्वतीलाई आफ्नो कोठामा लान्छे तर त्यो बूढी पनि जासुसी हुन्छे । उसले पार्वतीबाट पैसा कमाउने दाउ गरेकी हुन्छ । पार्वती त्यहाँबाट भागेर आत्माहत्या गर्नु गङ्गा नदीमा हाम फाल्छे तर उसलाई माङ्गधरले बचाउँछ । माङ्गधर नित्य पूजा गर्न गङ्गामा गएको हुन्छ । पार्वतीलाई किन मर्न लागेकी भनेर सोध्छ, उसले यथार्थ कुरा भन्छे । माङ्गधरकी श्रीमती गोमाको मृत्युले वैरागी बनेको हुन्छ । घरमा दुईवटी छोरीहरू गङ्गा र जमुना हुन्छन् । उसले छोरीहरूलाई आमा देउताका घरमा गएकी छ भनेर ठगेको हुन्छ । उसले पार्वतीलाई लिएर जान्छ, छोरीहरू बाबुले आमा ल्याइदिनु भयो भनेर खुसी हुन्छन् । माङ्गधर शिक्षक हुन्छ । पार्वतीले आफ्ना सन्तान भएर पनि छोरीहरूलाई खुसी राख्छे , उनीहरूको जीवन सुखी हुन्छ तर दैवले त्यो सुखी देख्न सक्दैन । माङ्गधर विरामी हुन्छ ऊ मर्छ । नावालक छोरीहरू पढाउन र पाल्न पार्वतीलाई दुःखकष्ट हुन्छ र ऊ सबै दुःखकष्ट सहेर छोरीहरूको पालनपोषण गर्छे । एकदिन अचानक गङ्गा विरामी हुन्छे उसको अप्रेसन गर्नु पर्ने हुन्छ । पार्वतीसँग पैसा हुँदैन, उसलाई कसैले सहयोग गर्दैन, त्यति बेला डाक्टरसँग आफ्नो इज्जत बेचेर गङ्गालाई बचाउँछे । ऊ अरूका भाँडा माभेरेर जीवन चलाउँछे । पार्वतीका दिदी , भिनाजु तीर्थयात्रा गर्न बनारस गएका हुन्छन् । पार्वतीसँग भेट हुन्छ । दिदीलाई उसले आफ्नो कोठामा लान्छे । उसलाई टी.भी लागेको हुन्छ । ऊ दुब्ली पातली हुन्छे । पार्वतीलाई दिदी, भिनाजुले नेपाल लिएर आउँछन् । पार्वती तमोर नदीमा पुग्दा रगत वान्ता गर्छे । उसलाई जडिवुटी औषधि उपचार गर्छन् तर उसको अवस्था नाजुक हुन्छ । पार्वतीले तमोर नदीका किनारमा प्राण त्याग्छे । यसरी नेपालीहरूले श्रम, सीप सबै अर्काको देशमा बगाएर आफ्नो अस्थिपञ्जर देशमा ल्याएको कारुणिक अवस्थाका चित्रण पाइन्छ । दिदीभिनाजु छोरीहरूलाई लिएर घर जान्छन् ।

यस उपन्यासको आदि भाग पार्वतीले कमलसँग विवाह गर्नु, भ्रापा लिएर आउनु, सौता गीताको मृत्यु हुनु, कमल जेल पर्नु, उपन्यासको आदि भाग रहेको छ भने यस उपन्यासको मध्य भाग पार्वती भौतारिँदै धरान आउनु, गुण्डाले आक्रमण गर्नु, भीमबहादुरले नारयणघाट ल्याउनु, उसकी श्रीमती भाउजुले पार्वतीलाई बेच्नु उपन्यासको मध्य भाग रहेको छ । अन्त्य भागमा पार्वती भागेर बनारस पुग्नु, बूढी आमासँग भेट हुनु , बूढी जासुसी हुनु, माङ्गधरसँग भेट हुनु, माङ्गधरको मृत्यु हुनु , गङ्गा विरामी हुँदा अस्तित्व बेच्नु, तीर्थयात्रा गर्न गएका दिदी भिनाजुसँग भेट हुनु , नेपाल आउनु, तमोर नदीमा पुग्दा मृत्यु हुनु अन्त्य भाग रहेको छ ।

४.४.२.३ सहभागी

पार्वती उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू उपन्यासकी नायिका पार्वती केन्द्रमा रहेकी छे । यस उपन्यासका नायकहरू बहुरङ्गी भएकाले कमल, डाइभर , नारयणघाटको दाइ गोपाल, बनारसको, माङ्गधर आदि उपन्यासका नायक रहेका छन् । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू विभिन्न चरित्र बोकेको पाइन्छ । सहायक पात्रहरू पार्वतीका घर परिवार, सौता, कमलका बाबु आमा, नारायणघाटकी भाउजू, दिदी, भिनाजु, गङ्गा नदीको किनारकी बूढी आमा रहेका छन् । यस उपन्यासका गौण पात्रहरू फिदिम बजारका पार्वतीकी सौता, छोराछोरीहरू, गाउँले साथीहरू, पुलिस,

कैदीहरू, कमलका जेठान, गीता, बसका यात्रीहरू तीर्थयात्रा गर्न गएका नेपालीहरू, आछामका गाउँलेहरू, डाक्टर, माङ्गधरका साथीहरू, छोरीहरू, हरि आदि रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा उपन्यासमा दुवै थरि पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू कमल, नारायणघाटको दाजु, भीम, कलको बाबु, जेठान, पार्वतीको सौताका छोराहरू, हरि, गुण्डा, भिनाजु माङ्गधर ड्राइभर कमलका र भाइहरू, गोपाल आदि रहेका छन् । स्त्री पात्रहरू पार्वती, पार्वतीकी सौता, गीता, कमलकी आमा, बहिनी, पार्वतीकी दिदी भागिरथा, गङ्गधरका छोरीहरू गङ्गा जमुना गङ्गानदी किनारीकी बूढी आमा, नारायणघाटकी भाउजू आमा, पार्वतीकी आमा, साथीहरू रहेका छन् । स्वभावका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । गतिशील पात्र पार्वती, कलम, भीम, माङ्गधर भाउजू ड्राइभर नारायणघाटकी भाउजू गतिशील पात्रका रूपमा आएका छन् । स्थिर पात्रहरू कमलका आमाबाबु गाउँलेहरू हरि, भागिरथी भाउजू, कमलकी श्रीमती गीता, बहिनी धरानका गुण्डा अछामका मानिसहरू बनारसकी बूढी माङ्गधरका छोरीहरू, डाक्टर र माङ्गधरका साथीहरू तीर्थयात्रा गर्न गएका नेपाली आदि रहेका छन् ।

जीवन चेतनाका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा वर्गगत र पात्रगत दुवै किसिमका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । वर्गगत पात्रहरू पार्वती, कमल, प्रशासनका कर्मचारी, माङ्गधर भाउजू बूढी आमै वर्गगत पात्रहरू हुन् । व्यक्तिगत पात्रहरू कमलाका आमा, बाबु, भाइ, बहिनी, कैदीहरू, हरिगोपाल, भागिरथी माङ्गधरका छोरीहरू पार्वतीको भिनाजु साथीहरू, नारायणघाटकी आमा, पार्वतीकी सौता आदि रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा हेर्दा दुवै थरीका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । मञ्चीय पात्रहरू पार्वती, कमल, भिम, माङ्गधर, भागिरथी डाक्टर हरि, बूढी आमा, कमलका बाबु आमा, भाइ, बहिनी, माङ्गधर छोरीहरू गङ्गा, जमुना, पार्वतीका भिनाजु आदि रहेका छन् ।

नेपथ्य पात्रहरू नारायणघाटका केटाहरू पुलिसहरू जेलका कैदीहरू गाउँका केटाकेटीहरू, धरानका होटलवाला आदि रहेका छन् । आबद्धताका आधारमा हेर्दा बद्ध र मुक्त दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ ।

बद्ध पात्रहरू पार्वती, कमल, भीम, माङ्गधर बूढी आमै आदि रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू हरि, कमलकी श्रीमती गीता, बाबु आमा, गंगा, जमुना भागिरथी प्रहरी नारायण घाटकी भाउजू दाजु आसामका गाउँलेहरू तीर्थयात्रा गर्न गएका नेपालीहरू आदि रहेका छन् ।

यी पात्रहरूलाई तालिकामा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पत्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	पर्वती	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	कमल	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	माङ्गधर	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	भिम	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	भाउजू	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
६	डाइभर	-	+	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
७	हरि	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
८	भिनाजु	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	बहिनी	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	गीता	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
११	जेठान	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१२	बाबु	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+	-	+	-
१३	प्रहरी	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
१४	कैदी	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
१५	तीर्थयात्री	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१६	गङ्गा	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१७	जमुना	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+
१८	भगीरथी	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
१९	डाक्टर	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.४.२.४ परिवेश

यस उपन्यासको परिवेश पूर्वी नेपालको पाँचथर जिल्लाको सरदमुकाम फिदिम बजारमा पढाउनका लागि भरखरै शिक्षाको विकास हुन थालेको पाठशाला खोलेको परिवेश रहेको छ । नेपाली ग्रामीण समाजको, आर्थिक धार्मिक परम्पराको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । धार्मिक परम्परा संस्कारलाई विधवा पार्वती र कमलले बिहे गरी तोडेको देखाइएको छ । पार्वतीले विभिन्न गाउँमा आफू बेचिनु परेको, जीवनयापन गर्न कठिन भएको परिस्थिति उल्लेख छ । पात्रहरू जासुसी भएकाले चिन्न गाह्रो भएको देखिन्छ । नेपालीले प्रदेशमा भोग्नु परेको दुःख पीडालाई यथार्थ चित्रण गरिएको छ । आर्थिक अभावका कारण नेपालीहरू आफ्नै चेलीबेटी बेचेर जीवन धान्ने उपाय अपनाएको देखिन्छ । पार्वतीले छोरी गंगालाई बचाउन आफ्नो अस्तित्व बेच्नु परेको कारुणिक अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । नेपालीहरूले आफ्नो परिश्रम विदेशमा नै बेचेर अन्त्यमा अस्थिपञ्जर मात्र लिएर नेपाल आएको दुर्दशा देखाइएको छ । उपन्यासका घटनाहरू घटेका ठाउँहरू फिदिम बजार, इलाम, भ्रामा, धरान, नारायणघाट, वीरगञ्ज, रक्सौल, अछाम, कलकत्ता, बनारस रहेका छन् ।

४.४.२.५ उद्देश्य

यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य गाउँघरमा शिक्षाको चेतना आवश्यक छ भन्ने नै हो । शिक्षाको चेतना आवश्यक छ भन्ने नै हो । अशिक्षा र नेपाली समाजमा विद्यमान कुसंस्कार बालविवाह, बहुविवाह, विधवा नारीहरूले भोग्नु परेको दुःख पीडा विरोध गरेको पाइन्छ । नेपाली समाजमा नारीहरूलाई अन्याय, शोषण दमन गर्नुका साथै उपभोग्य साधनको रूपमा प्रस्तुत गरेको दुःखद परिस्थितिको उल्लेख गरेको पाइन्छ । नारीहरूले नै नारीमाथि गरेको व्यवहार प्रस्तुत भएको छ । नारायणघाटकी भाउजू र गङ्गानदीको किनारमा भेटिएका जासुसी महिलाहरूको चरित्र उल्लेख गरिएको छ । मान्छेलाई जहाँ गए पनि आफ्नो देशको र गाउँघरको माया, सम्झना आउँछ, दुःख परेको बेलामा आफन्त नै चाहिन्छ । यस उपन्यासकी नायिका पार्वतीका जीवनमा घटेका घटानहरू दुःख रहेका छन् । रूप,सौन्दर्यले मानिसले दुःख पाउनुका साथै अस्तित्व बचाउन गाह्रो भएको उल्लेख गरिएको छ । धार्मिक आस्थाप्रति विश्वास पाइन्छ । देशप्रति माया, देशप्रेमको भावना रहेको छ । पार्वती अन्त्यमा नेपालको तमोर नदीमा आइपुग्छे र त्यही प्राण त्याग गर्छे । यसरी नेपालीहरू पसिना बगाएर विदेशमा बसेका हुन्छन् । अन्त्यमा आफ्नो अस्थिपञ्जर मात्र आफ्नो देशमा, आफ्नो माटोमा आइपुग्छ ।

४.४.२.६ दृष्टिविन्दु

अस्थिपञ्जर उपन्यासमा बाह्य सीमित तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा उपन्यासकी नायिका पार्वतीको बाल्यकालदेखि अन्त्यसम्मको अवस्थाको कारुणिक, दुःखदायी चित्रण भएको छ । पार्वतीको जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई उपन्यासकारले प्रस्तुत गरेका छ । उपन्यासकी केन्द्रीय पात्र पार्वतीको जीवनमा विभिन्न घटनाहरू घटेका छन् । विशेषतः यस उपन्यासमा स्थानीय मानिसहरूको बोलीचालीदेखि लिएर रहनसहनको विसङ्गत जीवनप्रतिको वितृष्णा, विदेशमा बोलिने भाषाहरूको जासुसी भाषाहरूको प्रयोग ठाउँ र परिस्थितिअनुसारको दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । यो उपन्यासमा तृतीय पुरुष सीमित दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.४.२.७ भाषाशैलीय विन्यास

अस्थिरपञ्जर उपन्यासमा सरल र बौद्धिक दुवै भाषाको मिश्रण पाइन्छ । यस उपन्यासमा स्थानीय बोलीचालीदेखि लिएर हिन्दी, संस्कृत, अङ्ग्रेजी र जासुसी भाषाको प्रयोग पाइन्छ । तत्सम, तद्भव, आगन्तुक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । पात्रहरू समय र परिस्थिति अनुसार चयन गरिएको छ । नेपाल र भारतका विभिन्न ठाउँका भाषाहरूको प्रयोग पाइन्छ । दारा किट्टै मुर्मुर्ई । क्रिया, भाच्य, पाच्य, जस्ता शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । हिन्दी भाषाका केही शब्दहरू जस्तै बच्चीको तरह क्यु रोती हो । तुम्हारे भैया भाभी सहर गय है । गुड मडिङ्ग डाक्टर, जस्ता शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

४.४.२.८ उपसंहार

उपन्यासकार पुण्यप्रसाद निरौलाले तक्दीर, अस्थिरपञ्जर उपन्यासमार्फत गाउँघरमा शिक्षाको ज्योति ल्याउनु पर्छ, सोभ्या गाउँलेहरूलाई पढेलेखेका धनी महाजनहरूले, अन्याय, अत्याचार, शोषण दमन गरी दुःख पीडा भोग्नु परेको कारुणिक अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । तत्कालीन समाजमा हिन्दू संस्कार परम्पराको प्रस्तुति छ । नारीलाई केन्द्रविन्दुमा राखेर उपन्यासको विषयवस्तु सिर्जना गरेको पाइन्छ । नारीहरूलाई समाजमा उपभोग्य साधनको रूपमा प्रस्तुत गरेको दुःख परिस्थित, रूप सौन्दर्यले नारीले दुःख पाउनका साथै अस्तित्व बचाउन गाह्रो भएको देखप्रेमको भावना, नेपालीहरू विदेशमा पाउने दुःख, पीडाको चित्रण गर्नु, पूर्वी नेपालको ग्रामीण जनजीवनको सेरोफेरोको साथै काठमाडौँ भारतका आछाम, बनारसमा नेपाली नारीहरूले भोग्नुपर्ने दुःख पीडालाई प्रस्तुत गर्ने उपन्यासकार निरौला तेरथुमे सामाजिक यथार्थवादी धारामा कलम चलाउने सफल उपन्यासकार हुन् ।

४.५ विमल कुमार सुवेदी

उपन्यासकार विमल कुमार सुवेदी विभिन्न विधामा कलम चलाउने साहित्यकार हुन् । विशेष गरी उपन्यास विधामा कलम चलाउने उपन्यासकार सुवेदीका ६ वटा उपन्यासकृति प्रकाशित भएका छन् । उनका प्रकाशित कृतिहरू दुई हजार वर्ष (२०४०), खडेरी (२०४१), देवयानी (२०४१), मेरी छोरी (२०५५), रोसा (२०६१) कित्ते महाभारत (२०६९) उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् ।

४.५.१ कित्ते महाभारत उपन्यासको विश्लेषण

४.५.१.१ परिचय

विमल कुमार सुवेदीको कित्ते महाभारत उपन्यास (२०६९) सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । उनका ६ वटा उपन्यासहरू मध्येको छैटौँ उपन्यास कृति कित्ते महाभारत हो । यस उपन्यासमा ६ परिच्छेद र ९१ पृष्ठमा संरचित छ । यो उपन्यास उत्तरआधुनिकवाद र लीला लेखनसँग नजिक रहेको देखिन्छ ।

४.५.१.२ कथावस्तु

कित्ते महाभारत उपन्यास समसामयिक नेपाली उपन्यास भन्दा पृथक प्रकृतिको र तेरथुमको साहित्यिक परिवेशको चेतनाको विकासक्रमको सन्दर्भमा नौलो र अनौठो लाग्छ । समग्रमा यसलाई उत्तरआधुनिक मूल्य मान्यता वा दर्शनमा लेखिएको भन्ने लाग्छ तर यसलाई दुई शब्दमा ठ्याक्कै

परिभाषित गर्न सकिदैन किनभने यो परम्परागत साहित्यिको मान्यता क्रम, परिवेश, अर्थ, नियम अनुशासन भन्दा बाहिर जान्छ र साहित्यिको जीवन कारण र औचित्यता भन्दा बाहिर परम सम्बन्धको अदृश्य अतृप्त सम्बन्धनाका झङ्कारहरू मौन स्पन्दनहरू मात्र यसमा बोध हुन्छ । हामीले सोचे भोगेका परम्परागत साहित्यिक मान्यतामा यो लेखिएको छैन । किर्ते महाभारत उपन्यासले महाभारतको भाव भूमिलाई प्रतीकात्मक रूपमा शक्तिको शाश्वत उद्घाटन, उदाहरणका रूपमा चित्रण गरेको पाइन्छ । यसको देशकाल र परिवेशले तत्कालीन नेपाली राजनीतिमा भइरहेको सत्तालिप्साको सङ्केत गरेको छ ।

कथावस्तुको आरम्भ पौराणिक र मिथकबाट सुरु गरे पनि उपन्यासकारले उत्तरआधुनिकवाद र लीलालेखन शैलीलाई प्रयोग गरी महाभारतको कर्ण, व्यास, कृष्ण अर्जुन, द्रौपदी जस्ता देवी प्रतीक मानेर उग्र कर्णसँग नेपाली संसदीय प्रणाली संविधान सभामा कृष्णलीला देखाउने उच्च नाम चलेका नेताहरूलाई मञ्चित गराएका छन् । यो उपन्यासको कथावस्तु बहुलपात्र, बहुल नायक, नायिका रहेका छन् । कथावस्तुको आरम्भ पौराणिक जस्तो लाग्छ तर समसामयिक राजनीतिमा भइरहेको हत्या, हिंसा संविधान सभाको “ अर्थ र अनर्थका कुरा कृतिमा जस्तो लाग्ने र सोझा सत्य दुई करोड छैसठ्ठी लाख तीस हजार आठ सय नौ नेपाली जनतालाई संविधान सभामा र संसदहरूले कृष्ण लीला देखाएर आफ्नो कुकृत्य देखाई कर्तव्य पूरा गर्न नसकी रक्सी भट्टी रेष्टुरेन्ट, भारतको दिल्ली, चीन, अमेरिकाका विभिन्न ठाउँहरूमा गई आद्यविम्ब स्वरूप गोपिनीहरूलाई कृष्णले लीला देखाएभैं अन्त्यमा फुस्या ? नेपाली जनताको र सहिदको रगतको शोषण गरेर आत्मालाई शान्त पार्ने नेपाल आमालाई सिद्धान्तका कुरा नगर नीति र ऐन कानूनका कुरा नगर माया र विश्वासका कुरा गर दृश्य र भावनाका कुरा हामी लाई हाम्रा प्रिय पुत्रहरूको केवल एक झलक जीवन जियाइदेऊ भन्ने पुकार गरेपछि दुई वर्षको म्याद थप गरी लीला देखाउन भन सजिलो भएको रहेछ फेरि जीवन हुन वा लीला देखाउन खोजिरहेका बेला सर्वोच्च अदालतले रङ्गमञ्चको कथावस्तु गर्न बाध्य गरिएपछि बन्द गरे लीला देखाउने ६०१ जना सभासदको मृत्यु भएको तर महाभारतको व्यासले अमृत छर्न खोज्छ । फुस्सा भएको देखाइएको छ ।

उपन्यासकार सुवेदीले किर्ते भन्ने कुरा कतै पनि छैन, यो वस्तु र छायाँ जस्तो होइन । आजभन्दा चारहजार वर्ष पुरानो केन्द्रकृत युगको केन्द्रीय महाभारतलाई आजको उत्तरआधुनिक विनिर्माणमुखी अकेन्द्री युगले किन अनुमोदन गर्ने ? के यसलाई अनुमोदन नगर्नु नै किर्ते हुनु हो ?^{७६} प्राचीन राजा ओडियस, डेल्फीको भविष्यवाणीबाट भागेर आखिर भाग्यको त्यही विडम्बनामा पुगे जहाँ भविष्यवाणीले उनलाई पर्खेर अधि नै बसिराखेको थियो । पूर्वाधार भने, चेतना दिक्कालीकताको केन्द्रीय सत्तामा पहिले नै फसिसकेको बोध गरे । तिमी यथार्थलाई कुनै कल्पित गाथाको चशमाले मात्र बुझ्न सक्छौं अनि सबै गाथाहरू मेरै महाभारतबाट निश्चृत भएर अस्तित्वमा प्रवाहित हुन्छन् ? शान्तिको देश नेपालमा बुद्ध खै कहाँ छ ? ऐतिहासिक पौराणिक धार्मिक विषयवस्तु, राजनीतिमा खेलौना नै बनेका छन् । राजतन्त्रहिंसा, प्रजातन्त्रहिंसा, लोकतन्त्र, गणतन्त्र आदि नामकरण मात्र पाए , आधुनिक र विनिर्माणवादले सबैलाई टुक्रा टुक्रा गरी जनता जनताको मासु खान खोज्ने नेता केन्द्रमा

^{७६} विमलकुमार सुवेद, किर्ते महाभारत, (काठमाडौं: मकालु प्रकाशन, २०६९), पृ. ७४ ।

बसेर सर्वाङ्ग प्रकृतिले दिएको स्वरूपलाई एकसरो नेपाली जनताको आँखमा पट्टि हाल्न खोज्दा खोज्दै उग्र कर्ण रूप उच्च बौद्धिक वर्गले आफ्नो केन्द्रको भङ्ग पारे, वैद्य र दाहाल पक्ष बनी लीला देखाउन आखिरमा बुजुकहरूले जुक्ति निकाले किर्ते महाभारतमा सफल हुन सक्छन् कि ? तर सकेनन् ।

सुवेदीले कलात्मक प्रस्तुतिद्वारा नेपाली समाजको बाबुरो चित्रण गरेका छन् । नेताहरूले जे सिकाए अनि मन्त्रीहरूले के भन्नाल् ? सभामुखले के भन्लान् ? पातिएका बुढाहरूले तरुनी केटी देखेर धर्म छाडेछन् भन्ने सगोत्री सम्धीहरूले काफ्ले पण्डित घरमा पूजा लाउन आउन छाड्नेछन् , चाँडै जुनीमाया दूध पुऱ्याउन घरमा आउन छाड्ने छे अब प्रत्यन्न हुनेछ । माओवादी सैनिक दुरदर्शा युद्ध रत सैनिकको परिचय समुदाय र समाजले अनिवार्य दिन्छ । संविधान बनाउन संविधान सभामा गएका सभासदहरू राम्री तरुनीसँग पावरफुल रेष्टुरेन्टमा गफ मस्त र सूतपुत्र बनाउने ठीक, राजनेतालाई भारत, चीन, अमेरिका जस्ता विकसित मुलुकहरूका विश्वसुन्दरीसँग प्रेम गरेर मस्ती सत्य युगको महाभारतको लीला देखाउन भ्याइ नभ्याई भएको बेला देशको चिन्ता गर्ने विचरो अनपढ श्रमिक र किसानलाई आवाज उठान नसकिने स्वर्गे लीला देखाउन सफल भएछ कठैबरा । महाभारतको युद्ध चल्दै थियो । जेठ १४ गतेको जुवामा एक पक्ष हारेपछि अनि विजेता अर्को पक्षले विपक्षीको आवरुद्ध उतार्ने प्रयास गरेपछि द्रौपदीको केशवाट भीमसेनहरूले कौरवबन्धको कसम खानु नेपालीको राजनीतिक गुणहरू पञ्चायती कालमा निर्दलीय सन्तुलनको अवस्थामा बसेका भए सन्तुलनको साम्झौता भङ्ग हुने पनि थिएन । अनि देशले महाभारतको अग्रगति पाउने थिएन । महाभारतको अर्थबधो गर्न अर्जुनको नाम लिइन्छ भने नेपाली किर्ते महाभारतमा युग चेतना महाभारतको साक्षी रूप हो । प्रकृतिले यसैको आधारमा पत्रिका पढेर, टि.भी र रेडियो सुनेर पुस्तक इन्टरनेट आदि वस्तुबाट चेतनाका अवयवहरू महाभारतको भावभूमि सिर्जना उच्च पदमा रहेको बेला ठाउँ पाउँदा जातभात नभनी राम्री युवतीको सर्वलङ्ग शरीरलाई लुप्त बनाउने नेता विविध पक्ष तप्का वा मानस चेतना समूहलाई सामाजिक आर्थिक र राजनैतिक अन्तक्रियामा विभिन्न नजाम परिवर्तन गरी, टुक्रा टुक्रापरी संघीयता बनाउने नेतालाई लाज छैनन । आराजनीति गर्ने हाकिमले जे गर्दा हुन्छ, सर्व साधारण जनताले सजयष भोग्नुपर्छ । जात जाति नभनी धर्म प्राणी नेपाली युधिष्ठिरहरू सर्वश्व हादै थिए । स्थानीय सामन्त ठूला र बाहुनहरूले जातपात नमानेको अनि कर्मकाण्ड विरोध गरे । महाभारतको युद्धमा कुन्तीले कर्णलाई भाईहरूसँग भण्डा नगर भनेर भन्दा कर्ण अचम्ममा परे जस्तो नेपाली जनता र नेपाल आमा जेठ १४ गते अचम्ममा परे । सत्ता सूतपुत्रको रूपमा सम्भ्रान्त वर्ग र शासकहरूको महाभारतको युद्धमा देशकी महारानी कुन्तीको पुत्र कर्ण भए पनि पाण्डवमा जेठो शाहीशक्ति वृत्तमा उसको परिचय र स्थान स्थापित गराउन नेपालमा यसको आधुनिक राजनैतिक अर्थमा उत्पत्ति पश्चात नै यी तीन गुणहरूको अस्तित्व थियो । यी सुसुप्त र यिनमा केन्द्रीय सत्ताको वर्चश्व बहुजातीय भनिए पनि खस जातिको आधिपत्ययता भाषिक, राजनैतिक धार्मिक सांस्कृतिक, सामाजिक रूपमा नै रहँदै आयो । किभने यी जातिले साना जाति र राज्यमाथि शक्तिले विजय प्राप्त गरेका थिए । शासकको वर्चश्व रहनु प्राकहो तर यसको विरोध हुनु अरु प्राकृतिक हो । महाभारत युद्धमा भाइ भाइले युद्ध हस्तिनापुर राज्यका लागि गरे भने नेपालीहरूले विदेशी सक्नुनी युद्धकै बीचमा न हार न जीतको योद्धाहरू कुरुक्षेत्रको नालापानी नेपाल सिंह दरबार आँधिअर सन्धि गर्न बजारमा हातमा विशाल राँको बालेर यता उता घुम्न थाले । बुद्धिजीवि वैज्ञानिक नेताहरूले स्वतन्त्रताको

सङ्ग्राम कायम राख्न यस्तो चिन्ता दुरदर्शिता प्रस्तुत गरे बच्चाले आमाको दूध खान लागे भै मख्ख पारेर हेरेको हेर बनाएर मुखहरूले संविधान सभालाई कुटी कुटी मारे । पापको फल प्रेत आत्माले नपाएकोमा अनिष्ट हुन्छ भोग त चढाउनुपर्छ । साँच्चैको भोग चढाउने भए फेरि निर्धन, निमुखा, असहाय, गरिब नेपाली बन्धुहरू काट्दै प्रेतलाई ऊ नघाउन्जेल तातो रातो रगत खन्याई रहनुपर्छ । सिद्धान्तको विपरीत गर्ने हो भने बाखाको रगतको मूल्य महङ्गो र सहिदको रगत कमल भएको कुरो आटेटाले मा मिलाएनन् कि वास्तविक क्रान्ति गर्ने जनताहरूले महलको ठूलो भवन संसद फेरि अवरुद्ध बन्थो । शक्तिशाली विद्वान् बाबुराम, प्रचण्ड दाहाल, वैद्य शक्तिप्रदर्शनको बुजुवा सकुनी लीला सुरु भयो भने महाभारतको महान शक्तिशाली योद्धाहरू भलनाथ, प्रचण्ड, भट्टराई, बादल, कोइराला, देउवाबाट सभामुखको आसनमा केन्द्रित संसद महाभारत युद्ध, दसवर्षे युद्धको प्रेतले मान्छेको आलो तातो रगत माग्थो, प्रेतले साथी माग्थो, सबैको मृत्यु जनताहरू फुस्सा स्वाहा ! सुन्दरी पृथा बेहोस भइन् । नेताहरूको कुर्सीको महाभारतले देशमा अशान्ति र नेपाल आमालाई ग्लानि र खेद दियो तर इतिहास समयलाई युगले फर्काउन सकिँदैन ।

अन्तिममा सर्वश्व पापको पश्चाताप विम्ब र परावर्तनका अप्रत्यक्ष परवर्तनले पनि विम्बित छायाँमा ठोकिएर, यी निर्जीव ऐजनाको सत् परेको विम्बको परावर्तित प्रतिविम्ब, मानस बोधमा परेन, जात भात विम्बको न समाज देश, लिङ्ग, भाषा, धर्म, धारणा वा समुदाय हुन्छौं, न कुनै आदर्श वा सिद्धान्त हुन्छ न त कुनै मूल्य नैतिकता वा परम्परा नै हुन्छौं । किन भने यिनको बोध भनेको कृत्रिम निर्जीव र निरर्थक कुनै टल्कने सतह, भाषा, भेष, धर्म, सम्प्रदाय गुण, उपगुण, दल, देश, काँग्रेस, मर्दश, उत्तर, दक्षिण भयौं तर बुद्ध हुन सकेनौं । शाश्वत गतिमा परावर्तित गर्न विम्ब याने शून्यको पारवर्तन क्रम दिनक्रमस्थानमा नै छ बुझिऔं जो भोगियो त्यसमा बन्दी बन्थौं नेपालीहरू यसले महाभारतमा युधिष्ठिर, व्यास, अर्जुन, कर्ण, कुन्ती रहेका छन् भने कर्ते महाभारतमा माओवादी, फोरम, काँग्रेस, कम्युनिष्ट, नेपाल, भारत, एकल जातीय, बहु जातीय, संघीयता अण्ड सुदूरपश्चिम छटपट महाभारतको इतिवृत्ति केन्द्र र क्रम छैन । महाभारतको अन्त्य गर्ने मन, बुद्धि, तर्क चेतना, । आग्रहमा यो बुझिएन यो आद्यविम्बमय चेष्टो, ठोश चकमन्न अनन्त अखिल शान्ति नै वास्तवमा सही महाभारत भयो । उच्च राजनीतिक विद्वान्हरूले जनताको पसिना, श्रम शोषण गरी खाएको मोटो रकम नै किर्ते महाभारत पो भनेका रहेछन् । उपन्यासकारले वास्तविक धरातलमा यथार्थ चित्रण गर्दै उपन्यासलाई कलात्मक ढङ्गले प्रतीकात्मक रूप दिई प्रस्तुत गर्नु नै नेपालीहरूका लागि महान उपलब्धि हो । यसमा युग र समय परिणाम हो । यहि नै किर्ते महाभारत हो ।

४.५.१.३ सहभागी

किर्ते महाभारत उपन्यासमा विभिन्न किसिमका चरित्रहरू बोकेका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । किर्ते महाभारत उपन्यास पौराणिक महाभारतको मिथकको प्रतीकात्मक स्वरूप आद्यविम्ब नेपाली सत्ताशीन नेताहरू, राज्यसत्ताका व्यक्तिहरूको चरित्र प्रस्तुति गरिएको छ । यस उपन्यासमा बहुलपात्र, बहुनायक बहुनायिका रहेका छन् । उपन्यासको कथावस्तु बौद्धिक अस्पष्ट रहेको छ । महाभारत युद्धका

पात्रहरू राजकुमारी कुन्ती, पृथा, कर्ण , अर्जुन, भीम, युधिष्ठिर व्यास रहेका छन् भने किर्ते महाभारतको नायकहरू राष्ट्रिय , उच्चस्तरका नेताहरु प्रचण्ड, बाबुराम भलनाथ, वैद्य, सुशील कोइराला, देउवा लगायतका संविधान सभाका ६०१ सभासदहरूको लीला प्रदर्शन गर्दै महाभारतको चित्रण गरी पात्रहरूको चयन उत्तरआधुनिकवाद र विनिर्माहवादी सिद्धान्तमा प्रस्तुत गरिएको छ । मिथकीय विषयवस्तुलाई तत्कालीन नेपाली समाजमा भइरहेका दशवर्षे जनयुद्धदेखि लिएर राजा हटाएको चित्रणका साथै नेपालमा पञ्चायती व्यवस्थादेखि बहुदलीय व्यवस्था, गणतन्त्र, लोकतन्त्रले निम्ताएको अराजकता, राजनीतिमा विलखबन्द गरिएको छ । उपन्यासकी नायिक पृथा, कुन्ती, नेपाल आमा ,नायक अर्जुन, व्यास, कृष्ण , कर्ण नेपालका नेताहरू भलनाथ, प्रचण्ड, बाबुराम, देउवा, कोइराला र नेपाली जनताहरूको सेरोफेरोमा कथावस्तु अगाडि बढेको छ । महाभारतको मिथकीय कथावस्तुलाई किर्ते महाभारतको प्रतीकात्मक आद्यबिम्ब स्वरूपको प्रकृतिकरण गरेर नेपाली जनता देश नेपाललाई संघीयताको नाममा टुक्रा टुक्रा बनाउने देशद्रोही नेताहरू रहेका छन् । गौण पात्रहरू नेपाली जनताहरू, जनवादीसेना, सरकारी सैनिक आदि रहेका छन् । पात्रहरूको भूमिका परिवेश र परिस्थिति अनुसार फरक फरक रहेको छ । तालिका तल प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं	पत्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	अर्जुन	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	पृथा	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	नेपाल आमा	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	कुन्ती	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	कर्ण	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
६	द्रौपदी	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
७	बाबुराम	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
८	प्रचण्ड	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
९	भलनाथ	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
१०	कोइराला	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-
११	देउवा	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+
१२	नेपाली जनता	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१३	सभासद	-	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+
१४	भारत	-		+	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	अमेरिका	-			-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१६	चीन	-			-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलवाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलवाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.५.१.४ परिवेश

किर्ते महाभारत उपन्यासको कथावस्तुलाई हेर्दा पौराणिक महाभारतको युद्धभूमि हस्तिनापुर राज्य, दिल्ली, दार्जिलिङ्ग, अमेरिका, चीनको परिवेश रहेको छ भने नेपालको नेताहरको राजनैतिक परिस्थिति परिवेशले देशमा ल्याएको लोकतन्त्रको मर्यादा पालना नगरी नेताहरूले आफ्नो कर्तव्य पद र कुर्सीको लोभमा संविधान सभाको मृत्यु भएको छ । नेपाल आमालाई संघीयताको नाममा टुक्राटुक्रा बनाई नेपाली जातिको पहिचानमा धर्म र जातको नाममा आतङ्क फैलाइएको , नेपाली जातिको धर्म, संस्कृति र युद्ध गर्ने परिस्थितिको सिर्जना गरेका छन् । देशलाई अखण्ड सुदूरपश्चिम, लिम्बुवान , खुम्बुवान, नेवा, ताम्सालिङ्ग, मदेश, पहाड आदिको घोषणा गरी ऐतिहासिक, पौराणिक नेपाली जातिको पहिचान हराउन थालेको राज्य र राष्ट्रले आत्मा आलोचना गर्न नसकी रोइरहेको अवस्था छ भने नेपालका बौद्धिक नेताहरूले नेपाली जनतालाई रेष्टुरेन्ट, रिसोर्टमा विदेशी चलखेलमा लागेर सुन्दरीहरूको पछि लागेको जाँड रक्सी खाएर जुवा खेली संविधान सभाको मर्माहत हत्या गरेको परिवेशको उल्लेख छ । गणतन्त्र, लोकतन्त्रको हत्या गरियो । जनताले चाहेको, सहिदको रगतले नेपालमा रोइरहेको तर नेताहरूलाई सत्ता र कुर्सी मोह भएको, संविधान सभा, संसद, सभासदहरूको कार्यप्रति विरोध पाइन्छ । काठमाडौं, सिंहदरबार नयाँ बानेश्वर देशका विभिन्न ठाउँहरू रोल्पा, कास्की, धनगढी , वैतडी , ताप्लेजुङ्ग मोरङ्ग, भ्वापा, भोजपुर जस्ता ठाउँहरूको परिवेश उल्लेख गरिएको छ । नेताहरूले नेपाली जातलाई जेठ १४ गते हत्या गरी मज्जसाँग ६ राष्ट्रको ढुकुटी रिताई बसेको परिवेश रहेको छ ।

४.५.१.५ उद्देश्य

किर्ते महाभारत उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य देशमा शान्ति आओस नेपाली जनताले अब युद्ध हत्या हिंसा मोग्नु नपरोस, महाभारतमा कृष्णले अर्जुनलाई उक्साएको र युद्ध भएको थियो । तर किर्ते महाभारतमा नेपाली जनताको पसिना बेची यद्ध गर्न प्रेरणा नेपालका राजनीतिक दलहरूका नेताहरूलाई संविधान निर्माण गर्न संविधान सभाले दिएको उपज नै हो तर बुजुवा नेताहरूले जनताका इच्छा विपरित संविधान सभालाई युद्ध मैदानमा परिणत गरी दसवर्षे जनयुद्ध , गणतन्त्र लोकतन्त्रको अकालतमा नै मारी सत्ता , कुर्सी अरुको कुराको भरोसा आदिलाई मान्यता दिई देशको चिन्तानजक अवस्था बनाए तर महाभारतमा सत्यको विजय भयो कुन्तिले कर्णलाई युद्ध नगर्न आदेश दिए पनि कर्णले युद्ध मैदानमा भाइहरू बीच लड्ने पर्ने बाध्यता थियो तर किर्ते महाभारतमा लोभ सत्ता, पैसा

बेचिचएर संसद संविधान सभा र नेपाली जनताले भोग्नु परेको दुःख, कष्ट, धर्म, सामाजिक मर्यादा विपरित जातजातिका पहिचान स्वरूप नेपाल आमालाई टुक्रा टुक्रा बनाएको स्थिति नै हो । जेठ १४ गते नेपाली जनतालाई सिंहदरवार, हात्तीवनको रिसोर्टका सुन्दरीहरूको प्रेम लीलामा व्यस्त उच्च नेताहरूले तरुनी पाएको बेला देशको के चिन्ता न परि भत्ता खाएर देशमको ढिकुटी रिताए राष्ट्रलाई वियोगान्त अवस्थामा विचल्लीतपारी अभै अरु तरुनीको खोज्दै गर्दै थिए तर त्यही बेला सर्वोच्च अदालत भन्ने एउटा तन्तुले बाधा गरेपछि संविधानसभा र सभासदहरूलाई समेत जिल्ल पारी कठपुतली बनाए र आफ्नो नाङ्गो स्वरूप देखाए । कठैवरा बबुरो नेपाली जनता आशा गर्दै थियो घाँटीमा निमोठी मारियो । कस्तो बिडम्बना आमाले बच्चालाई दूध दिए जस्तो गरी नेपाली जनताहरू मारिए । देशमा नियम, कानुन छैन । जसले जे गर्दा पनि स्वतन्त्रता आएको छ । लोकतन्त्रले छाडा तन्त्र ल्याएको छ । नेताहरू सभाङ्ग भएका छन् । कठपुतली नचाएर पौराणिक होइन तत्कालीन समयका गोपिनीहरू नचाएर देश विदेशमा राष्ट्रको हालत बेहाल बनाए नेताहरू बुद्धि तरुनी रक्सीले लग्यो देश कता गयो कता भन्ने उद्देश्य कित्ते महाभारत उपन्यासमा रहेको छ । नेपाली जनतामा युद्धको रणभूमि फेरि नआओस् शान्ति सुव्यवस्था कायमरहोस भन्ने नै हो ।

४.५.१.६ दृष्टिविन्दु

कित्ते महाभारत उपन्यासको कथावस्तुलाई हेर्दा उपन्यासका बहुनायक नायिका रहेका छन् । उपन्यासको कथावस्तु कठिन छ । महाभारतको युद्धको भावभूमिको प्रतीकको रूपमा नेपाली समाजमा नेताहरूको अप्सरा लीला देखाउन व्यस्थत भएको आफ्नो कर्तव्य विसेर कठपुतली भइ नाचिरहेको कुन्ती, अर्जुन, कर्ण, कृष्णले पौराणिक सत्य युगको उपजमा विजय प्राप्त गरे तर कित्ते महाभारतमा नेपालका नेताहरूको लीला जनताहरूको न हार न जित बेहाल भएको चिन्तानजक स्थिति संविधान सभा लोकतन्त्र, गणतन्त्रका रूपमा देउवा, भलनाथ, प्रचलण्ड, बाबराम, कोइराला, गच्छदार सिंहदरवारमा मृत्युको घोषणा गरी विजय उत्सव मनाएर नेपाली जनता हेरेका हेरै भए देखिस् त भन्दा फुस्सा ! नेता उच्चता कित्ते महाभारत उपन्यासको दृष्टिविन्दु वृत्तान्तकारी, बाह्य, सर्वोदर्शी रहेको छ ।

४.५.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

कित्ते महाभारत उपनयासको भाषाशैली ज्यादै किठन दुर्बोध्य रहेको छ । उपन्यासकारले प्राचीन ग्रिसको सोफोकिलज, ट्रय राज्यपतन, सुन्दरी हेलनका लागि गरिएको युद्धदेखि लिएर महाभारत

पौराणिक मिथकलाई प्रतिविम्बित आद्यस्वरूप दैवी शक्तिको अर्जुन, कर्ण, कुन्ती, कृष्ण आदिको उग्र स्वरूप नेपालका राजानेताहरूको कर्तव्यप्रति आरोपित गरी प्रतीकका रूपमा उच्च नेताहरूका भाषाशैली र नेपाली जनताको शोषण, दमन आदिका बारेमा उल्लेख छ। शब्दहरू अङ्ग्रेजी, हिन्दी, मुस्लिम, संस्कृत भाषाका प्रयोग गरिएका छन्। भाषाशैली, दुर्बोध्य, अठ्यारो रहेको छ। पाठकहरूलाई ठम्याउन गाह्रो हुन्छ। पौराणिक मिथक हो कि तत्कालीन समयको, यथार्थ चित्रणको प्रस्तुति हो भन्ने मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको छ। उखान टुक्राको प्रयोग पाइन्छ।^{७७} जस्तै :

यो के भनेको हो, त्यो बोल्ने को हो, कर्णको पहिचान के हो, कर्ण कुलम हो कि सूतपुत्र, कर्ण अभिसाप किन छ आफ्नै देश र गोत्रमा ???? हामीलाई थाहा चाहियो। “माता, प्रणाम! कति दुरी फुस्साको छ त ?” शिर खसाइ माग्लिस्” मधुकर मौरीलाई शोषक मलसाप्राले खाएको देखेका छैनौ ? रिने डेसकार्टले भनेको सुनेनौ ? ? म सोच्छु, यसैले म छु म छु यसैले यो स्रसार छ भाषाशैली कठिन रहेको छ। उत्तरआधुनिक समसामयिक विषयवस्तुको प्रस्तुत रहेको छ।

४.५.१.८ उपसंहार

विमलकुमार सुवेदी तेरथुम जिल्लाका वरिष्ठ साहित्यकार हुन। उनले परम्परावादी लेखन भन्दा अलि फरक किसिमले उपन्यासहरू सिर्जना गरेका छन्। उनका **खडेरी, देवयानी, दुईहजार वर्ष, रोसा** सामाजिक यथार्थवादी भावधारणमा पौराणिक मिथकहरूको प्रयोग गरी लेखिएका उपन्यास कृतिहरू हुन्। उनका उपन्यासमा प्रकृतिको मानवीकरण, पौराणिक मिथकलाई तत्कालीन परिवेश, ज्ञान, विज्ञान, आध्यात्मिक चेतनाका साथै समाजमा घटिरहेका घटनाहरू आद्यविम्ब प्रतीकका रूपमा दैविशक्तिसँग जोडेर लेखिएका छन् भने **किर्ते महाभारत** उपन्यासमा सिर्जना विलकुलै फरक रहेको छ। दैविशक्ति महाभारत युद्धका पौराणिक मिथकलाई लिएर उपन्यासकार सुवेदीले प्रतीकका रूपमा कलात्मक ढङ्गले आफ्नो कला प्रस्तुत गरेका छन्। पौराणिक मिथकको प्रतिविम्ब हाल नेपालको राजनैतिक परिवेश, देशमा शक्ति प्रदर्शन भई रहेको युद्ध, हत्या, हिंसा, काटमार, माररा मारा, नेताहरूले कुर्सीको लोभले लोकतन्त्र र गणतन्त्र, संविधान सभाको हत्या गरेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। हाम्रा ऐतिहासिक, पौराणिक मठमन्दिरहरू जिर्ण अवस्थामा भए जस्तै नेताहरूले देश, र नेपाल

^{७७} विमलकुमार सुवेदी, **किर्ते महाभारत**, काठमाडौं, (मकालु प्रकाशन, २०६९), पृ. ६८।

आमलाई लीला देखाइ रहेका छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । नेपाली जनता शून्यतामा टुलुटुल हेरिरहेको नेतालाई विदेश भ्रमण र राम्रो तरुनी भए पुगेका, सिंहदरबार प्रसिद्ध रेष्टुरेन्ट होटलका सजीसजाउ दृश्यहरूसँगै आफ्नो कर्तव्य सर्वाङ्ग बनाएर देशको ढुकुटी रिक्ताएपछि सविधान सभाको हत्या आफैले जेठ १४ गते गरेको । लाज नलागी विदेश भ्रमण गई भत्ता र सत्रा आफ्नो हातमा पारिरहेका छन् भने नेपाली जनता नेताहरूको कृष्ण लीला हेरिरहेको अवस्थाको चित्रण गरेको पाइन्छ । महाभारतमा सत्याको विजय भएको छ भने किर्ने महाभारतमा नेताहरूको उग्र स्वभावले देश विकराल स्थितिमा छ भने नेपाली जनतामा नैतिकताको हास भएको कुरा उल्लेख छ । यसरी उपन्यासकार सुवेदीले तत्कालीन युग र समयलाई बुझेर विनिर्माणवाद र किर्ने महाभारत उपन्यास सिर्जना गरेका छन् । उनका उपन्यास कठिन र बौद्धिक पाठकहरूलाई समेत गाह्रो भाषाशैलीको उत्तर आधुनिकवादसँग सम्बन्ध भएर लेखेका छन् । यो उनको उत्कृष्ट कृति हो ।

४.६ राजेन्द्रकुमार सङ्गौलाका उपन्यासको विश्लेषण

उपन्यासकार राजेन्द्रकुमार सङ्गौला विभिन्न विधामा कलम चलाउने साहित्यकार हुन् । विशेष गरी उपन्यास विधामा कलम चलाउने उपन्यासकार सङ्गौलाका पाँचवटा उपन्यास कृति प्रकाशित भएका छन् । उनका उपन्यास कृतिहरू रोजगारको खोजीमा (२०५१) , तुलेका पाइलाहरू (२०५४), गरिबीका रेखाहरू (२०५५), तुवाँलोभिन्न (२०६३), तीनचक्के टाहार र टङ्कनाथ दाई (२०६६) उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन् ।

४.६.१ तुवाँलोभिन्न उपन्यासको विश्लेषण

४.६.१.१ परिचय

राजेन्द्रकुमार सङ्गौलाको तुवाँलोभिन्न उपन्यास (२०६३) सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । उनका पाँचवटा उपन्यासहरूमध्येको चौथो उपन्यास कृति तुवाँलोभिन्न हो । यो उपन्यास आठ परिच्छेद र १०६ पृष्ठमा संरचित छ ।

४.६.१.२ कथावस्तु

यस उपन्यासको आरम्भ अटलबहादुर र लेखीमाया सामन्तीको शोषण, दमनको पीडा खप्न नसकी बालक छोरो कुलदीपलाई च्यापेर पहाडबाट मुगलान पस्न भरेको घटनाबाट तुवाँलोभिन्न उपन्यासको कथावस्तु सुरुवात भएको छ । बासबस्ने क्रममा भापाको अर्जुनधारामा उनीहरूको भेट धेरै अगाडि उनीहरू जस्तै सामन्ती पीडाले विस्थापित भई भोडा फाँडेर बसेको बूढाबूढीसँग हुन्छ । उनीहरूको सल्लाहमा मुगलान नपसी अटलबहादुर लेखीमाया, जगुनारायणको जमिनदारीमा काम गर्न थाल्छन् । केही समयको बसाइपछि जगुनारायणले लेखीमायाप्रति गिद्दे दृष्टि लगाएपछि आफ्नो रक्षार्थ बाघको पञ्जाबाट मुक्ति पाएको अनुभव गर्दै उनीहरू त्यहाँबाट निस्कन्छन् । अनिश्चित यात्रामा हिँडेको त्यो परिवारको भेट जमिनदार शेखरनाथसँग हुन्छ । धुलाबारी निवासी शेखरनाथकोमा खाने, बस्ने व्यवस्था भएपछि आधा जमिन पाउने सर्तमा उनीहरू भोडा फाँड्न थाल्छन् । केही वर्षका कष्टपूर्ण भोडा फडानीपछि अटलबहादुर पाँच विघा जमिनको मालिक भएको हुन्छ । उसले घर पनि

राम्रो बनाएको हुन्छ । घरभित्रको व्यवस्था राम्रो भइसकेको हुन्छ । उनीहरूको जीवनमा सुखका दिन आउँदै गरेको अवस्थामा जमिनदार शेखरनाथको मृत्युले सबै सपना चकनाचुर बनाइदिन्छ । शेखरनाथको स्थानमा उसको भाइ श्रीकान्त नयाँ जमिनदार भएर आएपछि सबै अटलबहादुर जस्ताको जमिन खोरेर घरवास उठाइन्छ । प्रशासनसँग जानलभेल गरी सर्वस्व हरण गरिन्छ । त्यस पीडालाई सहन नसकी आफूलाई पक्रन आएका पुलीसको अगाडि अटलबहादुरले श्रीकान्तको टाउकामा लठी प्रहार गरेपछि उसलाई पुलीसले पक्राउ गर्छ ।

उपन्यासमा अटलबहादुर केही समय जेल जीवनपछि मुक्त हुन्छ । लेखीमाया पनि हेडमास्टरको सहयोगमा स्कूल नजिकै चिया पसल गर्न थाल्छे, कुलदीप राम्रोसँग त्यही स्कूलमा पढिरहेको हुन्छ । सामन्तबाट पीडित किसानहरू विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थीको संलग्नतामा भापा किसान आन्दोलनको सुरुवात गरियो । किसान मुक्ति आन्दोलन आरम्भ वर्गहरू शत्रु खतम गर नाराका साथ भइरहेको थियो । सङ्गठनको विस्तार द्रुतगतिमा भइरहेको बेला अटलबहादुर स्कूलको पाले भएर सङ्गठनमा पनि सक्रिय बन्द तीव्रगतिमा भइरहेको बेला अटलबहादुर स्कूलका पाले भएर काम गर्दै र सङ्गठनमा सक्रिय बन्दै थियो । लेखीमाया कुलदीप सहभागी भएको सङ्गठन निकै माथि उठेको थियो । खिचातानीको सुरुवात पनि सङ्गठनमा भएको थियो । आन्दोलनमा अटलबहादुर जगुनारायण र श्रीकान्तको विरुद्धमा बोलेका कारण जेल काण्डमा मुछिन्छ र उसको जीवन त्यही समाप्त हुन्छ । कुलदीप पनि घाइते बन्छ । खिचातानीको कारण आन्दोलन सफल हुन सक्दैन ।

कुलदीप आफ्नो काममा सक्रिय बन्दै जान्छ । व्यक्ति हत्याको इच्छा नहुँदा नहुँदै पनि आफू र आफ्नो परिवारले भोगेको पीडा सहन नसकी जगुनारायण श्रीकान्त प्रहरी हवलदारलाई काटेर फरार हुन्छ । उता लेखीमाया लगायतका व्यक्तिहरूले जेलमा गरिखान नसक्ने गरी कुटाइ खाइरहेका हुन्छन् । यसै क्रममा कुलदीपको भेट रत्नकुमार वान्तवासँग हुन्छ । वान्तवा र कुलदीप मिलेर कैयौँ बन्दुक छापामार र बारुदको व्यवस्था मिलाउँछन् । यसै क्रममा वान्तवाको गोली हानी हत्या हुन्छ भने दुई महिला छापामारेर फर्किन्छन् तर कुलदीप भूमिगत हुँदै बाटो लाग्छ । यसै गरी कुलदीप भूमिगत हुँदै भोजपुर पुगेको हुन्छ । पार्टीको निर्णय अनुसार २०३६ को जनमत सङ्ग्रहमा धोका भए पनि बहुमतलाई सघाउने निर्णय हुन्छ । यही बमोजिम कुलदीप गाइनेको भेष बदलेर सारङ्गी बजाउँदै गाउँदै गाउँ गाउँसम्म जनचेतना फैलाउँछ यही तवरले ऊ देशका विभिन्न ठाउँमा घुम्छ । विस्तारै पञ्चायती व्यवस्था धरासायी बन्दै गएको कारणले मन्त्रीहरू राजिनामा दिँदै बहुदलको पक्षमा लाग्छन् ।

वि.सं. २०४६ को जनआन्दोलन सफल भएर बहुदलका घोषणा हुन्छ । नेता, कार्यकर्ता जेलमुक्त हुन्छन् । हिजोका भ्रष्ट पञ्चेहरू छेपारोजस्तो रङ्ग फेरेर सत्तामा आएकाले कुलदीप यसमा अत्यन्त चिन्तित बन्छ । दीनानाथ मनोहरि जस्ता अवसरवादी नेताहरूले देश चुसेर खोक्रो बनाए । उतातिर कुलदीपलाई नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिन खोज्नु, भुटानी शरणार्थी बनाएर जेल हालिन्छ । ऊ जेलबाट छुटेर भ्रष्टाचारीको खोजीखोजी कान काटेर भ्रष्टाचार गरेको सम्पत्ति खोसेर सङ्कलन गर्न थाल्छ । यो उपन्यासको अन्त्यमा उसले पर्चा छापेर कुलदीप नै हो त्यो कान काट्ने भनेर आफूलाई पर्चा मार्फत चिनाउँ र भ्रष्टाचार गरेको सम्पत्ति जनतासामू सार्वजनिक गर्न लगाउँछ ।

यस उपन्यासको आदि भाग अटलबहादुर लेखीमाया सामन्तीको रोषले अनिश्चित यात्रागर्छन् । बास बस्ने क्रममा उनीहरू जस्तै बूढाबूढीसँग भेट हुन्छ । त्यही बस्न थाल्छन् तर जगुनारायणले लेखीमाया माथि गिद्दे आँखा लगाउँछ र उनीहरू त्यहाँबाट हिड्छन् । त्यही नै उपन्यासको आदि भाग रहेको छ । मध्य भागमा अटलबहादुर र लेखीमाया धुलावारी निवासी शेखरनाथकामा बस्छन् । उनीहरूले घर जग्गा जोड्छन् ।

शेखरनाथको मृत्यु हुन्छ । शेखरनाथको भाइ श्रीकान्त नयाँ जमिनदार भएर आउँछ । उसले किसानहरूको शोषण गर्छ । अटलबहादुरले श्रीकान्त माथि लड्ठी प्रहारी गर्नु, अटलबहादुर जेल पर्नु, जेलबाट छुटेपछि मजदुर सङ्गठनमा लाग्नु, प्रहरीले पक्राउ गर्नु र उसको हत्या गर्नु उपन्यासको मध्य भाग रहेको छ । यस उपन्यासको अन्त्य भाग लेखीमाया कुलदीप सङ्गठनमा सक्रिय भएर लाग्नु । कुलदीप सङ्गठनको प्रचार गर्दै धनकुटा, भोजपुर पुग्छ, आन्दोलन सफल हुन्छ । अन्त्यमा कुलदीपले भ्रष्टाचारी नेताहरूको कान काट् र जनता सामु भ्रष्टाचार गरेको सम्पत्ति सार्वजनिक हुनु । उपन्यासको अन्त्य भाग रहेको छ ।

४.५.७.३ सहभागी

तुवाँलोभिन्न उपन्यासका पात्रहरू विभिन्न चरित्र बोकेका छन् । उपन्यासको कथावस्तुका आधारमा यसका प्रमुख पात्रहरूको चरित्र हेर्दा दुई जना नायकको स्थानमा स्थापित गराइएको छ । यस उपन्यासको पहिलो परिच्छेददेखि तेस्रोपरिच्छेद सम्म अटलबहादुर प्रमुख पात्रका रूपमा आएको छ भने तेस्रो परिच्छेद देखि कुलदीपको भूमिका रहेको छ । यस उपन्यासमा तीन वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । प्रमुख पात्रहरू लेखीमाया अटलबहादुर, कुलदीप हुन् । उनीहरूले पारिवारिक र समाजका माथिल्लो वर्गका शोषक, सामन्ती, उत्पीडक अत्याचारी भ्रष्ट वर्ग पर्छन् । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू शोषित, पीडित, विपन्न वर्गका मानिसहरू पर्दछन् । सामन्ती वर्गका मानिसहरूले अत्याचार गरेका छन् । श्रीकान्त, अञ्चलाधीश, प्र.जि. अ. जगुनारायण, शेखरनाथ नरदेव, घनश्याम, वणलाल, शालीग्राम, जगतबहादुर, भीमनारायण श्रेष्ठ, यज्ञ, बहादुर थापा, इन्द्रलाल तामाङ्ग, रत्नकुमार वान्तवा, हरि नेपाल, रूपलाल, मास्टर मास्टर्नी रहेका छन् । मानसिंह, तिलरूपा, घरबेटी बा-आमा र देशका विभिन्न भागका पुलिस प्रशासन, सैनिक प्रशासन, गृहमन्त्री महावीरसिंह आदि रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई हेर्दा पुरुष पात्रहरू बढी देखिन्छन् । पुरुष पात्रहरू अटलबहादुर, कुलदीप, श्रीकान्त, अञ्चलाधीश जगुनारायण, जगनबहादुर रत्नकुमार वान्तवा, हरि नेपाल, रूपलाल मास्टर र मानसिंह घरबेटी बा आदि रहेका छन् । त्यस्तै स्त्री पात्रहरू लेखीमाया तीलरूपा घरबेटी आमा, मास्टर्नी जगुनारायणकी श्रीमती आदि रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै चरित्र बोकेका पात्रहरू रहेका छन् । अनुकूल पात्रहरू लेखीमाया, कुलदीप, अटलबहादुर, शेखरनाथ, मास्टर रत्न वान्तवा, हरि नेपाल, यज्ञ बहादुर थापा रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू सरकार प्रशासन, पुलिस, सैनिक प्रशासन, महावीरसिंह, मन्त्री दिनानाथ, श्रीकान्त, न्यायाधीश, अञ्चलाधीश रहेका छन् । स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै पात्रको उपस्थिति रहेको छ । गतिशील पात्रहरू कुलदीप लेखीमाया, अटलबहादुर रत्न वान्तवा मास्टर मास्टर्नी अञ्चलाधीश आदि रहेका छन् । स्थिर पात्र पञ्चायती सरकार, जगुनारायण, श्रीकान्त, प्रहरी प्रशासन, न्यायाधीश, घरबेटी आमा, बाबा, तीलरूपा, मानसिंह, गृहमन्त्री आदि रहेका छन् ।

जीवन चेतनाका आधारमा यस उपन्यासमा दुवैथरी पात्रको उपस्थिति छ । वर्गगत पात्रहरू लेखीमाया, कुलदीप, अटलबहादुर, रत्न वान्तवामा, मास्टर वर्गगत पात्र रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू, अञ्चलाधीश, मन्त्री मानसिंह, न्यायाधीश, शेखरनाथ, श्रीकान्त, जगुनारायण तीलरूपा, घनश्याम जयनारायण आदि रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा सबै मञ्चीय पात्रहरू रहेका छन् भने आबद्धतका आधारमा बद्ध र मुक्त दुवै थरीका पात्रको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरू लेखीमाया, कुलदीप, अटलबहादुर, रत्न वान्तवा, मास्टर, हरि नेपाल आदि रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू गृहमन्त्री, मानसिंह, जगुनारायण, श्रीकान्त, तीलरूपा, शेखरनाथ न्यायाधीश आदि रहेका छन् ।

क्र.सं	पत्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	अटलवहादुर	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	लेखीमाया	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	कुलदीप	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	जगुनारायण	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-
५	रत्न वान्तवा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
६	हरि नेपाल	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
७	गृहमन्त्री	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
८	श्रीकान्त	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+
९	तीलरूपा	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	अञ्चलाधीश	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	न्यायाधीश	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१२	घरवेटी आमा	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+
१३	शेखरनाथ	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+
१४	सैनिक प्रशासन	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+
१५	टाहार्नी आमै	+	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र
प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.६.१.४ परिवेश

तुवाँलोभिन्न उपन्यासको परिवेश सामाजिक राजनीतिक, आर्थिक, भौगोलिक, अवस्थाको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ। नेपाली ग्रामीण समाजका सामन्ती वर्गले निम्न वर्गका मानिसहरू माथि गरेको अन्याय अत्याचार शोषण दमनको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ। यस उपन्यासमा नेपालको पूर्वी जिल्ला इलामको साँखेजुडवाट मुगलान हिँडेका लेखीमाया र अटलबहादुर भ्रापा, आइपुग्छन्। भोडा फाँडेर बस्छन्। भ्रापा, पाँचथर, तेरथुमको आठराई भोजपुर, ताप्लेजुङ्ग, संखुवासभा, मोरङ्ग, पोखरा, काठमाडौँको सामाजिक परिवेश रहेको छ। भारतका दार्जिलिङ सिलगढी, नक्साल, चीनको क्रान्तिको परिवेश उल्लेख भएको छ।

४.६.१.५ उद्देश्य

यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य भनेको सामन्ती वर्गले गरेको शोषण दमन, अन्याय, अत्याचारको विरोध गर्नु नै हो। समाजमा यस्ता सामन्तीहरूले जरो गाडेको र त्यसलाई उन्मूलन गर्न प्रगतिवादी क्रान्तिकारी चेतनाको आवश्यकता भएको प्रस्तुत गरेको छ। नेपाली जनताहरूले क्रान्ति गरी सामन्ती वर्गलाई हराएको र निम्न वर्गको विजय भएको छ। नेपाली समाज, प्रशासन, भ्रष्टाचारी, नेता, सामन्तीहरूले कानूनलाई आफ्नो कब्जामा लिएका छन्। त्यसैले नेपाली सचेत जनताहरू अगाडि बढ्न पर्ने वैचारिक अभिव्यक्ति नै प्रमुख उद्देश्य रहेको छ।

४.६.१.६ दृष्टिविन्दु

तुवाँलोभिन्न उपन्यास तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ। यस उपन्यासको कथा वस्तु कलुदीप अटलबहादुर लेखीमायाको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ। उनीहरूको जीवनमा सामन्ती वर्गले गरेको शोषण, दमन, अन्याय अत्याचारको विरोध गरेका छन्। निम्न वर्गका मानिसहरूका हितका लागि लडेको पाइन्छ। प्रशासनबाट भएका अन्यायहरूको विरोध गरेको पाइन्छ।

४.६.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

यस उपन्यासको भाषाशैली सरल सहज भए पनि बौद्धिक वर्गका पाठहरूको लागि उपयुक्त देखिन्छ। यस उपन्यासमा ग्रामीण जनजीवनका बोलीचालीको साथै प्रशासन, गुप्तचरहरूले प्रयोग गरेका साङ्केतिक भाषाको प्रयोग गरिएको छ। हिन्दी, अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग पनि पाइन्छ। सामन्ती वर्गले निम्न वर्गलाई परम्परागत अन्याय, अत्याचार भ्रष्टाचार गरी उनीहरूको घरखेत असुल गरी लखेटेको पाइन्छ। प्रगतिवादी वैचारिक दृष्टिकोणलाई समेटेर चेतनामूलक अभिव्यक्ति: प्रस्तुति भएको छ। जस्तै तँ डाका, तेरो पुतलो खान्छस्। सम्पत्ति खाएर पारिएको मोरो लगेर जकडि दिन्छु। जेलमा कुटिन्छस् क्या नाम, क्या कर्ता हे क्यु जस्ता शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ।

४.६.१.८ उपसंहार

यस तुवाँलोभिन्न उपन्यासमा उपन्यासकारले सामन्ती वर्गले निम्न वर्गका मानिसहरू माथि गरेको अन्याय अत्याचार, शोषण, दमनलाई उन्मूलन गर्न क्रान्ति गर्नुपर्ने देखिन्छ। नेपाली जनताहरू एकजुट भइ समस्या समाधान गर्नुपर्ने देशमा भइरहेको सर्वहारा वर्गको उत्थानको लागि वर्तमान अवस्था र भोलिका दिनमा आउने सङ्कटलाई सङ्केत गरिएको छ। यस उपन्यासमा २००७, २०१७, २०३६, २०४६ सालमा नेपाली समाज जति परिवर्तन गर्न खोजे पनि शोषण रहित समाजको स्थापना हुन नसकेकोले समाज रूपान्तरणका लागि सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने चेतनामूलक अभिव्यक्ति प्रकट भएको छ।

४.६.२ तीनचम्के टाहार र टङ्कनाथ दाइ उपन्यासको विश्लेषण

४.६.२.१ परिचय

तीनचम्के टाहार र टङ्कनाथ दाइ उपन्यास २०६६ सालमा प्रकाशन भएको हो । गोपालप्रसाद पाठकद्वारा प्रकाशित भएको छ । यस उपन्यासमा टङ्कनाथ दाइ एक प्रतिनिधि पात्र हुनका साथै विगतका संस्कार सांस्कृतिक, बालविवाह र विवाहपछिको जिम्मेवारी उनीहरूमा भएको व्यावहारिक परिपक्वता र अहिलेसम्मको सन्दर्भलाई समेटिएर लेखिएको छ । यो उपन्यास जम्मा ११ परिच्छेद र १०० पृष्ठमा संरचित छ ।

४.६.२.२ कथावस्तु

तीनचम्के टाहार र टङ्कनाथ दाइ उपन्यासको आरम्भ तेरथुम जिल्लाको आठराई स्थिति तीनचम्के टाहारमा बसोवास गर्दै गरेका टङ्कनाथ दाइ र रमा दिदीको बाल्यकालदेखि हालसम्मका जीवनका सुख दुःखका घटनाहरूबाट सुरुवात भएको छ । यो जीवनपरक आख्यान वा उपन्यास । लेखनको एक नयाँ प्रयोग गरी जीवनपरक उपन्यास पाठक सामु प्रस्तुत गरेका छन् । यस उपन्यासमा टङ्कनाथ दाइ र रमा दिदीको बाल्यकालदेखि हालसम्म ८२ वर्षको उमेर सम्मका कथा, व्याथा , सामाजिक परिवेश, सामाजिक यथार्थ समेटेर समाजको सिङ्गो चित्रण देखाउन खोजेका छन् । त्यो समुदायका पात्रहरू वास्तविक पात्र हुन् । यस उपन्यासमा उनीहरूको दाम्पत्य जीवनको प्रस्तुति रहेको छ । यस उपन्यासमा ऐतिहासिक, धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक, व्यवहारका साथै विगतका संस्कार, संस्कृति, बालविवाह र विवाहपछिको जिम्मेवारीका साथै अहिलेको सन्दर्भलाई समेटेको छ । यस उपन्यासका नामक टङ्कनाथ र नायिका रमा दिदीको जीवन भएकाले परम्परागत ,ऐतिहासिक, सामाजिक, सांस्कृतिक लगायतका पक्ष पनि जीवित रहेका छन् ।

यस उपन्यासका नायक नायिका आदर्श किसान हुन् । उनीहरूले आफ्नो जन्मभूमि अर्चले तीनचम्के टाहार आदिको प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन गर्नुका साथै उत्पत्तिदेखि लिए, धापेदुङ्गाको परिचय, तीनचम्के टाहारको इतिहास, सामाजिक परिवेश, आदर्श समाज सामाजिक व्यवहार गाउँठाउँमा दुःख विराम मरिमराउ हुर्दा स्थानीय जडिबुटीको प्रयोग, विवाह, व्रतबन्ध, पुराण, शुभअशुभ सबै कार्यको वर्णन गरेका छन् । २०२६ सालको राजनीतिक परिवेशको उल्लेख पाइन्छ । चाडपर्व आदिको यथार्थ वर्णन गरिएको छ । जातीय विभेद र कामको उल्लेख गरेका छन् । किसानहरूलाई माया गर्ने , खेती गर्नका लागि चाहिने आवश्यक सामग्रीको जोरजाम गर्ने अरूलाई अप्ठ्यारो परेका बेलामा सहयोग गर्ने गर्थे । टङ्कनाथ दाइ रमा दिदीका १४ जना सन्तान जन्मिएका छन् । उनीहरूलाई राम्रो शिक्षा दीक्षा दिएका छन् । परम्परागत रुढिवादी मूल्य मान्यतालाई अनुशरण गरेका छन् । बाआमाको आशीर्वाद ग्रहण गरेका हुँ भन्दछन् । सन्तानले डाँडाकाँडा ढाकून् भन्ने उक्ति पूरा गरेका छन् भन्दछन् । देश विदेशमा छोराछोरी ,बुहारी, नातिनातिनीहरू पढ्दैछन् । समय ,युग परिस्थितिसँगै यी दम्पति परिवर्तन हुँदै आएका छन् । देश र जन्मभूमिप्रतिको आघात माया गर्छन् । किसानहरूको कर्मठ पाखुराले उब्जाएका चीजहरू प्राकृतिक हुन्छन् । छोराछोरीले कमाएको जग्गा, जमिन, धन सम्पत्तिप्रति मोह नभएको बताउँछन् । उनीहरूको भविष्य सधैं सफल रहोस् भन्ने कामना गर्दछन् । आफूलाई त्यही जन्मभूमि तीनचम्के टाहारको माया भएको तर बूढो भएपछि काम गर्न नसकिने र

छोराबुहारीहरू भौतिक सुविधा खोज्दै अन्य ठाउँमा बसाइसरेपछि बाध्य भएर आफू पनि यो परदेशमा आएर बस्नुपरेको बताउँछन् । हाल उनीहरू विर्तामोड गरामुनिमा बस्दै आएका छन् ।

यस उपन्यासको आदि भाग पहिलो परिच्छेद देखि चौथोपरिच्छेदसम्म रहेको छ । मध्य भाग चौथो परिच्छेद देखि नौ परिच्छेदसम्म रहेको छ । अन्त्य भाग ९ परिच्छेददेखि ११ परिच्छेदसम्म रहेको पाइन्छ ।

यसरी यस उपन्यासमा उपन्यासकारले जीवित पात्रहरूको उपस्थिति गराएका छन् । यो जीवनीपरक उपन्यास हो । यस उपन्यासमा ऐतिहासिक धार्मिक, सांस्कृतिक, आफ्नो ठाउँको परिचय, रहनसहन जातीय विभेद आदिलाई समेटेर परम्परादेखि हालसम्मका विषयवस्तु समेटिएको छ ।

५.६.२.३ सहभागी

टङ्कनाथ दाइ र तीनचम्के टाहार उपन्यासका पात्रहरू जीवित रहेका छन् । उपन्यासकी नायिका रमा दिदी र नायक टङ्कनाथ दाइको जीवनमा आधारित उपन्यास भएकाले उनीहरूको जीवन भोगाइका कथा, व्याथा, दुःख, पीडालाई समेटेको छ । यस उपन्यासका पात्रहरू समाजका यथार्थ पात्र हुन् । प्रमुख पात्रहरू टङ्कनाथ दाइ र रमा दिदी रहेका छन् । उनीहरूको केन्द्रीयतामा उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ । सहायक पात्रहरू तुलसा, सूर्य, हेम, टाहारनी आमै, रमा दिदीकी आमा, दिदीका बुबा, यज्ञ, सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् । यस उपन्यासमा गौण पात्रहरू तुलसा, सुरेश, हिमेश, किशोर, शिवलाल, इन्दिरा, डम्बरप्रसाद, कल्पना, सरिता, आशिष, टीका, परशु, कमला, नर्वदा आदि रहेका छन् । लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा महिला, पुरुष दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू टङ्कनाथ दाइ, सूर्य, हेम, यज्ञ, गोपाल, परशु, मोहन, शान्तिराम, शिवलाल, देवी पाठक, कृष्णकुमार, सुमन आदि रहेका छन् भने स्त्री पात्रहरू रमा दिदी, टाहानीआमै, रमा दिदीकी आमा, दिदी छोरीहरू तुलसा विष्णुमाया, नर्वदा, कमला, इन्दिरा, हरिमाया, तीलादेवी, सरिता, भक्तिमाया, देवीमाया, शकुन्तला, जानुका, सुष्मा आदि रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै पात्रहरू रहेका छन् । अनुकूल पात्रहरू टङ्कनाथ दाइ, रमा दिदी, तुलसा, सूर्य, हेम, सरिता, विष्णुमाया, यज्ञ, गोपाल, परशु, नर्वदा, शान्तिराम आदि रहेका छन् भने अनुकूल पात्रको उपस्थिति रहेको छैन । स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत र व्यक्तिगत दुवै पात्रहरूको उपस्थिति छन् । वर्गगत पात्रहरू टङ्कनाथ दाइ, रमा दिदी, सूर्य, हेम, सरिता रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू तुलसा, विष्णुमाया, तीलादेवी, शान्तिराम, मोहन, गोपाल, नर्वदा, भक्तिमाया, आदि रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा मञ्चीय र नेपथ्य दुवै पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । मञ्चीय पात्रहरू टङ्कनाथ दाइ, रमा दिदी, तुलसा, सूर्य, शिवलाल, मोहन, परशु, गोपाल, शकुन्तला, देवीमाया आदि रहेका छन् । नेपथ्य पात्रहरू पुनम, चेलाप्रसाद, मुविना र मञ्जिला रहेका छन् । आबद्धताका आधारमा यस उपन्यासमा बद्ध र मुक्त दुवैथरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरू टङ्कनाथ दाइ, रमा दिदी, सूर्य, हेम, गोपाल, सरिता, भक्ति माया आदि रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू नर्मदा, तीलादेवी, शकुन्तला, भक्तिमाया, शान्तिराम, मोहन, शिवलाल आदि रहेका छन् । यी पात्रहरूलाई तालिकामा तल प्रस्तुत गरेको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिंग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	टङ्गनाथ	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	
१२	रमादिदी	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	रमा दिदीका वा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
४	रमा दिदीकी आमा	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
५	टाहारनी आमै	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
६	तुलसा	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
७	सूर्य	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
८	विष्णुमाया	+	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
९	हेम	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-
१०	सरिता	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
११	गोपाल	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
१२	नर्वदा	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१३	शान्तिराम	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	रमेश	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	मोहन	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलवाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलवाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.६५.२.४ परिवेश

यस उपन्यासको परिवेश पूर्वी पहाडी जिल्ला तेरथुमदेखि विदेशका विभिन्न ठाउँहरूको उल्लेख पाइन्छ। यस उपन्यासमा ग्रामीण परिवेशका कृषकहरूको जनजीवन रहेको छ। उपन्यासको आरम्भ टङ्कनाथ दाइ र रमा दिदीका जीवनमा आधारित भएकाले उनीहरूको पारिवारिक पृष्ठभूमिको चर्चा गरेको छ। आठराई स्थित तीनचम्के टाहारको ऐतिहासिक परिचय, धापेढुङ्गाको परिचय, आफ्नो बाल्यकालदेखि हालसम्मको परिवर्तनशील विषय वस्तुको परिवेश रहेको छ। ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक, आर्थिक अवस्थाको यथार्थ चित्रण प्रस्तुत भएको छ। २००७ सालको क्रान्तिदेखि २०६२/२०६३ को गणतन्त्र, लोकतन्त्र भोगेका पात्रहरू, आजको परिवर्तनदेखि खुसी हुन्छन् तर आफ्ना सन्तानहरूले जन्मेको हुर्केको ठाउँलाई माया मार्दा दुःखी भएको परिवेशको उल्लेख गरिएको छ। हाल उनीहरू भ्रष्टाचारको अनारमुनी स्थित घरको परिवेशलाई टिपिएको छ। तेरथुम र ताप्लेजुङ, इलाम, पाँचथर, काठमाडौं, खोटाङ आदि स्थान परिवेशका रूपमा लिइएको छ।

४.६.२.९ उपसंहार

उपन्यासकार राजेन्द्रकुमार सङ्ग्रौलाले तुँवालोभिन्न, तीनचम्के टाहार, उपन्यासमा वर्गीय समाजमा आर्तविरोध र अन्तर्द्वन्द्वलाई वस्तु यथार्थका रूपमा अन्याय र अत्याचार खेपिरहेका शोषित पीडित, गरिबदुःखीहरूको कथाव्यथालाई आफ्ना उपन्यासमा उतार्ने प्रयास गरेका छन्। समाजमा शोषक र शोषित दुईवर्ग हुने र ती शोषक र शोषित दुवै वर्गले आ-आफ्नो स्थानबाट सुधारात्मक कार्य नगरे त्यसले समाजमा सम्भाव्य दुर्घटना निम्त्याउन सक्ने कुरालाई उपन्यासमार्फत सङ्केत गर्दै यस्तो वर्गीय समाजको अन्त्य गर्न आह्वान गर्दछन्। किसानहरूको हितमा सधैं लागि रहे टङ्कनाथ दाइ र रमा दिदी शीर्षकमा जीवनीपरक उपन्यास लेखेका हुन्। आफूले देखेको भोगेको र अनुभव गरेका विषयलाई सरल र सहज र सहज भाषाशैलीमा ग्रामीण जनजीवनमा घटेका घटनाहरूलाई जस्ताको तस्तै उताउँ मूलतः गरिब दुःखीहरूको पक्षमा उपन्यास सिर्जना गर्ने सङ्ग्रौलाले ग्रामीण जनजीवनका घटनालाई उपन्यासका विषयवस्तु बनाउँदै मानव जीवनका पीडालाई प्रस्तुत गर्ने उपन्यासकार सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी धारामा उपन्यास लेख्ने तेरथुमे उपन्यासकार हुन्।

४.७ चन्द्रमान कन्दङ्वाका उपन्यासको विश्लेषण (१९८५)

४.७.१ पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासको विश्लेषण

४.७.१.१ परिचय

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यास २०५९ सालमा प्रकाशित भएको हो। १८ परिच्छेद र ७२ पृष्ठमा संरचित छ। यसका परिच्छेदहरू छोटामा ३ पृष्ठदेखि लामो १४ पृष्ठसम्म रहेका छन्।

४.७.१.२ कथावस्तु

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासमा तेरथुम जिल्लाको सिम्ले गाउँको नर्कटे भन्ने स्थानको बलबहादुर कार्कीको जीवन कथामा उपन्यासको घटना आरम्भ गरिएको छ। गाउँले जनजीवनको अभावग्रस्त जीवनशैलीको प्रस्तुति छ। गाउँमा सामन्ती वर्गले निमुखा गरिब

किसानहरूमाथि अन्याय, अत्याचार गरिएको कथावस्तुको प्रस्तुति छ । सामन्ती व्यवस्थाको प्रतीक वनपाललाई लिएको छ भने सामन्ती व्यवस्थाको नायक मोतिलालको भूमिका रहेको छ । बाबुको मृत्युपछि छोराको कार्यभार सम्माल्ने प्रवृत्ति देख्न सकिन्छ । वनपालले रमलाललाई बलात्कार गरेको हुन्छ । वनपालले ज्यानमुद्दा जितेको घटना र हरिप्रसाद जेल परेको छ । गाउँमा बलबहादुरकी श्रीमती गौरीले सप्ताह पुरणा लगाउनु, रणजीत र गुणकेशरीको भेट हुनु, गुणकेशरीको फुपूको घरमा मृत्यु भएको छ । रणतिजले देशमा क्रान्तिपूर्ण नभएको र अब देशमा सामन्ती व्यवस्था अन्त्य गर्न नौलो जनवाद आउनु पर्ने, बलबहादुरको गाउँको वर्णन उसको पारिवारिक झलक, गौरीसँगको वार्तालाप विद्रोहको कुरा प्रस्तुत छ । वनपालको कुकृत्य तथा मोतिलाल साहुले गरिबहरूमाथि शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गरेको छ । रामप्यारीलाई केटो खोजेर जिम्मा लगाएको, रामप्यारीले विभिन्न ठाउँमा भोग्नु परेको पीडा, तेरथुमका गुण्डाहरूले बलात्कार गरेको पीडा सहन नसकी आफ्नी छोरी माइतमा पुऱ्याएर तमोर नदीमा आत्महत्या गर्छे भने बलबहादुरले मोतिलाल र बोलीहाडको हत्या गर्छन् । बलबहादुरको अन्त्यपछि उपन्यासको कथावस्तु रणजीतको सेरोफेरोमा कथानक अगाडि बढेको छ । रणजीत मुक्ति सेनामा सामेल भई विराटनगर भापा कब्जा गर्न जाँदा भिडन्तमा पर्छ र भाग्छ । त्यही समयमा दिल्लीमा भएको सम्झौतालाई षडयन्त्र हो भन्दै क्रान्ति अधुरो ठान्दछ र रणजीत केही कोसेली लिएर घर फर्कन्छ । सबै साथी भाइहरूलाई २००७ सालको क्रान्तिले ल्याउन नसकेको नौलो जनवाद ल्याउन आवश्यक रहेको भाव व्यक्त गरेको छ । गुणकेशरीको मृत्युपछि रणजीत भापा आउँछ र मे दिवसको दिन जनताहरू भेला पारेर रणजीत राजनैतिक भाषण गर्छ । महिला बाजेको राजनैतिक जीवनको चर्चा गर्दछ । क्रान्ति पूरा नभएको र अब देशमा सामन्ती व्यवस्था अन्त्य गर्न नौलो जनवादी क्रान्ति ल्याउने बताउँछ । यस उपन्यासको लक्ष्य नौलो जनवाद स्थापना गर्नु हो । यो उपन्यास सामाजिक यथार्थवादी धाराको उपन्यास हो ।

४.७.१.३ सहभागी

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका उपन्यासमा तीन वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । ग्रामीण समाजका विपन्न वर्गका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । प्रमुख पात्रहरू बलबहादुर, गौरी, रणजीतको भूमिका छ । उनीहरूले पारिवारिक रूपमा भोगेका दुःख पीडा, नौलो जनवादको चाहना प्रस्तुति छ । सहायक पात्रहरू वनपाले, मोतिलाल, लम्साल, गजला, धनवीर, रामप्यारी र महिला बाजे रहेका छन् । गौण पात्रहरू न्यायाधीश, पुलिसहरू, भुजेल, भुजेलनी रहेका छन् । लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई हेर्दा पुरुष पात्र बढी देखिन्छन् । पुरुषपात्रहरू बलबहादुर, रणजीत, वनपाले मोतिलाल, लम्साल, गजला, धनवीर, महिला बाजे, हाँडी रहेका छन् । स्त्री पात्रहरू गौरी, गुणकेशरी, रामप्यारी भुजेलनी रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै प्रकारका पात्रहरू छन् ।

अनुकूल पात्र बलबहादुर, गौरी, रणजीत महिला बाजे, धनवीर, रामप्यारी, रहेका छन् भने प्रतिकूल पात्र वनपाले, मोतिलाल लम्साल, गजला, न्यायाधीश, पुलिसहरू, भुजेल, भुजेलनी रहेका छन् । स्वभाका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील, स्थिर पात्रहरूको उपस्थिति रहेका छन् । अनुकूल पात्र बलबहादुर गौरी, रणजीत, महिला बाजे रहेका छन् ।

प्रतिकूल पात्रहरू वनपाले, मोतिलाल, गजलाल, लम्साल, भुजेल भुजेल्ली रहेका छन् । जीवनचेतनाका आधारमा वर्गगत र व्यक्तिगत दुवै पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । वर्गगत पात्रहरू बलबहादुर, रणजीत, गौरी, माइलाबाजे, धनीवीर रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्र-वनपाले मोतिलाल लम्साल, गजलाल, न्यायधीश, पुलिस रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा सबै मञ्चीय पात्रहरू रहेका छन् । किसानहरू, मुखिया बलदेव, गौरी, रामप्यारीकी छोरी भूमिका मञ्चामा देखिदैन । आवद्धताका आधारमा बलबहादुर रणजीत, गौरी, वनपाले, मोतिलाल, माहिलाबाजे बद्ध पात्र हुन भने गुनकेशरी, रामप्यारी, गजलाल, लम्साल, गजल धनवीर, न्यायाधीश, भुजेल ,भुजेल्ली सिपाही मुक्त पात्र हुन् । यी पात्रलाई तालिकामा प्रस्तुत तल गरेको छ :

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	बलवहादुर	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	
२	गौरी	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	रणजीत	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	वनपाले	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
५	मोटिलाल	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-
६	रामप्यारी	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
७	महिलाबाजे	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-
८	न्यायशीश	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	-	+
९	पुलिस	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	+	-	-	+
१०	लम्साल	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+
११	गजलाल	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+
१२	गुनकेशरी	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
१३	भुजेल	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	भुजेल्ली	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.७.१.४ सहभागी

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासको मुख्य कार्यस्थल नेपालको पूर्वाञ्चलको तेरथुम जिल्लाको ग्रामीण परिवेश रहेको देखिन्छ। तेरथुमको अतिरिक्त उपन्यासमा भारत, गोपेटार, वीरगञ्ज, विराटनगर भापाको परिवेश उल्लेख भएको छ। समयको दृष्टिले यो उपन्यासले लामो अवधि समेटेको देखिन्छ। ग्रामीण जीवनका सामन्ती वर्गले निम्न वर्गका गरिबहरूलाई शोषण, दमन, अन्याय अत्याचार जस्ता विषयवस्तु उपन्यासमा रहेको पाइन्छ। नेपालको शासन व्यवस्था २००७ सालको क्रान्ति र नेपाली समाजमा गरिबहरूको रगत, पसिनाहरूमा होली खेलेर मोटाएका र गाउँ घरका छोरीचेलीहरूको अस्मिता लुट्ने सामन्तीहरूको चित्रण गरेको छ। तत्कालीन समाजको परिवेशको चित्रण गरिएको पाइन्छ।

४.७.१.५ उद्देश्य

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासको मूल उद्देश्य भनेको क्रान्तिकारी विचारलाई सम्प्रेषित गर्नु हो। मानिस सबै एक हुन् : ठूलो, सानो, धनी, गरिब, उच्च, निम्नको भेदभाव गर्न नहुने विचार पाउन सकिन्छ। समाजभित्रका यथार्थवादी प्रस्तुत रहेका छन्। नेपाली समाजमा गरिबहरूलाई शोषण, दमन गर्ने सामन्ती वर्गको विरोध, गाउँ घरका छोरीचेलीहरूको अस्मिता लुट्ने वनपाल, मोतिलाल, गजलालका चरित्रहरूले एउटी अबोध बालिकालाई बलात्कार गरी आत्महत्या गर्न बाध्य भएको कारुणिक दृश्य प्रस्तुत गरिएको छ। माथिल्ला उच्च जातका पुरुषहरूले निम्न जातका महिलामाथि गरेको अन्याय प्रस्तुत गरेको छ।

४.७.१.६ दृष्टिविन्दु

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासका पात्रहरूको चरित्र र भाषाशैली प्रयोगलाई हेर्दा सीमित तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको पाइन्छ। उपन्यासको केन्द्रविन्दुमा बलबहादुर, गौरी, रणजीतको केन्द्रमा उपन्यासको कथानक अगाडि बढेको छ। उनीहरूका जीवनमा घटेका दुःख, पीडा आदिलाई हेर्दा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु रहेको छ।

४.६.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासकारले यस उपन्यासमा सरल भाषाको प्रयोग गरेका छन्। उपन्यासमा कतिपय ठाउँमा विचलन नयुक्त पद क्रमका साथै बोलचालकै भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ। अभिधामूलक वाक्य गठन भएको पाइन्छ। यस उपन्यासमा ग्रामीण भेगमा बोलिने लिम्बू भाषालाई जस्ताको त्यस्तै टपक्क टिपेर राखिएको छ। ए वनपाल्या, तश मोहर फन्या होइन ? रक्सी धख्या वैसा त त्या देश नाउन्या कोरु हुडना वन पालया जाख्यास् तुहारेको एकै जोट।^{७८}

यस उपन्यासमा प्रतीकात्मक भाषाको प्रयोग पाइन्छ। उपन्यासको शीर्षकबाट नै थाहा पाउन सकिन्छ। वाक्यहरूको अधिक प्रयोग भएको र ग्रामीण जनजीवनको भाषाको अधिक प्रयोग भएको पाइन्छ। वजीया, पाँजी, चाख्लास् जस्ता शब्दहरूको संवादमा स्थानीय भाषिकाको प्रयोग

^{७८} कन्दड्वा, पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू, २०५९, पृ. ८।

भएको पाइन्छ । गपटी जोर गँदा चालख तेखुडला जस्ता ग्रामीण जनजीवनको बोलीलाई टपक्कमै टिपेर उखान टुक्काहरूको प्रयोगले उपन्यास रोमाञ्चित भएको पाइन्छ । पात्र अनुसारको भाषा वाक्य गठन र शब्द चयन भएकाले उपन्यासको भाषामा मानक नेपाली भाषाको प्रयोग हुनाका साथै पद सङ्गति सामान्य हुनुका साथै भाषाशैली उत्कृष्ट रहेको छ ।

४.७.१.८ उपसंहार

पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासमा ग्रामीण जनजीवनको चर्चा गाउँघरमा किसानहरूमाथि हुने गरेका अन्याय, अत्याचार र दमनको यथार्थ चित्रण प्रमुख रहेको छ यस उपन्यासमा नारीहरूमाथि गाउँका महाजन र सामन्ती वर्गबाट बलत्कृत भएको यथार्थ चित्रण छ । मानिसहरूले स्वतन्त्र भएर बाँच्नु र आफूले पाउने अधिकारको खोजी गर्छन् अरूको स्वतन्त्रता, इच्छा चाहनामा हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन । शीर्षक सापेक्षता सोभो अर्थमा नभएर प्रतीकात्मक रूपमा रहेको छ समग्रमा उपन्यास राजनैतिक विचारधारामा केन्द्रित भए पनि यसले तत्कालीन समाजको यथार्थ चित्रण गरेको पाइन्छ ।

उपन्यासकार चन्द्रमान कन्दङ्वाले पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू उपन्यासमार्फत तेरथुमकै सेरोफेरोमा रहेर गाउँले जनजीवनको अभावग्रस्त जीवनशैलीको प्रस्तुत गरेका छन् । गाउँमा सामन्ती वर्गले निमुखा गरिब किसानहरू दलितहरूमाथि अन्याय, अत्याचार गरेका छन् । देशमा सामन्ती व्यवस्था अन्त्य गर्न नौलो जनवाद आउनु पर्ने धनी, गरिब, उच्च निम्नको भेदभाव गर्न नहुने विचार व्यक्त गर्ने कन्दङ्वा प्रगतिवादी धारामा उपन्यास सिर्जना गर्ने सफल तेरथुमे उपन्यासकार हुन् ।

४.८ जगतभार माइला सुब्बाका उपन्यासको विश्लेषण

४.८.१ अन्तिममा भेट उपन्यासको विश्लेषण

४.८.१.१ परिचय

अन्तिममा भेट उपन्यास २०६१ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यास श्री तीनजुरे प्रा.वि. खाम्लालुङद्वारा प्रकाशित भएको हो । यो उपन्यासमा १९ परिच्छेद र १४० पृष्ठमा संरचित छ । यसका परिच्छेदहरू एक पृष्ठदेखि एघार पृष्ठसम्म रहेका छन् ।

४.८.१.२ कथावस्तु

अन्तिम भेट उपन्यास नेपालको सुदूरपूर्वी तेरथुम जिल्लाको खाम्लालुङ गा.वि.स. को गहिरी गाउँ भन्ने स्थानमा एक गरिब परिवारको आमा छोराको कुराकानीबाट सुरुवात भएको छ । शुक्रबारको दिन गाउँको विक्रमको पसलको सामान लिन सदरमुकाम म्याङलुङ बजार जानुपर्ने घटनाबाट उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ । आवश्यक सामान मिलाएर ढाकर बोकी रोहित घरबाट हिँड्छ । यस उपन्यासको नायक रोहित भएकाले उसका जीवनमा घटेका घटनाहरूको सेरोफेरामा कथानक अगाडि बढेको छ । रोहित खोरुङ्गा खोलाको पार्टीमा पुग्दा मानिसहरूको भीड देख्छ ? के भएको रहेछ भनी त्यतातिर जान्छ । त्यहाँ उसले एउटी युवती मुर्छित भई लडेकी र ओर्की युवती एक छेउमा बसेर रोइरहेको देख्छ । उसले के भएको रहेछ भनेर बुझ्न चाहेकाले रुँदै गरेकी युवतीसँग सोध्छ । उसले धनकुटा क्याम्पसबाट परीक्षा सकेर घर फर्केका दिदीको बाटामा लडेर खुट्टा

भाँचिएकाले वेहोस हुनु भएको छ भनी ,उनीहरूको घर ह्वाकु भएको र उनीहरूको नाम मीना र वेदिना भएको बताई । रोहितले सहयोग गर्छ र मीनालाई बोकेर सदरमुकामको अस्पतालमा पुऱ्याउँछन् । विरामीको होस खुल्छ , वेदिना र रोहित खुसी हुन्छन् । विरामी र वेदिनालाई अस्पतालमा छोडेर रोहित समाज लिएर घर आउँछ । मीना ठीक भएपछि उनीहरू ह्वाकु घर जान्छन् । मीनाले रोहितलाई भेट्न डाँडा गाउँको सङ्क्रान्ति बजारमा बोलाउँछन् । उनीहरूको भेट हुन्छ । मीनाले रोहितलाई आमा बाबासँग परिचय गराउँछे । रोहित भारी बोकेर पैसा कमाएर पढ्छ । त्यो थाहा पाए पछि मीनाका बाआमाले आर्थिक सहयोग गर्छन् । मीना, देविना र रोहित तेरथुम क्याम्पस चुहान्डाँडामा पढ्छन् । राम्रो अङ्क ल्याएर प्रथम वर्ष उत्तीर्ण गर्छन् । त्यही क्रममा मीना र रोहितको प्रेम सम्बन्ध प्रगाढ हुन्छ । उनीहरूको प्रगतिको डाह, ईर्ष्या गर्छछन् कलेजका साथीहरूले । रोहितको साथी मीनाको दाइ पर्ने बलप्रमोद गुरुडले उनीहरूका बारेमा नराम्रो कुरा लगाइदिन्छ । मीना र रोहित लगनशील भएकाले उनीहरूले नकारात्मक सोचेर उनीहरूको सम्बन्ध विगारिदिन्छन् । मीनाका बाबाले आफ्नो नम्बरीको छोरा प्रेमसँग मीनाको बिहे गर्ने निर्णय गर्छ । मीना त्यो गुण्डासँग बिहे गर्दिन भन्छे तर जवर्जस्ती बिहे गराउन खोजेकाले ऊ आत्महत्या गर्न खोज्छे संयोगवश लामो समय पछि रोहित बिहेको दिन मीनाको घरमा आइपुग्छ तर त्यहाँ अनौँठो दृश्य देख्छ । मीनाका बाबा, आमा, नोकर मात्र घरमा हुन्छन् । विवाहको मण्डप सजाएको देखेर रोहित छक्क पर्छ । नोकर गोल्फेले मीनाले रोहित आयो भने यो चिठी दिनु सबै कुरा भन्नु भनेकोले रोहितलाई चिठी दिएर यथार्थ बताउँछ । रोहित दुःखी हुन्छ र मीनालाई बचाउन पाँचथर प्रेमको घरतिर लाग्छ । उता प्रेम दुई नम्बरी काम गर्ने भएकाले राम्री केटी पाएकोमा खुसी हुनुका साथै धेरै पैसा कमाउने दाउमा हुन्छ । बिहेको दिन राति रोहित ११ बजे प्रेमको घरमा पुग्छ । बिहेको रमभ्रममा सबै रमाइलो गरिरहेका हुन्छन् । पागल जस्तो भएर रोहित सबै दृश्य हेरिरहेको हुन्छ । त्यही क्रममा रोहित बेहुलीको नजिक पुग्छ । बेहुली डराएर भाग्न खोज्छे तर उसले मीनालाई म रोहित भनी चिनायो । मौका हेरी उनीहरू भाग्छन् तर बेहुली हराएको हल्लाले प्रेम र उसका साथीहरू खोज्न जान्छन् । रोहित र मीनालाई भेटाउँछन् तर मीनालाई लान असफल हुन्छन् । विभिन्न कष्टका साथ मीना र रोहित आपतविपत सहदै घरमा आइपुग्छन् तर सामन्ती वर्गको मुखियाले उनीहरूलाई गाउँ निकाला गर्छन् र उनीहरू गाउँ छोडेर हिँड्छन् । प्रेम र मुखिया मिलेर रोहितलाई मार्न पठाएका हुन्छन् उनीहरू धरान आइपुग्छन् त्यही बसेर भोलिपल्ट काँकडी भित्तामा पुग्दा प्रेम, विशाल, बलप्रमोदले उनीहरूलाई भेट्छन् तर नक्कली जुझा लगाएकाले चिन्दैनन् । उनीहरू योजना सफल पार्न मीना र रोहितलाई छुट्टाछुट्टै गाडीमा जवर्जस्ती हाल्छन् । रोहित र मीनाको विछोड हुन्छ । बल प्रमोदले मीनालाई छक्काएर एकातिर लान्छ र रोहित सिलगढीको गाडीमा जान्छ तर खलासी बनेको विशाल साथमा भएकाले रोहितले उसलाई छोड्दैनन् । विशाल गुण्डा भएकाले गाडीले हाम फाल्छ र त्यही बेला गाडी आएर गाडीले किचेर उसको मृत्यु हुन्छ । रोहितले अब मीनालाई भेट्ने माध्यम हराउँछ । रोहित काँकडभित्तामा आएर मीनालाई खोज्छ तर भेटाउँदैन । ऊ मीनाकी मामाकी छोरी काठमाडौँमा भएकाले काठमाडौँ जान्छ । पता लगाउन सक्दैन तर संयोगवस काठमाडौँबाट फिर्दा उसको भेट शिलासँग हुन्छ । उनीहरूको एउटै सिट हुन्छ । उनीहरू दुःख पीडा बाँड्दै रमाइलोसँग गइरहेका थिए एककासि गाडी, दुर्घटनामा पर्छ र शीलाको मृत्यु हुन्छ । रोहितको धरानको घोषा क्याम्पमा उपचार हुन्छ । उसको हात हुँदैन ।

त्यो थाहा पाएपछि ऊ बेहोस हुन्छ । उपचारपछि ऊ घर फर्कन्छ, बाटोमा वेदिनासँग भेट हुन्छ । उनीहरू दुवै रुन्छन् । उता, मुखिया, मीनाको बाबु प्रेम र प्रेमको बाबुले रोहितलाई ५० हजार पैसा र केटी बेच्ने दलाल हो भनी मुद्दा हालेका हुन्छन् । रोहित आएको थाहा पाएपछि उसलाई भुटो आरोपमा जेलमा थुनिन्छ । रोहितलाई छुट्टाउन विक्रम, गाउँका अन्य साथीभाइहरू जान्छन् । मीनाकी आमाको मृत्यु हुन्छ । त्यही दिन राति बलप्रमोद र प्रेमले बलत्कार गर्दा वेदिनाको मृत्यु हुन्छ । वेदिनाको लासलाई लुकाउन लैजादा विक्रमले भेट्छ र म तिमीहरूलाई बचाउँछु । यो लासलाई म गाडिदिन्छु भन्छ आपत परेकाले उनीहरूले मान्छन् । विक्रमले प्रहरी प्रशासनमा खबर गर्छ । मुखियाको चट्याङ्गले लागेर मृत्यु हुन्छ । प्रहरीले बलप्रमोद प्रेम र जन्तरे कार्कीलाई पक्राउ गर्छ । रोहित तारिकमा छुटेको हुन्छ । तारिकमा जाँदा उसले साथीहरूलाई पक्राउ गरेको देख्छ । रोहितकी आमाको मृत्यु हुन्छ । ठानामा प्रेम र बलप्रमोदले यथार्थ कुरा खोल्छन् । बलप्रमोद र प्रेमले मीनाको बाबुलाई चिठी लेखेको र धरानमा नक्कली जुझा लगाएर मीना र रोहितलाई छक्काएर भागेको, वेदिनालाई बलात्कार गरेको, गुण्डा लगाएर गाउँमा आतङ्क फैलाएको मीनालाई बलात्कार गरी बेहोस बनाएर छोडेको बयान गर्छन् । त्यति बेला रोहित निर्दोष रहेको मीनाको बाबुले थाहा पाउँछ । रोहित, प्रेम र मीनाको बाबुले माफी माग्छन् । रोहितलाई मीनाका बाबुले खोज्छ तर रोहित अघि नै घरतिर हिँडेको हुन्छ । असह्य वेदना बोकी रोहित खोरुङ्ग खोलाको पार्टीमा पुग्छ । जहाँ मीना र रोहितको भेट मुर्छित अवस्थामा भएको हुन्छ । त्यही ठाउँमा रोहितले आत्महत्या गर्छ । केही क्षणमा जटिल सङ्घर्षगरी मीना त्यही आइपुग्छे । उसले रोहितलाई चिन्छे र रोहितको भोलामा भएको छुरीले आत्महत्या गर्छे । त्यही बेला मीनाको बाबु आइपुग्छ ।

यस उपन्यासको आदि भाग मीना, रोहित, वेदिनाको भेट भएदेखि रोहितले मीनालाई भगाएर काँकडी भित्तामा विछोड भएसम्म आदि भाग हो । यस उपन्यासको मध्य भाग रोहितले मीनालाई काँकडभित्तामा खोज्छ, त्यहाँ नभेटे पछि काठमाडौं जान्छ । मीनाकी दिदी शीलालाई भेटेपछि घर फर्किदा बसमा समयोगवस भेट हुन्छ । शीलाको मृत्यु हुन्छ, रोहितको एउटा हात हुँदैन, त्यो थाहा पाएपछि रोहित बेहोस हुनुसम्मको कथावस्तु उपन्यासको मध्य भाग रहेको छ । उपन्यासको अन्त्य भाग रोहित घर जानु, मुखिया र बलप्रमोदले केटी बेच्ने भुटो मुद्दा लगाएर जेलमा पर्न, मुखियाले गुण्डा लगाउनु, अन्त्यमा यथार्थ कुरा खोल्नु, रोहित र मीनाको एकै ठाउँमा मृत्यु हुनु हो ।

४.८.१.३ सहभागी

यस उपन्यासको घटनास्थल र कथावस्तु गाउँघरमा सामन्ती वर्गले गरेको थिचोमिचो र युवा युवतीहरूले गरेको प्रेमलाई देखाइएको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्र, रोहित र मीना, वेदिना, रहेका छन् । उनीहरूको केन्द्रीयतामा उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ । उनीहरूका जीवनमा घटेका घटनाहरू प्रस्तुत भएका छन् । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू उपन्यासको कथानकलाई अगाडि बढाउन सहयोग गर्दछ । सहायक पात्रहरू मीनाका बाबु, आमा, विक्रम, रोहितकी आमा, मुखिया, बलप्रमोद, प्रेम यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू हुन् । यस उपन्यासका गौण पात्रहरू गाउँलेहरू कलेजका साथीहरू दीपा, गोल्फे, शिला, प्रेमका बाबुआमा, विशाल, अन्तरेसाहु, प्रशासनका कर्मचारीहरू, डाक्टर, नर्स, मीनाका मामामाइजू आदि रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासका पात्रहरूलाई हेर्दा बराबरी देखिन्छन् । पुरुष पात्रहरू रोहित, विक्रम, मुखिया, बलप्रमोद, प्रेम, डाक्टर खलासी, विशाल, मीनाको बाबु प्रेमको बाबु अन्तरे साहु, कार्की विशालाको बाबु, आदि रहेका छन् भने स्त्री पात्रहरू मीना, वेदिना, दीपा, शिला नर्स, विक्रमकी श्रीमती, मीनाकी आमा, माइजू, रोहितकी आमा आदि रहेका छन् ।

प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै चरित्रका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । अनुकूल पात्रहरू रोहित, वेदिना, मीना शीला मीनाको बाबु, विक्रम, विक्रमकी श्रीमती, रोहितकी आमा रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू प्रेम, बलप्रमोद, विशाल, मुखिया अन्तरे कार्की, आदि रहेका छन् । स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै प्रकारका पात्रहरू रहेका छन् । गतिशील पात्रहरू वेदिना, मीना, रोहित, विक्रम, प्रेम, बलप्रमोद, मीनाको बाबु आदि रहेका छन् । स्थिर पात्रहरू नर्स, डाक्टर, शीला, मुखिया, विशाल रोहितकी आमा, प्रहरीहरू रहेका छन् । जीवनचेतनाका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा वर्गगत र व्यक्तिगत दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । वर्गगत पात्रहरू वेदिना, रोहित, मीना, मीनाका बाबु, प्रेम, मुखिया, बलप्रमोद, विक्रम वर्गगत पात्रहरू हुन् । व्यक्तिगत पात्रहरू अन्तरेसाहु, मीनाकी आमा, रोहितको, आमा दीपा, डाक्टर, नर्स, गाउँलेहरू विशाला शीला, प्रहरी आदि रहेका छन् ।

आसन्नताका आधारमा मञ्चीय र नेपथ्य पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । मञ्चीय पात्रहरू वेदिना, मीना, रोहित, मीनाको बाबु, रोहितकी आमा, विक्रम, मुख्या, बलप्रमोद, प्रेम आदि रहेका छन् । नेपथ्य पात्रहरू प्रेमका गाउँलेहरू, जन्ती, लोकन्ती, आदि रहेका छन् । आवद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त दुवै थरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरू रोहित, वेदिना, मीना, मुखिया, प्रेम, बलप्रमोद, रोहितकी आमा, विक्रम रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू प्रहरी, प्रशासनका कर्मचारी, विशाल, दीपा, शिला नर्स, डाक्टर, गाउँलेहरू, अन्तरे कार्की, मीनाकी आमा आदि रहेका छन् । यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	रोहित	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	
२	वेदिना	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	मीना	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	मुखिया	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
५	बल प्रमोद	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+	-
६	प्रेम	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-
७	विक्रम	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
८	विशाल	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-
९	प्रहरी	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	+
१०	डक्टर	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	मीनाको बाबु	-	+	-	-	+	+		-	+	-	+	+	-	-	+
१२	रोहितकी आमा	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-
१३	शीला	+	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	प्रेमको बाबु	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	दीपा	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१६	अन्तरे साहु	-	+		-	+	-	+	+	+	-	+			-	+
१७	नर्स	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+			-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.८.१.४ परिवेश

यस उपन्यासको परिवेश सामन्तीहरूबाट गरिब, निम्न वर्गमाथि शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गरेको देखिन्छ। आत्मिक प्रेमको जीवित भएको सत्यको विजय देखाइएको छ। भौतिक प्रेम क्षणिक हुनका साथै कुकर्म गर्दा सजाय अवश्य पाइने भावको अभिव्यक्ति भएको छ। यस उपन्यास तेरथुम जिल्लाका स्थानीय ठाउँहरूको चित्रण पाइन्छ। प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण ठाउँहरूको वर्णन गरेको छ। ह्वाकु, इसिबु, देउराली डाँडा, सङ्क्रान्ति बजार, खोरुङ्गा खोला, जिरिखिम्ती म्याङलुङ बजार धरान, काठमाडौं, काँकडभित्ता, घोपाक्याम्प, धनकुटा क्याम्पस, चुहानडाँडा क्याम्पस, पाँचथर, तमोर नदी आदिको परिवेश प्रस्तुत गरिएको छ। यस उपन्यासमा साथीसाथीले ईर्ष्या, डाह गरी पारिवारिक भगडा भएको देखाएको छ। समाजमा आतङ्क मच्चाएको परिवेश रहेको छ।

४.८.१.५ उद्देश्य

अन्तिम भेट उपन्यासमा उपन्यासकार सुब्बाले ग्रामीण जनजीवनमा सामन्ती वर्गले निम्न वर्गमाथि गरेको अन्याय, अत्याचारको चित्रण गरेको छ। धनीहरूले पैसाको धाक लगाएर गरिबहरूलाई जे गरे पनि हुन्छ भन्ने घमण्ड लिएको देखाएको छ। विकासका काममा अवरोध गर्ने भ्रुटा आरोप लगाएर जेल सजाय दिने, अपराधीहरू खुलमखुला हिँडेको गुन्डा लगाएर कुटाएको, समाजमा हत्या, हिंसा फैलिएको गल्ती गर्ने अपराधी जे मन लाग्यो त्यही गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू देखाइएको छ। धनीहरूको मन हुँदै अरूलाई परेको बेला सहयोग गर्नुका सट्टा दुःख पीडा दिन्छन् तर गरिबहरूले परेको बेलामा सहयोग गर्छन्। धनी सामन्ती वर्गले धन कमाउन आफ्नै चेलीबेटी बेचेको कुरा उल्लेख गरेको छ। शोषण, दमन गरी निम्न वर्गलाई माथि उठ्न दिँदैनन्। आत्मिक प्रेम सधैं अमर हुन्छ। गरिबहरू अरूलाई दुःख परेको बेलामा ज्यान दिन पनि तयार हुन्छन्। प्राकृतिक सौन्दर्यका साथै स्थानीय भाषिकाको प्रयोग गर्नु अर्को उद्देश्य रहेको छ। उपन्यासकारले ग्रामीण जनजीवनको यथार्थ चित्रण गरेका छन्।

४.८.१.६ दृष्टिविन्दु

यस उपन्यासमा उपन्यासकारले आफूले देखेर भोगेको जस्तो गरी उपन्यासका पात्रहरूको वर्णन गरेका छन्। त्यसैले यो उपन्यास तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित भएको छ। उपन्यासका नायक र नायिका रोहित र वेदिना, मीनाको केन्द्रीयतामा उपन्यास कथावस्तु अगाडि बढेको छ। उपन्यासमा उनीहरूका जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई शृङ्खलाबद्ध प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। उपन्यासको आरम्भदेखि अन्त्यसम्म नै उनीहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ।

४.८.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

यस उपन्यासमा सुब्बाले स्थानीय भाषिकाको प्रयोग, ग्रामीण जनजीवनका बोलिचालीको जस्ताको त्यस्तै प्रस्तुत गरेका छन्। उपन्यासको भाषा परिष्कृत र परिमार्जन नभई त्रुटि, कमीकमजोरी रहेको पाइन्छ। पूर्वी पहाडी जिल्ला तेरथुमुको ग्रामीण परिवेश र जातीय पहिचानका विभिन्न धार्मिक, सांस्कृतिक विषयवस्तुको प्रस्तुत पाइन्छ। लिम्बू जातिको भाषाको प्रयोग हुनका साथै तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको पनि प्रयोग भएको छ।

४.८.१.८ उपसंहार

यस उपन्यासमा ग्रामीण जीवनमा घटेका घटनाहरूको यथार्थ प्रस्तुति छ । आञ्चलिकता पाइनुका साथै सामन्ती वर्गले निम्न वर्गमाथि अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन गरी उनीहरूको श्रम, शोषण गरेका छन् । अनपढ र सोभा गाउँलेहरूलाई भुक्त्याएर प्रशासन कर्मचारीलाई घुस पेस गरी भुटा आरोप लगाउका छन् । सोभा गाउँलेहरूमाथि अन्याय, अत्याचार, हत्या, हिंसा, बलत्कार, दुःख पीडा, जातीय विभेद, धर्म संस्कारको विरोध पाइन्छ । सत्यको विजय, असत्यको हार देखाइएको छ । मान्छेले अत्याचार बढी गयो भने प्रकृतिले पनि सहन सक्तैन भन्ने उक्ति स्पष्ट रहेको छ । आत्मिक प्रेमको मिलन भएको देखाइएको छ । गाउँमा सर्वहारा वर्गले शान्तिको चाहना गरेका छन् ।

४.८.२ बन्दीत चाहना उपन्यासको विश्लेषण

४.८.२.१ परिचय

बन्दीत चाहना उपन्यास २०६२ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यास अनन्त पुस्तक पसल धरानबाट प्रकाशित भएको हो । यस उपन्यासमा १७ परिच्छेद र १२८ पृष्ठमा संरचित छ । यस उपन्यासका परिच्छेदहरू २ पृष्ठदखि १० पृष्ठसम्मका रहेका छन् ।

४.८.२.२ कथावस्तु

बन्दीत चाहना उपन्यासको आरम्भ तेरथुम जिल्लाको रमणीय ठाउँ, वसन्तपुर बजारबाट सुरुवात भएको छ । बिहानको पाँच बजे वसन्तपुर बजारबाट धरान जाने पहिलो बसमा छोरीलाई महेन्द्र क्याम्पसमा पठाउन पठाउन गाउँबाट आएका रमलाका आमाबाबु रमलालाई अति उपदेश दिँदै विदा गरेको कथावस्तुबाट उपन्यासको घटना सुरु भएको छ । यस उपन्यासकी नायिका रमला नै हुन्छे । धरान पुगेर फुपूकामा बस्नु र खबर पठाउनु भन्दै रमलालाई विदा गर्दछन् । बसमा यात्रीहरू चढ्ने क्रम धमाधम हुन्छ । बस छुट्ने बेलामा एउटा अल्लरे केटो रोहित पनि बसमा चढ्छ । अलि परपुग्दा दुईजना अधवैसे पुरुषहरू पनि बसमा चढ्छन् । एउटा बूढो हराएको छोरो खोज्न हिँडेको हुन्छ, भने अर्को बूढो पहिरोले घर खेत बगाएपछि ऊसँग छोरो खोज्न सघाउन हिँडेको हुन्छ । उसको छोरोलाई एड्स लागेकोले गाउँ निकाला गरेका हुन्छन् । सबै पात्रहरू धरानतिर लाग्छन् बस आफ्नै गतिमा चल्छ । रमलालगायत सबै धरान पुग्छन् । धरान पुग्दा रात परेको हुन्छ । अपरिचित सहरमा रमला अलमल्ल पर्छे । रोहितले सहयोग गरी आफ्नो कोठामा लान्छ र रमलालाई सुत्न दिएर ऊ साथीकोमा जान्छु भनेर बाहिर पेट्टीमा सुतेको बिहान रमलाले देख्छे । उसले रमलालाई फुपूकामा पुऱ्याइ दिन्छ । फुपू फुपाजु खुसी हुन्छन् । रमला कलेज पढ्न थाल्छे । रोहित, नितेज उसका कक्षाका सहपाठी साथी हुन्छन् । यस उपन्यासको कथावस्तु यसरी अगाडि बढेको हुन्छ । उनीहरूले विभिन्न कार्यक्रमहरू गरी अगाडि बढेका हुन्छन् । रमला विरामी हुन्छे, रोहितले आफ्नो ज्यानको बाजी लगाएर नगरपालिकाको फोहोर फाल्ने काम गर्छ र रमलाको उपचार गर्छ । नितेज पनि रोहितलाई साथ दिन्छ । रमलाको हेरचाह गर्छ । रोहितले अशक्तसङ्घ खोलेको छ । उसले अशक्तहरूलाई अधि बढ्ने हौसला प्रेरणा दिएको छ । साधुराम र मुखिया पनि अशक्तसङ्घमा आबद्ध हुन्छन् । रमला र रोहितको प्रेम सम्बन्ध हुन्छ । रमलालाकी आमाको मृत्यु हुन्छ । रोहितको प्रगतिप्रति ईर्ष्या, डाह, गरी अगाडि बढ्न नदिन गगनले अशक्तसङ्घको सुदीपलाई हातमा लिन्छ भने अर्कोतर्फ नितेजको परिवारमा

नितेजको बाबुलाई नभएका कुरा लगाउँछ । नितेज र रोहितको बीचमा भगडा गराउँछ । साधुरामको छोरो रोहित नै हुन्छ । रोहितलाई अशक्तसङ्घको पैसा खाएको आरोप सङ्घमा आवद्ध सन्दीपले लगाउँछ र मजदुर आन्दोल गर्छन् । रोहित पक्राउ पर्छ । केही समयको अनुसन्धानपछि रोहित छुट्छ । उता रमलाको बिहेको कुरा चल्छ रोहित जेलमा भएको रमलालाई थाहा हुँदैन । रमलालाई थाहा नदिई घर लिएर जान्छ । रोहितले थाहा पाउँछ, त्यो थाहा भएपछि रोहितले नसोधी नगरपालिकाको मेयरको गाडी लिएर जान्छ । रमलालाई वसन्तपुर बजारमा भेट्छ । उसले रमलालाई लिएर आउँछ । त्यही क्रममा मेयरको गाडी चोरेको आरोपमा इन्सपेक्टर विशालले रोहितलाई पक्राउ गर्छ । रमलालाई फोन गर्छ, लाग्दैन । रमलालाले असक्तसङ्घमा फोन गर्छ, फोन साधुरामले उठाउँछ, उसले रोहित आएपछि फोन गर्न भन्छे । रोहित जेलबाट छुट्छ, रमलालाई भेट्न जाँदै थियो, नितेजसँग भेट हुन्छ । नितेजको कारणले गर्दा रमलालासँग भेट हुँदैन । नितेज र रमलालाको बिहेको कुरो छिनिएकाले रोहित बेहुलीका लुगा सरसामना किन्न सघाउँछ तर रमलालासँग हो भन्ने थाहा पाउँदैन । नितेज र रमलालाको बिहेमा गगन र सन्दीपले चिनीमा गाजा राख्छन् र बिहेमा गाँजा राखी अवैध व्यापार गरेको आरोप लगाउँछन् । नितेजलाई पक्राउ गर्न विशाल आउँछ । त्यो कुरा थाहा पाएपछि रमलाको खुसीको लागि नखाएको विष खाइ रोहित जेलमा जान्छ । साधुरामले रोहितलाई जेलबाट छुटाउँछ । नितेजले रोहित र रमलाको प्रेम सम्बन्ध थाहा पाएपछि नितेज र रमलालाको भगडा हुन्छ । रमला घर छाडेर हिँड्छे । साधुराम रोहितको बाबु हुन्छ तर रोहितले आफू घृणित र तिरस्कृत हुने डरले बाबुलाई अडकल भनेको हुन्छ । चिनेर पनि नचिनेको जस्तो गर्छ । गगनले सन्दीपलाई उक्साएकाले रोहितले अशक्तसङ्घको जिम्मा सन्दीपलाई नै दिन्छ र आफू त्यहाँबाट हिँड्छ । गगनले सन्दीपलाई असक्तसङ्घको नामको कागज मेरो नाममा सरुवा गरिदे नत्र तँलाई मारुं भन्छ । त्यहीबेला गगनलाई खोज्दै मनिष र विशाल त्यहाँ आइपुग्छन् र सन्दीप बाँच्छ । सन्दीपले नितेजको बिहेमा रोहितलाई मारन खोजेको, गगन र सन्दीप मिलेर गाँजा राखेको, गगनको उक्सावबाट रोहितलाई भुटो आरोप लगाएको यथार्थ कुरा खोल्छ । अन्त्यमा रोहित व्यवहारिक र सत्पात्र भएको थाहा पाउँछन् । सन्दीपले रोहितसँग माफ माग्छ । रोग लागेकाले रोहितको मृत्यु हुन्छ । अन्जानमा कसैले गल्ती नगर्नु भन्दै साधुराम छोरालाई विदा गर्छ । सबैले रोहितप्रति श्रद्धाका आँसु चढाए । रोहितले यो संसारबाट विदा लियो ।

यस उपन्यासको आदि भाग रमलाको भेट रोहितसँग हुनु, रोहितले उसलाई आपतविपतमा सहयोग गर्नु रमलासँग प्रेम सम्बन्ध हुनु, रमलाको बाबुले रमलाको बिहेको कुरा नम्बरीको छोरासँग छिन्नु, यस उपन्यासको आदि भाग रहेको छ । उपन्यासको मध्य, भाग रोहितले रमलालाई वसन्तपुर बजारबाट धरान ल्याउनु, मेयरको गाडी चोरेको आरोपमा जेल पर्नु, रमलालाई भेट्न नपाउनु जस्ता उपन्यासको मध्य भाग रहेको छ । उपन्यासको अन्त्य भाग नितेज र रमलाको बिहे हुन हो । रोहित जेलमा पर्नु, साधुरामले उकास्नु, रोहितले अशक्तसङ्घ छोड्नु, गगन र सन्दीपको भगडाले यथार्थ कुरा खुल्नु, रोहित साधुरामको छोरो हो भनी सत्य कुरा थाहा पाउनु र रोहितको मृत्यु हुनु उपन्यासको अत्य भाग रहेको छ ।

४.८.२.३ सहभागी

बन्दीत चाहना उपन्यासको कथावस्तु रमला र रोहितको केन्द्रमा रहेकाले उनीहरूका जीवनमा घटेका घटनाहरूले नै कथानक अगाडि बढेको छ । प्रमुख पात्रहरू रमला, रोहित, नितेज रहेका छन् । सहायक पात्रहरूको कार्यव्यापार का आधारमा कथानक अगाडि बढेको छ । सहायक पात्रहरू रमलाको बाबु, नितेजको बाबु साधुराम, गगन, विशाल, सन्दीप रहेका छन् । यस उपन्यासका गौण पात्रहरू रमलाकी फुपू, आमा फूपाजु, राजेश, प्रहरी प्रशासन, मेयर, घोषो क्याम्पका नर्स, डाक्टर मुखिया, असक्तसङ्घका सदस्यहरू रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा स्त्री, पुरुष दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू रोहित, नितेज, विशाल, सन्दीप, मनिष, साधुराम, राधुराम, मुखिया गगन आदि रहेका छन् भने स्त्री पात्रहरू रमला, रमलाकी आमा, फुपू, रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै थरीका पात्रको उपस्थिति रहेको छ । अनुकूलपात्रहरू रमला, रोहित, साधुराम, नितेजको बाबु, आदि रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू गगन, सन्दीप, रमलाको बाबु, आदि रहेका छन् । जीवनचेतनाका आधारमा यस उपन्यासका वर्गगत र व्यक्तिगत दुवै थरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । वर्गगत पात्रहरू रमला, रोहित, साधुराम, विशाल, नितेज रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू रमलाका आमाबाबु, फुपू, फुपाजु, गगन, सन्दीप, मुखिया, नितेजको बाबु, गोल्फे आदि रहेका छन् । आसन्नताको आधारमा यस उपन्यासमा मञ्चीय र नेपथ्य पात्रहरू रहेका छन् । मञ्चीय पात्रहरू रमला, विशाल, रोहित, मनिष, सन्दीप, मेयर, नितेज, गगन आदि रहेका छन् । अबद्धका आधारमा यस उपन्यासमा बद्ध र मुक्त दुवै पात्रको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरू रमला, रोहित, नितेज, गगन, साधुराम, सन्दीप रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू मुखिया, विशाल, राधुराम, मनिष, मेयर प्रहरी रमलाकी आमा, फुपू फुपाजु, असक्त सङ्घका सदस्यहरू रहेका छन् ।

४.८.२.४ परिवेश

बन्दीत चाहना उपन्यासको परिवेशमा आञ्चलिकता पाइन्छ । पूर्वी पहाडी जिल्ला तेरथुमको वसन्तपुर बजारबाट आरम्भ भएको छ । ग्रामीण समाजमा उच्च शिक्षाको आवश्यकता रहेको छ । एस्.एल्.सी. पास गरेपछि गाउँ छाडेर रमला उच्च शिक्षाको लागि धरान आएकी छ । युवायुतीहरूको प्रेम सम्बन्ध त्यसमा विभिन्न किसिमका अवरोधहरू आएका छन् । रोहितलाई एड्स लागेर गाउँ निकाला गरेका छन् । सहरमा हुने चोरी डकैती लागू पदार्थ सेवन, सामन्ती वर्गले निम्न वर्गमाथि गरेको अन्याय, अत्याचार एक अर्काको प्रगतिमा डाह, ईर्ष्या, धार्मिक, सांस्कृतिक परम्परा आदिको वर्णन गरिएको छ । रोहितले अशक्तसङ्घहरूको सेवा अशक्तसङ्घ खोलेर गर्छ तर उसैलाई पैसा खाएको आरोपमा जेल पर्छ । मानिसहरूले राम्रो कामको परिणाम नराम्रो भएको परिवेश उल्लेख छ । प्रहरीद्वारा यातना आफ्नो आँखाको सामु नितेज र रमलाको बिहे भएको, चेतना नभएर रोहितलाई आफ्नै बाबु र गाउँका मुखियाले गाउँ निकाला गरेको अन्त्यमा उनीहरूको उद्धार रोहितले नै गरेको देखाइएको छ । यस उपन्यासका घटनाहरू विभिन्न ठाउँमा घटेका छन् । वसन्तपुर बजार, धनकुटा, भेडेटार, धरानको महेन्द्र क्याम्पस घोषा क्याम्प, भानुचोक, विजयपुर बुढासुब्बा, भोटेपुल, बाजोगरा, धरान नगरपालिका प्रहरीकार्यालय, छाताचोक आदि ठाउँहरूको परिवेश रहेको छ ।

४.८.२.५ उद्देश्य

बन्दीत चाहना उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य मानवलाई रोग लागे भन्दैमा नबुझी अनावश्यक पीडा दिनु हुँदैन र घृणा गर्नु हुँदैन भन्नु नै प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । गाउँमा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने ठाउँ नभएकाले सहर जानु पर्ने बाध्यता छ । अरूले गरेको प्रगतिप्रति ईर्ष्या गर्नु आफूले पनि गर्न नसक्नु जस्ता विकृति विसङ्गतिहरूलाई प्रस्तुत गर्नु हो । आफूले नगरेका काममा अनावश्यक दुःख पीडा सजय भोग्नु परेको छ । मनका कुरा मनमानै राख्नाले दुःख पाउनु पर्छ । सही मान्छे चिह्न नसक्नाले मानिसले पछुताउनु पर्छ भन्ने उद्देश्य रहेको छ ।

४.८.२.६ दृष्टिविन्दु

बन्दीत चाहना उपन्यासमा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ । यस उपन्यासको कथावस्तु रमला र रोहितको केन्द्र विन्दुमा उनीहरूका जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई उपन्यासकारले आफूले नै देखेको भोगेको जस्तो गरेर प्रस्तुत गरेका छन् । उनीहरूको सेरोफेरोमा उपन्यासको कथानक अगाडि बढेको छ ।

४.८.२.७ भाषाशैलीय विन्यास

बन्दीत चाहना उपन्यासको भाषाशैली मिश्रित रहेको छ । उपन्यासकारले ग्रामीण जीवनका बोलीचालीको प्रयोग उपन्यासका सुरुमा गरेका छन् भने सहरमा विकसित आधुनिक भाषाको प्रयोग पनि गरेका छन् । उपन्यासको भाषामा परिष्कृत पाइँदैन । स्थानीय मातृभाषाको प्रयोग गर्नुका साथै धर्म संस्कृति आदिको वर्णन गरेका छन् सरहमा हुने अन्याय, अत्याचार एकले अर्कालाई नकारात्मक गलत देखाउन विभिन्न साङ्केतिक भाषाको प्रयोग गरेका छन् । आगन्तुक तत्सम र तद्भव भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । भाषाशैली सरल, सहज हुनाका साथै ग्रामीण जनजीवनको बोलीचालीको चित्रण गरिएको छ ।

४.८.२.८ उपसंहार

बन्दीत चाहना उपन्यासमा ग्रामीण समाजमा उच्च शिक्षा हासिल गर्न कुनै व्यवस्था नभएकाले टाढा गएर बस्नुपर्ने बाध्यता छ । अज्ञानताका कारणले गर्दा आफ्नो छोरोलाई गाउँबाट निकालिएको यथार्थता छ । अन्त्यमा छोरोलाई खोज्न जान्छ । मनका कुरा मनमा नै राख्नाले नकारात्मक असर पर्छ ।

४.८.३ दुई मृत्यु दुई चिहान उपन्यासको विश्लेषण

४.८.३.१ परिचय

दुई मृत्यु दुई चिहान उपन्यास २०६८ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यास लखेकद्वारा नै प्रकाशित गरिएको छ । यस उपन्यासमा परिच्छेद छुट्याइएको छैन । विषयवस्तु कथानकअनुसार परिवर्तन हुँदा प्याराग्राफ परिवर्तन गर्दा चिह्नको प्रयोग गरेका छन् । यो उपन्यास १४० पृष्ठमा संरचित छ ।

४.८.३.२ कथावस्तु

दुई मृत्यु दुई चिहान उपन्यासको कथावस्तुको घटनास्थल पूर्वाञ्चलको धरान बजारको महेन्द्र क्याम्पसको शैक्षिक सत्र सुरु हुँदा विद्यार्थीहरूको आगमनका उपलक्ष्यमा आयोजना गरिएको स्वागत कार्यक्रममा फूल ब्यानर र बेलनले सजाएको, अतिथिहरू स्टेजमा र विद्यार्थी सामुन्ने बसेका छन् । प्रतियोगितात्मक मन्तव्यमा प्रथम हुनेले रु.१०००। र एक वर्ष निःशुल्क पढ्न पाउने घोषणा क्याम्पस प्रमुखबाट भएको छ । यस मन्तव्यमा भाग लिने विद्यार्थीहरू सबै अपरिचित नै छन् । मन्तव्यमा अरूणा प्रथम हुन्छे । त्यहाँ स्थानीय विद्यार्थी समीर दोस्रो हुन्छ । समीरको साथी गगन त्यहाँ आइपुग्छ, समीर र गगनको बीचमा भगडा हुन्छ । अरूणाले उनीहरूलाई छुटाउँछे । उनीहरू सबै आई. ए पढ्ने विद्यार्थी हुन्छन् । अरूणा विचारमा अडिक छे । शिक्षाले विकास गर्न सकिन्छ भन्ने चेतना उसमा रहेको छ । ऊ गरिब दुःखीलाई सहयोग गर्छे । ऊ गरिब छात्रा हुन्छे । बाटोमा एउटा केटो रोइरहेको देख्छे, उसलाई सोध्छे, केटाले पैसा चोरी भएकाले रोएको भन्छ, उसले पुरस्कार ल्याएको पैसा दिन्छे । त्यो केटाको नाम अशोक हुन्छ, अशोकको होटलमा चोरी गर्ने उसको साथी गगन हुन्छ । सपना र अरूणा डेरा बसेका हुन्छन् । अरूणा मेहनती हुनका साथै लगनशील छ । उसका बाबु आमा छैनन ऊ ट्युसन पढाएर पढ्छे । अरूणाले ट्युसन पढाउने विद्यार्थीलाई गगनले फिरीमा पढाएर अरूणालाई निराश बनाउँछ । समीर धनी बाबुको एकलो छोरो, अरूणालाई मन पराउँछ । गगनले समीर र अरूणाको ईर्ष्या गर्छ । गगनले समीरको बाबुलाई अरूणाको बारेमा नराम्रो कुरा लगाउँछ, र बाबु छोराको भगडा हन्छ । समीर घर छोडेर हिँड्छ । अरूणालाई भेट्न जान्छ, अरूणा कोठामा हुँदैन सपनाले उसलाई पाउन अरूणाले धोका दिएको बताउँछे । गगन समीरको नोकर गोल्फेसँग मिलेर समीरको बाबुको सम्पत्ति हात पार्छ र समीरको बाबुलाई मार्न खोज्छ । चोरीको आरोप घरबेटीलाई अरूणाले गरेको आरोप गगनले लगाउँछ, र अरूणालाई कोठाबाट निकालि दिन्छ । अरूणा अशोककामा जान्छे । त्यहाँ पनि गगनले अशोककी आमालाई नराम्रो कुरा लगाउँछ, कुरै नबुझी अरूणालाई गाली गर्छे । अरूणा निरास भएर धनीको मात्र मान सम्मान इज्जत हुने गरिबहरूलाई जे गर्दा हुने भनी विरोध गर्छे । सहयोगको लागि अरूणा समीरको घरमा जान्छे, समीरको बाबुले गलहत्याएर निकाल्छ, त्यतिबेला अरूणाले भन्छे आज धन छ भनेर म माथि यति ठूलो अपमान गर्नु भयो म सहन्छु तर तपाईंलाई मेरो सहयोग चाहिन्छ भन्छे । प्रतिगामी गगनले बनाएको योजना सफल हुन्छ । दुर्व्यवहार सहन नसकी अरूणा सामन्तवर्गको अत्याचार समाप्त गर्न सङ्घर्ष गर्ने वाचा गर्छे । समीरको बाबुको आडम्बरी घमण्डीपनलाई गगनले सारा सम्पत्ति जलाई दिन्छ, समीरको बाबुले पुलिस प्रशासनमा फोन गर्छ । प्रशासनले गगनलाई सक्तैन । गगन र अरूणाको भेट हुन्छ । अरूणालाई मार्न गगनले छुरी हान्छ र दुवै घाइते हुन्छन् । उपचार गर्न घोपा क्याम्प लान्छन् । समीर पैसा लिन बैंकमा जान्छ, कागजपत्र नभएकाले पैसा निकाल्न मिल्दैन र समीर अरूणाको ज्यान बचाउनको लागि पैसा चोरेर भाग्छ र घोपा क्याम्प जान्छ । विरामी काठमाडौं लागि सकेका हुन्छन् । समीर काठमाडौंतिर हिँड्छ उसलाई इन्स्पेक्टर विशालले कब्जामा लिन्छ । बाटोमा जाँदा चितवनको जङ्गलमा एउटा भेन रोकेको हुन्छ । प्रहरीले शङ्का गर्छन् के रहेछ भनी जान्छन् । गगन मरिसकेको हुन्छ, अरूणाको लासमाथि नै हुन्छ, अरूणा पनि मर्छे । समीरले आत्महत्या गर्न खोज्छ तर प्रहरीको कब्जामा भएकाले सक्तैन ।

उनीहरू सबैले अन्त्यमा सर्जीविन मुजुल्का तयार पारी रोहितलाई काठमाडौँ हनुमान ढोका जेलमा लान्छन् । अशोक र बूढो श्रद्धाका आँसु चढाएर घर फर्कन्छन् ।

यस उपन्यासको आदि भाग प्रथम परिच्छेददेखि चौथो परिच्छेदसम्म रहेको छ । मध्य भाग समीले घर छोड्नु गगनले समीरको बाबुको सम्पत्ति कब्जामा लिनु, अरूणाको अपमान गर्नुसम्म मध्यभाग रहेको छ । अन्त्य भाग गगनले अरूणालाई छुरी रोप्नु, समीरको बाबु र अशोकले घोषा क्याम्पसमा उपचारको लागि लानु, समीर पैसा लिन बैंकमा जानु चितवनमा पुग्दा अरूणा र गगनको मृत्यु हुनु र समीलाई हनुमानढोका जेलमा लानु उपन्यासको अन्त्य भाग हो ।

४.८.३ सहभागी

दुई चिहान दुई मृत्यु उपन्यासको सुरुवात धरानको महेन्द्र क्याम्पसबाट भएको छ । उपन्यासको केन्द्रमा अरूणा, रोहित, नितेज रहेका छन् । उनीहरूको जीवनमा घटेका घटनाहरू बाट नै कथानक अगाडि बढेको छ । प्रमुख पात्रहरू अरूणा रोहित, समीर रहेका छन् । यस उपन्यासका सहायक पात्रहरू गगन , अशोक, विशाल समीरको बाबु रहेका छन् । गौण पात्रहरू, अशोककी आमा, प्रहरीहरू, महेन्द्र क्याम्पसका शिक्षक, विद्यार्थी, घरबेटी घोषा क्याम्पसका डाक्टर, नर्सहरू, ट्राफिक प्रहरी , बैंकका कर्मचारी रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा स्त्री, पुरुष दुवैथरी पात्रको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू समीर, नितेज, गगन, मेयर, पुलिस, समीरको बाबु, अशोक, शिक्षक, डाक्टर आदि रहेका छन् । स्त्री पात्रहरू अरूणा, सपना, अशोककी आमा आदि रहेका छन् ।

प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल पात्र समीर नितेज, अशोक, डाक्टर, नर्स आदि रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू सपना, गगन, समीरको बाबु, अशोककी आमा आदि रहेका छन् ।

जीवनचेतनाका आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत र व्यक्तिगत दुवै थरी पात्रको उपस्थिति पाइन्छ । वर्गगत पात्रहरू अरूणा, समीर, नितेज, गगन, अशोक, प्रहरी वर्गगत पात्रहरू हुन् । व्यक्तिगत पात्रहरू शिक्षक, विद्यार्थी, डाक्टर,नर्स, ड्राइभर, बैंकका कर्मचारी अशोककी आमा, ट्राफिक प्रहरी, मेयर आदि रहेका छन् ।

आसन्नताका आधारमा यस उपन्यासमा मञ्चीय र नेपथ्य दुवैथरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । मञ्चीय पात्रहरू अरूणा समीर, नितेज, गगन, सपना, अशोक, अशोककी आमा समीरको बाबु, नोकर गोल्फे, प्रहरी शिक्षक, विद्यार्थी , ड्राइभर नर्स, डाक्टर आदि रहेका छन् । नेपथ्य पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छैन ।

आबद्धताका आधारमा यस उपन्यासमा बद्ध र मुक्त दुवैथरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरू अरूणा, नितेज, समीर, अशोक, गगन, समीरको बाबु, प्रहरीहरू बद्ध पात्र हुन् । मुक्त पात्रहरू सपना, नर्स ,डाक्टर, शिक्षक, मेयर, अशोककी आमा, बैंकका कर्मचारी आदि रहेका छन् ।

पात्रहरूलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवृद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	अरूणा	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	समीर	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	गगन	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
४	अशोक	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
५	सपना	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-
६	नर्स	+	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
७	अशोककी आमा	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+
८	समीरको बाबु	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+
९	समीरको गोल्के	-	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+
१०	प्रहरी	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+
११	वैकका कर्मचारी	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
१२	मेयर	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+
१३	डाइभर	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-	+
१४	शिषक	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
१५	ट्राफिक	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१६	विशाल	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१७	घरवेटी बा	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१८	निजेत	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.८.४ परिवेश

दुई मृत्यु दुई चिहान उपन्यासको परिवेश धरान बजारको महेन्द्र क्याम्पसबाट सुरु गरिएको छ । सामन्ती वर्गले निम्न वर्गका मानिसहरूलाई मान्छे नगर्नेको परिवेश रहेको छ । सहरमा हुने हत्या, हिंसा, चोरी डकैत, अन्याय, अत्याचारको विरोध गरेको छ । युवा युवतीहरूले देशमा आमूल परिवर्तन ल्याउन सङ्घर्ष गरेका छन् । गरिबीको कारण ग्रामीण क्षेत्रमा अधिकांश विद्यार्थीहरू शिक्षाबाट वञ्चित छन् । आमाबाबु नहुँदाको सन्तानको अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । अरूको प्रगतिको डाह, ईर्ष्या गर्ने मानिसहरूले समाजलाई अगाडि बढाउन दिँदैन । सामन्ती वर्गले मान सम्मान पाउँछ भने गरिब वर्गले दुःख पीडा भोग्नु परेको यथार्थ चित्रण गरेको छ । यस उपन्यासका घटनाहरू धरानको महेन्द्र क्याम्पस, भानुचोक, नगरपालिकाका बाँभोगरा, भोटेपुल, बूढासुब्बा घोषा क्याम्प, धरान बजारका विभिन्न ठाउँहरूको परिवेश रहनुका साथै चितवन र काठमाडौँको हनुमानढोकाको उल्लेख छ ।

४.८.५ उद्देश्य

यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य समाजमा क्रान्तिकारी चेतना ल्याउनु हो । समाजमा रहेका विकृति विसङ्गति, हिंसा जस्ता कुरालाई प्रशासनले वेवास्ता गरेको अपराधिक क्रियाकलाप दिनहुँ बढेको, धनीवर्गले गरिब र निम्नवर्गका मानिसहरूलाई अमानवीय व्यवहार गर्नुका साथै गाली बेइज्जत, शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गरेको देखिन्छ । त्यसैले निम्न वर्गका मानिसहरूमा शिक्षाको र चेतनाको विकास भएको छ । देशमा सच्चा विद्वान्को खाँचो छ । विकासमा सामन्ती वर्गले अवरोध पुऱ्याएका छन् भन्ने जस्ता कारुणिक र भयावह दृश्य यस उपन्यासमा घटेका घटनाहरूका रूपमा देखाइएको छ । वर्गसङ्घर्ष, सामन्तीवर्ग र निम्न वर्गका बीचमा हुन्छ । निम्नवर्गका मानिसहरू आपतविपतमा सहयोग गर्छन् भने धनी मानिने सामन्तीहरू निम्न वर्गमाथि शोषण, दमन, अत्याचार, थिचोमिचो गरेका छन् । समन्तवादीहरूमा चेतना ल्याउन जनताहरूले क्रान्ति गर्नु पर्छ । साथीसाथीमा उन्नतिप्रगति भएको रिस, डाह, ईर्ष्या देखाइएको छ । अन्त्यमा क्रान्तिकारी विचार भएकी अरूणाको समर्थन गरिएको छ । अरूणाको विचारलाई अगाडि बढाएको क्रान्तिकेत फेला पार्न सकिन्छ ।

४.८.३.६ दृष्टिविन्दु

यस उपन्यासको कथावस्तुलाई हेर्दा बाह्य सीमित तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित भएको छ । उपन्यासमा उपन्यासकारले अरूणा, समीर, नितेजका जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई सविस्तार प्रस्तुत गरेका छन् । उनीहरूको केन्द्रविन्दुमा उपन्यासको दृष्टिविन्दु अगाडि बढेको छ ।

४.८.३.७ भाषाशैलीविन्यास

यस उपन्यासको भाषाशैली सरल भए पनि बौद्धिक वर्गका पाठहरूका लागि उपयुक्त छ । सहरमा परिवेशको चित्रण गरिएको छ । सहरमा विकसित अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । सहरमा नारीप्रति गरिने दुर्व्यवहार यौनशोषण, अन्याय, अत्याचारको चित्रण गरिएको छ । चोरी डकैतीको निमित्त साङ्केतिक भाषाको प्रयोग गरिएको छ । पूर्वली भाषिकाको प्रयोग छ । क्रान्तिकारी भावनाको अभिव्यक्ति पाइन्छ । आतङ्ककारीले प्रयोग गर्ने जासुसी भाषाको प्रयोग भएको छ । लिम्बू भाषाका शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । भाषाशैली सरल, सहज रहेको छ ।

४.८.३.८ उपसंहार

उपन्यासकार जगतभार माइला सुब्बाको शुभनाम रुद्रकुमार फोम्बो हो । यिनका अन्तिममा भेट, वन्दीत चाहना र दुई मृत्यु दुई चिहान उपन्यासमार्फत मानवताको परिभाषा धनीको महलमा होइन गरिबको भुपडीमा मात्र पाइन्छ भनेर धनी व्यक्तिको चरित्रलाई व्यङ्ग्य प्रहार गर्नुका साथै समय परिवर्तनशील हुनाले समयअनुसार गतिशील हुन नसके द्वन्द्वको ज्वाला दन्कने कुरालाई उपन्यासमार्फत मुखारित गरेका छन् । उनका उपन्यासमा तेरथुम धरानको सेरोफेरोमा रहेर उपन्यास सिर्जना गरेका उपन्यासकार सुब्बाले उपन्यासमार्फत वर्गीय समाजको चित्रण गर्दै समानता नभएसम्म देश विकास नहुने कुरा प्रस्तुत गरेका छन् । अशिक्षाका कारण रोग नचिनेर आफ्नो सन्तानलाई गाउँ निकाला गर्नु, असक्तहरूलाई सम्मान गर्नु, नारीलाई केन्द्रविन्दुमा राखेर सरल र सहज भाषशैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नै ग्रामीण परिवेशका पात्र चयन गरी व्याङ्ग्यात्मक तवरबाट मानव जीवनका समसामयिक घटनाक्रमको यथार्थ चित्रण गर्ने उपन्यासकार तेरथुमे युवा पुस्ताका सामाजिक यथार्थवादी धारामा कलम चलाउने उपन्यासकार हुन् ।

४.९ नरेन्द्र थापा निर्दोषी

नेपाली साहित्यमा उपन्यास विधामा कलम चलाउने साहित्यकार नरेन्द्र थापा निर्दोषी अदृश्य घाउ (२०५८) उपन्यासबाट देखापरेका हुन् । उनका प्रकाशित उपन्यास अदृश्य घाउ (२०५८) हो ।

४.९.१ अदृश्य घाउ उपन्यासको विश्लेषण

४.९.१.१ परिचय

यो अदृश्य घाउ उपन्यास २०५८ सालमा प्रकाशित भएको हो । यस उपन्यासमा २५ परिच्छेद र १८२ पृष्ठमा संरचित छ । यसका परिच्छेदहरू २ पृष्ठदेखि १० पृष्ठसम्म रहेका छन् । यस उपन्यासमा जातीय विभेद हटाउन युवायुवतीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

४.९.१.२ कथावस्तु

अदृश्य घाउ उपन्यासको विषयवस्तुको आरम्भ तेरथुम जिल्लाको खाम्त्लालुङ्ग गा.वि.स.को परिवेशमा हुर्केका हवलदार केशवजङ्गको जीवनबाट सुरुवात भएको छ । केशवजङ्ग आध्यत्मिकवाद भन्दा भौतिकवादमा विश्वास गर्ने र रूढिवादी प्रथाहरूको विरोध गर्ने, समाजमा शिक्षाको चेतना आउनुपर्छ भन्ने व्यक्ति हुन् । उनी ब्रिटिस सेनामा कार्यरत प्रहरी जवान हुन् । केशवजङ्ग समाज परिवर्तनका लागि सधैं लागि रहन्छ । उनको विवाह दिलमायासँग हुन्छ, ब्रिटिस सेनामा कार्यरत भएकोले ऊ घरमा बस्न पाउँदैन । दिलमायालाई घर व्यवहार चलाउँछे । उनीहरूको छोरा जन्मिन्छ, केशवजङ्ग आएको बेला दिलमाया सेनामा नजानु भन्छे, छोरो विवश ठूलो हुन्छ । केशवजङ्गले छोरालाई पढाएर समाजको परिवर्तन गर्छ भन्ने आशा राख्छ । विवश साथीहरूसँग खेल्न र विद्यालय पढ्न जान्छ । केशवजङ्ग विदामा घर आउँछ तर सीमानमा भगडा भएकाले ऊ छिटै लाहुर जान्छ, लडाइमा मृत्यु हुन्छ । दिलमालाई चिठी आउँछ विवशले चिठी पढ्दा केशवजङ्गको मृत्यु भएको खबर लेखेको हुन्छ । दिलमाया मूर्छा पर्छे उपन्यासको कथावस्तु यहीबाट सुरुवात भएको छ । विवश कक्षा आठमा पढ्छ । ऊ ज्यादै मेहेनती र लगनशील हुन्छ । विद्यालयले शैक्षिक भ्रमण रमिते डाँडामा लाने निणर्य गर्छन् । विवश, ललित, कृष्ण, दीपा, मीना एउटै गाउँका बाल्यकालदेखिका साथी उनीहरू एउटै कक्षामा

पढ्छन् । सबै जना शैक्षिक भ्रमण जान्छन् । विवश मीनालाई माया गर्छ । विवश लिम्बू, मीना क्षेत्री, दीपा दमाई, कृष्ण बाहुन र ललित तामाङ्ग जातिका हुन्छन् । उनीहरू एक अर्कालाई सहयोग गर्छन् । तर विवश सहर जाने निर्णय गर्छ । विवश लगनगशील हुन्छ । विवश सहर जाने हल्ला गाउँभरि फैलिन्छ । मीना विवश सहर जाने हुँदा चिन्तित हुनका साथै दुःखी हुन्छे । उनीहरू बाल्यकाल देखिका साथी छुट्टिनुपर्दा नरमाइलो हुन्छ । डाँडामा भगवतीको दर्शन गरी कहिल्यै नछुटिने कसम खान्छन् । सङ्क्रान्ति बजार जान्छन् फोटा खिच्छन् । विवश आफू जन्मेको ठाउँ छोडेर सहर जाने तयारीमा हुन्छ । आमालाई सम्झाउँछ, मीना र आमाको हेरविचार सहयोग गर्नु कृष्णलाई अराउँछ । आमाले उसलाई विदा गर्छिन् । त्यो दसैमा विवश घर जाँदैन, सबै उदास हुन्छन् । विवश काठमाडौँ त्रिचन्द्र क्याम्पसमा पढ्दै हुन्छ । नौलो ठाउँ, साथीहरू नचिनेकाले आमा र गाउँघरका साथीहरूलाई सम्झन्छ । यता दीपा र कृष्णको प्रेमसम्बन्ध भएको कुरा गाउँभरि फैलिन्छ । कक्षा १२ को परीक्षामा अङ्ग्रेजी विषय लागेपछि उनीहरू इलाम परीक्षा दिन जान्छन् । विवश दसैमा घर आउँछ । मीना र विवश वैशाखमा विवाह गर्ने निर्णय गर्छन् । विवश काठमाडौँ जान्छ । दीपा र कृष्ण परीक्षा सकेर इलामका रमणीय ठाउँहरूको भ्रमण गरेर एक हप्तापछि घर आउँछन् ।

कृष्णले दीपालाई बिहे गर्ने जिद्धि गरेपछि गाउँघरमा हल्ला चल्यो र कृष्ण घर छोड्न तयार हुन्छ । अन्त्यमा केही सीप नलागेपछि कृष्णका बडाबाले खै ? अब त्यो बाहेक के गर्नु र गुन्द्रुकमा जात फालिहाल्यौँ बिहे गरेर मतानतिर राखिदिनु पर्ला । भोलि मानवीरे दमाईलाई खबर, पठाई दिउसो हर्कजङ्ग, गाउँ विकास समितिका अध्यक्ष वडा अध्यक्षलाई बोलाएर आठ दश जना भएर मानवीरे दमाईकामा जान्छन् र कृष्ण र दीपाको बिहे गरिदिन्छन् । कृष्णले आफूले जीवनमा सङ्घर्ष गरी सफल भएकोमा भावविभोर हुनका साथै वर्षौंदेखि त्याग तपस्या गरी विजय प्राप्त गरेकाले खुसीको सीमा हुँदैन । समाजको अन्धपरम्परालाई तोड्न सफल हुन्छ । सबै मानिस एउटै हुन्, उच्च, नीच जातले हुँदैन, रगत सबैको रातो हुन्छ, जातले होइन श्रम सीप ज्ञानले मानिसलाई परिवर्तन गर्न सकिन्छ । नयाँ सीप र विचारले समाजमा परिवर्तन आउँछ, भन्ने कुरा कृष्णले अन्तर्जातीय विवाह दीपासँग गरेर जातीय विभेद छुवाछुत प्रथाको उन्मूलन गर्न सफल भएको परिवर्तनकारी अभिव्यक्ति प्रस्तुत भएको छ । मीनाको सदरमुकामबाट मगनी हुन्छ । ऊ बिहे गर्न मान्दिन तर मीनाको बुबा र दाजु कृष्णले आफ्नै जातको केटासँग विवाह गरिदिनु पर्छ, भन्छन् र मीनाको बिहेको कुरा छिन्छन् । त्यो कुरा थाहा पाएपछि विवशकी आमा विरामी हुन्छे, मीनाको बिहे हुन्छ । कृष्णले विवशलाई बोलाउँछ, विवश घर जाँदा बाटोमा मीना र उसको दुलाहासँग भेट हुन्छ, विवश आमा विरामी भएकाले अगाडि जान्छ, विवश पुगेपछि आमाको मृत्यु हुन्छ । अब विवशको जीउने साहारा आँसु दुःख पीडा हुन्छ आफ्नी प्रेमिका मीनाले धोका दिएकाले ऊ जीवनमा बिहे नगर्ने निर्णय गर्छ । अदृश्य घाउ उपन्यास चेतनामूलक सामाजिक परिवर्तन वाहक उपन्यास हो ।

४.९.३ सहभागी

यस उपन्यासमा समाजमा भएका जातीय विभेद, छुवाछुत प्रथाको उन्मूलनमा युवा वर्गले परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने वैचारिक भावना प्रस्तुत भएको छ । यस उपन्यासको कथावस्तु विवश, कृष्ण, दीपा, मीनाका जीवनमा आइपरेका समस्याहरूको सेरोफेरोमा अगाडि बढेको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू विवश, कृष्ण, दीपा, मीना हुन् । सहायक पात्रहरू विवशकी आमा, हर्कजङ्ग,

सिलु मीनाकी आमा, मानवीरे दमाई, कृष्णकी आमा, दाजु बडाबा रहेका छन् । गौण पात्रहरू मनजिल, मीनाको बाबु, भाइ, बहिनी पनि गाउँलेहरू काठमाडौंकी विवशकी घरबेटी आमा, बाबु, बाहुनबाजे, नीता गा.वि.स. अध्यक्ष, वडा अध्यक्ष डाक्टर आदि रहेका छन् । लिङ्गका आधारमा हेर्दा यस उपन्यासमा स्त्री, पुरुष दुवैथरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू विवश, कृष्ण, ललित, कृष्णको दाजु, बडाबा, केशवजङ्ग शिक्षक, वडा अध्यक्ष, डाक्टर, मीनाको बाबु आदि रहेका छन् । स्त्री पात्रहरू मीना, दीपा, सिलु, नीता, विवशकी आमा, दिलमाया, मीनाकी आमा, दीपाकी आमा आदि रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवैथरीका पात्रहरू रहेका छन् । अनुकूल पात्रहरू विवश, दीपा, मीना, दिलमाया, केशवजङ्ग, मानवीरे, मीनाकी आमा रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू कृष्ण बडाबा, मीनाका बाबु कृष्णकी आमा रहेका छन् ।

जीवनचेतनाका आधारमा वर्गगत र व्यक्तिगत पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । वर्गगत पात्रहरू विवश, कृष्ण, मीना, दिलमाया, कृष्णकी आमा, दाजु, बडा बा, मानवीरे, दमाई रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू सिलु, ललिता, मीनाको बाबु, भाइ, बहिनी, बाहुन बूढो, दीपाकी आमा, नीता, डाक्टर, वडा अध्यक्ष रहेका छन् ।

आसन्नताका आधारमा मञ्चीय र नेपथ्य दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । मञ्चीय पात्रहरू दीपा, मीना, विवश, कृष्ण, दिलमाया, केशवजङ्ग ललित, डाक्टर सिलु, नीता आदि रहेका छन् भने नेपथ्य पात्रहरू छैनन् । आवद्धताका आधारमा दीपा, मीना विवश, कृष्ण, मानवीरे कृष्णका बडाबा बद्ध पात्र रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू मीनाकी आमा, सिलु, नीता, डाक्टर गा.वि.स. अध्यक्ष, वडा अध्यक्ष, दीपाकी आमा गाउँलेहरू आदि रहेका छन् ।

पात्रहरूलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिंग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आवृद्धता	
		स्त्री	पुरुष	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	विवश	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	दिपा	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	मिना	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	कृष्ण	-	+	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
५	दिलमाया	+	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-
६	केशव जङ्ग	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
७	मानवीरे	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-	+	-
८	शिलु	+	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	-	+
९	डाक्टर	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	बडा अध्यक्ष	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
११	कृष्णकी आमा	+	+	-	+	-	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+
१२	बडा बा	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
१३	बाहुन बाजे	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+
१४	शिक्षक	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	मिनाकी आमा	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.९.४ परिवेश

उपन्यासकारले उपन्यासमा समाजमा परिवर्तन ल्याउन युवा वर्गले खेलेको भूमिका महत्वपूर्ण रहेको छ । यस उपन्यासमा नेपाली समाजमा रहेका परम्परागत अन्धविश्वास विकृति विसङ्गति जातीय विभेद, छुवाछुत प्रथाको विरोध गरेको पाइन्छ । समाज परिवर्तन शिक्षित व्यक्तिहरूबाट नै हुन्छ । नेपाली समाजमा व्याप्त धर्म, संस्कार संस्कृति, उच्च, नीच, जातको विस्थापित परिवर्तनको आवश्यक छ । यस उपन्यासका घटनाहरू विभिन्न ठाउँको परिवेशमा घटेका छन् । तेरथुमका खाम्लालुङ्ग, सङ्क्रान्ति बजार, देउराली, डाँडागाउँ, पाँचथर, म्याङलुङ, गुफा, वसन्तपुर, काठमाडौं, दक्षिणकाली, कोयाखोला, तमोर नदी रहेका छन् भने भारत र पाकिस्तानको सिमानामा भएको लडाइँको उल्लेख भएको छ ।

४.९.५ उद्देश्य

यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य भनेको ग्रामीण समाजमा व्याप्त जाति विभेद छुवाछुत प्रथाको उन्मूलन गर्नु नै हो । युवावर्ग परिवर्तनका संवाहक हुन् उनीहरूले चाहे भने समाजमा परिवर्तन आउँछ । समानता आजका मानिसको नैसर्गिक अधिकार हो । जीवनमा घट्ने सुख दुःख, हाँसो, आँसु नै मानिसको बाच्ने साहारा हुन् । समाजमा विद्यमान सामन्ती वर्ग र निम्न वर्गका बीचमा भएको अन्याय अत्याचारले गर्दा युवावर्गले जातभातको विरोध गरेका छन् । जीवनमा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ जति कठिनाइ परे पनि हिम्मत हार्न हुन्न भन्ने उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

४.९.६ दृष्टिविन्दु

अदृश्य घाउ उपन्यासको कथावस्तुलाई हेर्दा उपन्यासकारले समाजमा रहेका विकृति विसङ्गतिको विरोध गरेका छन् । उपन्यासकारले आफूले देखेर भोगेको जस्तो गरेर कथावस्तु अगाडि बढाएका छन् । यो उपन्यास आन्तरिक तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ । उपन्यासको कथावस्तु दीपा, मीना, विवश र कृष्णको केन्द्रीयतामा अगाडि बढेको छ ।

४.९.७ भाषाशैलीविन्यास

यस उपन्यासको भाषाशैली सहज सरल ग्रामीण जनजीवनको बोलचालीको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उपन्यासमा चाडपर्व जातभातका रीतिरिवाजको व्याख्या गरेको छ । स्थानीय भाषिकाको प्रयोग, अङ्ग्रेजी शब्दहरूको प्रयोग, उखानटुक्का, गीत कविताको प्रयोगले उपन्यासलाई रोमाञ्चित बनाएको छ । सामान्त वर्ग र निम्नवर्गको बोलचालीको प्रयोग देखिन्छ । यो गाथा कृष्णले गुन्द्रुकमा जात फाल्यो । तपाईंहरू आउनुभयो जदौ यता बस्नुहोस् मुखियाबाजे । कानो गोरुलाई औँसी न पूर्ण । सेवारो मामा । जस्ता स्थानीय भाषिकाको प्रयोग भएको छ । मानक नेपाली भाषाको प्रयोग हुनका साथै तत्सम तद्भव आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग पाइन्छ ।

४.९.८ उपसंहार

उपन्यासकार नरेन्द्र थापा 'निर्दोषी'ले अदृश्य घाउ उपन्यासमा मानिसहरू सबै एकै हुन समाजमा समानता र नैसर्गिक अधिकार पाउनु पर्छ । नेपाली समाजका परम्परा अन्धविश्वास, विकृति, विसङ्गति, जातीय विभेद, छुवाछुत प्रथाको विरोध युवावर्गबाट भएको छ । कृष्णले दीपासँग बिहे गरेर समयको कुप्रथालाई तोडेको छ । जीवनमा आफ्नो स्वार्थको लागि मात्र नभएर देश र समाजको लागि सेवा गर्नुपर्छ । हैकमवादी परम्पराको युवावर्गबाट परिवर्तन गर्न सकिन्छ भन्ने वैचारिक अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

४.१० मिला इडनाम इक्शा २०४०

उपन्यासकार मिला इक्सा पुनर्मिलन (२०५९) उपन्यास लिएर देखा परेकी हुन् । उनको प्रकाशित उपन्यास पुनर्मिलन (२०५९) हो ।

४.१०.१ पुनर्मिलन उपन्यासको विश्लेषण

४.१०.१.१ परिचय

मिला इडनामको पुनर्मिलन उपन्यास (२०५९) मा प्रकाशित उपन्यास हो । यस उपन्यासमा १५ परिच्छेद र ६३ पृष्ठमा संरचित छ । यस उपन्यासमा परिच्छेद विभाजन □ चिन्ह प्रयोग गरिएको छ ।

४.१०.१.२ कथावस्तु

पुनर्मिलन उपन्यासको कथावस्तु सुरु रीमाले खाना तयार पारेपछि खाना खान परिवारका सदस्यहरू बोलाउने सन्दर्भबाट सुरु भएको छ । उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू रवि र रञ्जु रहेका छन् । रञ्जु र रवि बाल्यकालदेखिका साथी हुन् । रञ्जु र रवि बाल्यकालदेखिका साथी हुन् । उनीहरू एक अर्कालाई मन पराउँछन् । रञ्जुको बिहेको कुरा चलेपछि रञ्जु घरबाट भागेर सहर जान्छे । एउटा पसलमा काम खोज्दै पुगेकी हुन्छे । त्यहाँ रविसँग भेट हुन्छ । रविले रञ्जुलाई चिन्दैन तर रञ्जुले रविलाई चिन्छे, तर रञ्जुले रविलाई चिन्दछे, आफूलाई चिनाउँदिन, रविले रञ्जुलाई घर लगेर चेलीको रूपमा घरमा मान सम्मानका साथ बसेकी हुन्छे तर तिहारमा टिका लगाइदिन मान्दिन रविकी भाउजूलाई सबै कुरा भनेर गाउँ फर्केछे । रञ्जुको रविसँग विछोड हुन्छ । श्यामसँग रञ्जुको बिहे हुन्छ । श्याम इन्डियन आर्मी हुन्छ । बिहे गरेको तीन महिनामा नै रञ्जुको जीवनमा बाज्रपात हुन्छ । श्यामको पाकिस्तान र इन्डियाको लडाइमा मृत्यु हुन्छ । रञ्जुले घरमा सासूबाट विभिन्न किसिमका आरोप सहनु पर्छ । नन्द ज्योतिले उसलाई साथ दिन्छे । रवि त्यही गाउँको स्कूलमा पठाउन गएको हुन्छ । रञ्जुसँग रविको भेट हुन्छ । ज्योतिले रञ्जु र रविको विवाह आमालाई भनेर गरी दिन्छे । फेरि रञ्जु र रविको पुनर्मिलन हुन्छ । यो उपन्यासको आदि रवि र रञ्जुको बाल्यकालदेखि रवि पढ्न सहर जानुसम्म रहेको छ । मध्यभाग रञ्जु र रविको घरमा पुग्न नचिनाउन घर फर्किनु, श्यामसँग बिहे हुन मध्य भाग रहेकमो छ । अन्त्यभाग श्यामको लडाइमा मृत्यु हुन, रञ्जुले पीडा सहनु, नन्द ज्योतिले आमालाई सम्झाएपछि फेरि रविसँग विवाह हुनु अन्त्य भाग रहेको छ ।

४.१०.१.३ सहभागी

पुनर्मिलन उपन्यास रवि रञ्जुको सेराफेरोमा कथानक अगाडि बढेको छ । उपन्यासकी नायिका रञ्जु र नायक रवि रहेका छन् । सहायक पात्र रीमा, विजय, रवीन्द्र र ज्योति रहेका छन् । उनीहरूको कार्यव्यापारले उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेका छ । गौण पात्ररु रञ्जुको आमा, भाउजू, दाजु, सासू बहिनी श्याम रहेका छन् । उनीहरू नभए पनि उपन्यासको कथावस्तुमा खासै असर पर्दैन ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	रञ्जु	-	+	+	-	-		-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	रवि	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	ज्योति	-	+	-	+	-	-		+	-	-	+	+	-	-	+
४	विजय	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	रविन्द्र	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
६	ज्योतिकी आमा	-	+	-	+	-	+		+	-	+	-	+	-	-	+
७	रविकी आमा	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
८	रिमा	-	+	-	+	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-
९	रञ्जुकी सासू	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
१०	श्याम	+	-	-	-	+	+		+	-	+	-	+	-	+	+
११	रञ्जुकी भाउजू	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र
प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.१०.१.४ परिवेश

पुनर्मिलना उपन्यासको परिवेश तेरथुमको गाउँको र सहरको परिवेश रहेको छ, भने भारत र पाकिस्तानको लडाईको परिवेशको उल्लेख गरिएको छ। नेपाली समाजमा नारीलाई हेर्ने दृष्टिकोण आज पनि फरक रहेको परिवेशको उल्लेख छ। उपन्यासको अन्त्यमा सुखद परिवेश रहेको पाइन्छ।

४.१०.१.५ उद्देश्य

पुनर्मिलना उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य नारीमाथि हुने गरेका पारिवारिक सामाजिक, शोषण, दमनलाई हेर्ने दृष्टिकोणको विरोध पाइन्छ। गरिब र आर्थिक अभावका कारण विदेशी भूमिमा आफ्नो प्राण बलिदान गरी परिवारको विचल्ली भएको दृश्य देखाइएको छ। अन्त्यमा विधवा विवाहको समर्थन गरेको देखिन्छ। नेपाली समाजमा अझै पनि परम्परागत मूल्य मान्यताको प्रभाव पाइन्छ। नारीमाथि हुने गरेका शोषण र उत्पीडनका विरुद्ध नारी नै अग्रसर हुनुपर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ।

४.१०.१.६ उद्देश्य

पुनर्मिलना उपन्यासमा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको छ। उपन्यासको केन्द्रविन्दुमा रवि र रञ्जु रहेका छन्। उनीहरूको सेरोफेरोमा उपन्यासको कथानक अगाडि बढेको छ।

४.१०.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

पुनर्मिलना उपन्यास सरल, सहज भए पनि भाषिक विन्यास चाहिँ त्रुटिपूर्ण रहेको छ। वर्णविन्यासगत र व्याकरणगत त्रुटिहरूले उपन्यासलाई कमजोर बनाएका छन्। मानक नेपाली भाषिकाको प्रयोग गरिएको छ। पूर्वी पहाडी जिल्ला तेरथुमको भाषिकाको प्रयोग पाइन्छ। गाउँले जनजीवनका बोलिचालीको प्रयोग भएको छ। नाटकीय घटनाहरूको संयोजनले उपन्यासलाई कौतूहलपूर्ण एवम आकर्षक बनाउने प्रयास भए पनि प्रभावकारी बन्न सकेको छैन।

४.१०.१.८ उपसंहार

पुनर्मिलना उपन्यासको शीर्षक प्रतीकात्मक हुनका साथै सार्थक छ। पुनर्मिलनको शाब्दिक अर्थ 'पुनः भेट हुनु' हो। कारणवश एकपटक छुटिएका प्रेमीप्रेमिका रवि र रञ्जुको अन्त्यमा गएर फेरि मिलन भएको स्थितिलाई देखाएर नेपाली समाजमा रहेका परम्परागत मूल्य मान्यतालाई तोडेर ज्योतिले नारीमाथि हुने गरेका शोषण र उत्पीडनका विरुद्ध आवाज उठाएर आफ्नी भाउजू रञ्जुको बिहे रविसँग आमाले गरिदिएको सुखद क्षण रहेको छ। यसरी यो पुनर्मिलन उपन्यासमा नारीहरूले धार्मिक संस्कारको मूल्य मान्यतालाई तोडेर आधुनिकतर्फ उन्मुख हुन नारीले नै सङ्घर्ष गरी अधिकार प्राप्त गरेको पाइन्छ।

४.११. भानुभक्त सिटौला

उपन्यासकार भानुभक्त सिटौला नेपाली साहित्यमा सच्चा प्रेमको मिलन (२०६४) उपन्यासबाट देखा परेका हुन्। उनको एउटा मात्र कृति सच्चा प्रेमको मिलन (२०६४) उपन्यास प्रकाशित भएको छ।

४.११.१ सच्चा प्रेमको मिलन उपन्यासको विश्लेषण

४.११.१.१ परिचय

सच्चा प्रेमको मिलन २०६४ सालमा प्रकाशित भएको उपन्यास हो । गोविन्द ढुङ्गाना (केदार) द्वारा प्रकाशित उपन्यास हो । लेखकको आफ्नै भूमिका रहेको छ । यो उपन्यासमा ३० परिच्छेद र ७० पृष्ठमा संरचित छ । यस उपन्यासमा अन्तरजातीय प्रेम सम्बन्ध, राज्यसत्ताद्वारा निर्दोष मानिसहरूलाई यातना दिने क्षणिक प्रेम सम्बन्ध राखेर नारीहरूको जिन्दगी बर्बाद भएको र प्रेमको मिलन देखाइएको छ ।

४.११.१.२ कथावस्तु

सच्चा प्रेमको मिलन उपन्यासको आरम्भ वास्तविक ग्रामीण समाजभित्रका कुरीति, कुसंस्कार, छुवाछुत, असमानता, यौनतृष्णा, ग्रामीण समाजको अभावग्रस्त जीवनशैली, भोक, रोग आदिको पीडा प्रकृति प्रकोप, उपन्यासको कथावस्तु रहेको छ । यस उपन्यासको कथावस्तुको सुरु ताप्लेजुङ्गको फुडलिङ्ग बजार उत्तरपट्टिको गुरुङ्ग बस्तीको सिरानको डाँडा चौतारीमा पार्वतीले जीवनमा भोग्नु परेका दुःख पीडा समस्याहरूले चिन्तित भएकाले चौतारामा किताबहरू राखेर त्यहाँको मनोरमदृष्यसँगै आफ्नो अभावग्रस्त जीन्दगीबाट दिक्क मान्छे । उसलाई कसैले बोलाएकोले भसङ्ग हुन्छे । उसको आई. ए दोस्रो वर्षमा क्याम्पस पढ्ने गाउँको साथी नीमा हुन्छ । उपन्यासको सुरुवात भएको छ । नीमाले पार्वतीलाई चिन्तित देखेर सोध्छ, पारु आज के को पीर पन्यो र यति चिन्तित छौं, पारुले आफ्नो समस्या बताइ उसलाई एस.एल.सी. परीक्षको फर्म भर्न रु ७०० चाहिएको, फर्म भर्ने पर्सिसम्म मात्र म्याद भएको, पैसा नभए एस.एल.सी. परीक्षा दिन नपाउने भएको बताई । गरिबहरूले आर्थिक अभावका कारण उचित शिक्षा नपाई अध्यापकोमा बाँच्न बाध्य र भविष्यको बारेमा चिन्तित भएकाले नीमाले सहयोग गर्ने बतायो । तर नीमासँग हैसियत छैन । नीमा घर गयो, नीमालाई ठूलो सङ्कट पन्यो । उसले आमालाई साह्रै समस्या बतायो । आमाले उसलाई पैसा दिइन् । पार्वतीको फर्म भरे, पार्वतीले एस.एल.सी. दिन पाउने भई, उसमा खुसीको सीमा थिएन तर विधिको विधान पार्वती अचानक विरामी हुन्छे । मानसिक चिन्ताले उसलाई शिथिल बनाउँछ । घरमा खानेकुराको अभाव हुन्छ, पानी तताएर दिने मान्छे हुँदैन । नीमाको पैसा फिर्ता गर्नुपर्ने पीर चिन्ता थियो । पार्वतीलाई निमोनिया भएको हुन्छ पैसा र खाने कुरा नभएकाले औषधि उपचार गर्न नसकी पार्वती जीवन र मृत्युसँग सङ्घर्ष गरिरहेकी हुन्छे । नीमा परीक्षा आएकाले पढाइको चापमा हुन्छ । पार्वती साहारा विहीन भएर सुतेकी हुन्छे । त्यही बेला घरमा दुईजना बटुवाहरू बास बस्न आउँछन् । पार्वती कुनामा सुतेकी हुन्छे । आगन्तुक पाहुनाले के भएको रहेछ भनी हेर्छन् । पार्वतीलाई औषधि खान दिन्छन् । पार्वतीलाई ठीक हुन्छ । पार्वतीले उनीहरूको परिचय माग्छे ? उनीहरू वर्गीय सङ्घर्ष विरोध गर्न हिँडेका राष्ट्रमा सामन्तीवर्ग र निरङ्कुश शक्तिका अन्याय, अत्याचार, शोषण दमनका विरुद्ध जनतामा चेतना ल्याउन हिँडेका विद्रोही हौं भन्दछन् । पार्वतीले नीमालाई खबर पठाउँछे । आर्थिक अभावका कारण नीमा विदेशबाट आउन पर्वत आरोहीसँग कञ्चनजङ्घा हिमाल जाने निर्णय गर्छ । पार्वती दुःखी हुन्छे, आपत विपत पर्दा पाथीभरादेवी साक्षी राखी खाएको कसम सम्भन्छे । पार्वतीलाई गाउँका फटाहा केटाहरूले दुःख दिन्छन् । नीमा उतैबाट काठमाडौं गयो भन्दछन् र उसलाई नीमाले लेखेको चिठी भनी आफूले नै लेखेर दिन्छन् । नीमाले पार्वतीलाई धोका दिँदैन भन्ने विश्वास हुन्छ, तर किन यस्तो गरेको होला भन्छे । पार्वतीलाई धनी मानिने उसको मामा, माइजूले दुःख दिन्छन् । कुटछन्, पिट्छन् उता ६ महिनामा आउँछु भनेर गएको नीमा वर्ष दिन वेपत्ता हुन्छ । पार्वती दुःखी हुन्छे र नीमालाई खोज्न काठमाडौंतिर लाग्छे ।

बाटामा जाँदा इलाम बजारमा नै रात पर्छ । ऊ बासको खोजी गर्छे । उसलाई गुण्डाहरूले आक्रमण गर्छन् तर बाटामा एक जना महिला तरकारी बेचेर आउँदै हुन्छे र पार्वती बच्चे । पार्वतीलाई उसले आफ्नो कोठामा लान्छे । पार्वतीले उसँग परिचय गर्छे । ऊ सडखुवासभाकी डोल्मा लामा हुन्छे । ऊ चिया बगानमा कुल्ली काम गर्छे , पार्वती पनि त्यही काम गर्न थाल्छे । उनीहरू घनिष्ठ साथी हुन्छन् । एकअर्काको दुःख सुख बाँड्छन् । डोल्मालाई आफ्नो प्रेमी सुदीपले गर्भ बोकाएर इलाममा ल्याएर छोडिदिन्छ भने पार्वती आफूले कसम खाएको प्रेमीलाई खोज्न हिँडेकी हुन्छे । एक वर्ष कुल्ली काम गरेपछि डोल्मा घर जान्छे भने पार्वती काठमाडौं जाने तयारी गर्छे । उनीहरू छुटिनुपर्दा दुःखी हुन्छन् तर लक्ष्य अर्को भएकाले छुटिन्छन् । पार्वती काठमाडौं जान्छे र वसपार्क नजिकैको कञ्चनजंघा होटलमा बस्छे । त्यही काम गर्छे पार्वतीलाई देखेर मानिसहरू दङ्ग पर्छे । उसले आफ्नो अस्तित्व बचाउन नाम परिवर्तन गरी वेदना राख्छे । उता नीमा घरमा आइपुग्छ स परिवार खुसी हुन्छन् । आमाले नीमाको बारेमा सबै कुरा सोध्छे र थाहा पाउँछे । बेलुका भाले काटेर खान्छन् । बेलुका नीमाकी बहिनी छन्दू नीमाको कोठामा आउँछे र पार्वतीको बारेमा सबै कुरा थाहा पाउँछे । नीमा आमालाई भनेर पार्वतीलाई खोज्न काठमाडौं जान्छे । बाटामा विभिन्न कल्पनहरू गर्दै हुन्छ, गाडीमा बमिट भएकाले उसलाई केही थाहा हुँदैन । सङ्गतकाल भएकाले थानकोट प्रहरी चौकी चेक पोष्ट राखिएको थियो । त्यहाँ समानहरू जाँच गरियो नीमाको सीटमा बस्ने मान्छेले भोला छाडेर बाहिर जान्छ ऊ आउँदैन, भोलामा चरेस राखिएको हुन्छ । नीमालाई केही थाहा हुँदैन तर प्रहरीले लागू पदार्थ चरेस बेचन लगेको थाहा छैन भन्छस् भनेर नीमालाई जेलमा कैद गर्छन् । विचरा नीमा फस्छ र जेल जीवन बिताउन बाध्य हुन्छ वेदना रूपी पार्वती नीमको खोजी गरिरहेकी हुन्छ एक दिन कञ्चनजंघा होटलमा सरकारी पक्ष विद्रोही पक्ष र मानवअधिकारकर्मीहरूबीचमा छलफलको आयोजन गरियो त्यो छलफल गोष्ठीमा वेदना चियापानी बाँड्दै हुन्छे, अचानक एकजना मानवअधिकारकर्मीले जेलको ४ नं कोठामा निर्दोष नीमा सेर्पालाई जेलमा सजाय दिएको प्रतिवेदन प्रेस गर्छ । त्यही बेला वेदना चिच्याउँछे र बेहोस हुन्छे । त्यसको रहस्य बुझ्न अर्को मानवअधिकारीले उनलाई अर्को कोठामा लगेर मनोविश्लेषण डाक्टरले अनुसन्धान गर्छन् । सबै कुरा थाहापाए पछि प्रेममा वेदना जस्ता स्वच्छ प्राणी पनि हुँदा रहेछन् भन्ने पत्ता लगाउँछन् । उनले दुःख गरेर कमाएको पैसाले आफ्नो प्राण प्यारो नीमालाई मानवअधिकारकर्मीको सहायताले जेल मुक्त गर्छिन् र उनीहरूको पुनर्मिलन हुन्छ ।

यस उपन्यासको आदि भाग पार्वतीले एस.एल.सी. दिन फर्म भर्ने पैसा नीमाले सहयोग गर्ने तर बिरामी भएर परीक्षा दिन नसक्नु, नीमा आर्थिक अभावको कारण पर्वत आरोहीसँग जानु आदि भाग रहेको छ ।

मध्यभाग, नीमा हिउँपहिरोमा पर्नु , पार्वतीलाई फटाहरूले चिठी लेख्नु, पार्वती नीमाको खोजीमा काठमाडौं आउनु, इलाममा गुण्डाको आक्रमणमा परी डोल्माले बचाउनु, चिया बगानमा कुल्ली काम गर्नु, काठमाडौं गएर कञ्चनजंघा होटलमा काम गरेर बस्नु मध्य भाग रहेको छ । अन्त्य भाग नीमा घरमा आउनु, पार्वतीलाई खोज्न काठमाडौं जानु, थानकोट प्रहरीले उसलाई चरेस व्यापारी भनी जेल सजाय दिनु वेदनारूपी पार्वतीले थाहा पाएर मावन अधिकारकर्मीको सहयोगले जेल मुक्त गराउनु, उपन्यासको अन्त्य भाग रहेको छ ।

४.११.१.३ सहभागी

सच्चा प्रेमको मिलन उपन्यासमा सामन्ती वर्गले निमुखा वर्गमाथि गरेको अन्याय ,आर्थिक अभाव, चेतनाको विकास, प्रकृति विपत्ति, आदि विषयवस्तुको रहेको छ । यस उपन्यासका पात्रहरू स्वाभिमान, निर्दोषी रहे पनि सामन्ती वर्गले आरोप लगाएर सजाय भोग्न बाध्य भएका छन् । यस उपन्यासको वस्तु नीमा र पार्वतीका जीवनमा घटेका घटनाहरूको सेरोफेरामा अगाडि बढेको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू नीमा र पार्वती हुन् । सहायक पात्रहरू नीमाकी आमा, बहिनी छन्दू डोल्मा , धनबहादुर कार्की रहेका छन् भने गौण पात्रहरू धनपति, डाइभर चियाबगानका, कुल्लीहरू, शिक्षक, विदेशी, मानवअधिकारकर्मी ,प्रहरी, गाउँलेहरू, गुण्डा चियाबगानको मालिक, कञ्चनजंघा होटलको मालिक, विद्रोही सत्तापक्षका मानिसहरू, मनोविश्लेषणात्मक डाक्टर आदि रहेका छन् ।

लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा नारी पुरुष दुवै थरीका पात्रको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू नीमा, धनबहादुर, डाइभर डाक्टर, शिक्षक, मानव अधिकारकर्मी चियाबगानको मालिक, विदेशी, धनपति, होटलमालिक नीमाको बाबु रहेका छन् ।

स्त्रीपात्रहरू पार्वती, डोल्मा, छन्दू, नीमाकी आमा, माइजू,हजुरआमा चियाबगानका पार्वतीका साथीहरू रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवैथरीका पात्रहरूको उपस्थिति छ । अनुकूल पात्रहरू अनुकूल पात्रहरू नीमा पार्वती, डोल्मा, नीमाकी आमा , बहिनी, शिक्षक, मानवअधिकारकर्मी रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू सुदीप, धनबहादुर प्रहरी सत्तापक्षका मानिसहरू रहेका छन् । स्वभाका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै पात्रको उपस्थिति रहेको छ । गतिशील पात्रहरू नीमा, पार्वती डोल्मा, मानव अधिकारकर्मी, छन्दू रहेका छन् । स्थिर पात्रहरू प्रहरी धनपति डाइभर, डाक्टर, विद्रोही ,सुदीप, होटल मालिक, चियाबगानको मालिक रहेका छन् ।

जीवनचेतनाका आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत र व्यक्तिगत पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । वर्गगत पात्रहरू नीमा, पार्वती डोल्मा विद्रोही, मानवअधिकारकर्मी रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू छन्दू, धने कार्की , नीमाको बाबु आमा, प्रहरी, धनपति, होटल मालिक, माया रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा यस उपन्यासमा मञ्चीय र नेपथ्य पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । मञ्चीय पात्रहरू नीमा, पार्वती, डोल्मा, सुदीप, होटल मालिक, धनपति प्रहरी, विदेशी, डाक्टर,मानवअधिकारकर्मी रहेका छन् । नेपथ्य पात्रहरूको उपस्थिति यस उपन्यासमा रहेको पाइँदैन ।

आबद्धताका आधारमा यस उपन्यासमा बद्ध र मुक्त दुवै पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरूमा पार्वती, नीमा, डोल्मा, विद्रोही रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू निमाकी आमा बाबु, पार्वतीको, मामा, माइजू, प्रहरी, होटल मालिक, सुदीप रहेका छन् । यी पात्रहरूलाई तालिकामा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र. सं.	पात्र आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	पार्वती	-	+	+	-	-		-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	नीमा	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	सुदीप	+	-	-	+	-	-		+	-	-	+	+	-	-	+
४	डोल्मा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	छन्दु	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
६	नीमाकी आमा	-	+	-	+	-	+		+	-	+	-	+	-	-	+
७	नीमाको बाबु	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
८	विदेश	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-
९	मानवअधिकारकर्मी	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
१०	विद्रोही	+	-	-	-	+	+		+	-	+	-	+	-	+	+
११	प्रहरी	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+
१२	होटल मालिक	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१३	धने काकौ	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	गुण्डा	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	डाक्टर	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१६	धनपति	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.११.४ परिवेश

यस उपन्यासको परिवेश नेपालको सुदूरपूर्वी जिल्ला ताप्लेजुङ्का ग्रामीण जनजीवनको, आर्थिक स्थिति, सामाजिक परिवेश, अन्तर्जातीय प्रेम सम्बन्ध, देशमा जनताहरू भोक भोकै, औषधि उपचार नपाएर ग्रामीण बस्तीमा जनताहरू रोग र भोकले मर्नु परेको अवस्थाको चित्रण पाइन्छ । आर्थिक अभावका कारण देशका गरिबहरूले शिक्षा आर्जन गर्न नसकेको ग्रामीण समाजको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ । जातीय भेदभावका कारण उच्च जातका मानिसहरूले निम्न जातका मानिसहरूलाई शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गरेको पाइन्छ । सोभासाभा गाउँलेहरूलाई सजाय दिएको, मजदुरहरूको अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । युवायुवतीहरूको यौन प्रसङ्गको प्रस्तुति रहेको छ । देशमा भइरहेका युद्ध र हिंसाले गर्दा निर्दोष व्यक्तिले अनावश्यक दुःख पाएको नारीले आफ्नो अस्तित्व जोगाउन गाह्रो भएको अन्तर्जातीय प्रेम सम्बन्ध जस्ता परिवेशहरू उल्लेख भएका छन् । यस उपन्यासमा ताप्लेजुङ्गमा पाथीभरा, सानथाक्रा, फुडलिङ्ग बजार, कञ्चनजङ्घा, पाँचथर, इलाम, सङ्खुवासभा, काठमाडौंको परिवेश रहेको छ ।

४.११.५ उद्देश्य

यस उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य नेपाली समाजमा रहेका विद्यमान आर्थिक विपन्नताका कारण निम्न वर्गले शिक्षा आर्जन गर्न नसकेको दयनीय अवस्थाको चित्रण गरेका छन् । औषधि उपचार नपाएर गरिब जनताहरू भोकभोकै मर्न बाध्य भएका छन् । जातीय विभेदका कारण माया प्रेममा युवा युवतीले भोग्नु परेका दुःख पीडाको यथार्थ चित्रण गरेका छन् । प्राकृतिक प्रकोपको कारण नेपालीहरूले आफ्नो घरबार र आफन्त गुमाउनु परेको कारुणिक अवस्थाको चित्रण गरेका छन् । प्रशासनले सोभा निर्दोष नागरिकहरूमाथि गरेको अन्याय अत्याचारको विरोध गरेका छन् । देशमा भइरहेको हत्या, हिंसा, दमन, नेपाली जनताहरूले भोग्नु परेका पीर, व्यथा प्रस्तुत गरेका छन् । निम्न वर्गका मानिसहरूले अधिकार पाउनु पर्ने अवाज उठाएका छन् । ग्रामीण जनजीवनमा घटेका घटनाहरूलाई विषयवस्तु बनाई मानव जीवनका कथा व्यथालाई प्रस्तुत गर्नु यसको उद्देश्य रहेको छ ।

४.११.६ दृष्टिविन्दु

यस उपन्यासमा उपन्यासकारले तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेका छन् । उपन्यासको केन्द्रविन्दुमा पार्वती र नीमा रहेका छन् । उपन्यासको कथावस्तु उनीहरूका जीवनमा घटेका घटनाहरूको सेरोफेरोमा अगाडि बढेको छ । पात्रहरूले समय सापेक्ष बोलेकाबोलिचालीहरू नै यस उपन्यासको दृष्टिविन्दु रहेको छ ।

४.११.७ भाषाशैलीय विन्यास

यस उपन्यासमा उपन्यासकारले सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् । ग्रामीण जनजीवनका बोलीचाली उपन्यासमा प्रस्तुत गरेका छन् । पूर्वेली भाषाको प्रयोग गर्नुका साथै सेर्पा भाषाको प्रयोग, अनुसन्धानमूलक शब्दहरूको, प्रयोग, मनोविश्लेषणात्मक शब्दहरू, अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग, तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र मानवक नेपाली भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली उखानटुकका र गीतको प्रयोग भएको छ । विद्रोहीहरूले साङ्केतिक भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।

४.११.८ उपसंहार

उपन्यासकार भानुभक्त सिटौलाले सच्चा प्रेमको मिलन उपन्यासमा समाजमा रहेको आर्थिक विसमताको कारण गरिबी वर्गले शिक्षा आर्जनका लागि विभिन्न किसिमका जोखिमहरूको उठाउनु परेको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । पलभरमै माया प्रेमको बन्धमा बाँधिने युवायुवतीले भोग्नुपरेका मनोदशाको चित्रण हुनका साथै आत्मिक प्रेम सधैं अमर रहन्छ भन्ने भाव अभिव्यक्ति भएको छ । उनका उपन्यासमा सरल, सहज भाषाशैलीमा ग्रामीण जनजीवनका बोलीचालीहरूलाई यथार्थमा प्रस्तुत गर्ने सिटौला तेरथुमे प्रगतिवादी उपन्यासकार हुन् । देखाउन खोजेको मुल भाव, जातीय भेदभावले माया प्रेममा रोकन सक्दैन । अन्तर्जातीय प्रेम सम्बन्ध सफल भएको पाइन्छ । जस्तै दुःख, पीडा, सङ्घर्ष गरेर भए पनि पार्वती र नीमाले एक अर्कालाई साथ दिएका छन् । क्षणिक प्रेम सम्बन्धले मानिसलाई निराश बनाउँछ भन्ने आत्मिक प्रेम जहिले पनि अमर रहन्छ । ग्रामीण जीवनमा आर्थिक अभावले उचित शिक्षा आर्जन गर्न नसकेको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । गरिब र निर्दोष जनताहरूले दुःख पीडा भोगिरहेका छन् ।

४.१२ सरोज ओली १९९८

उपन्यासकार सरोज ओली नेपाली साहित्यमा हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस (२०६८) उपन्यास लिएर देखापरेका हुन् । उनको प्रकाशित उपन्यास हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस (२०६८) उपन्यास हो ।

४.१२.१ हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासको विश्लेषण

४.१२.१.१ परिचय

हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यास २०६८ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यास बबिराज स्मृति प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित भएको हो । यसमा होम सुवेदीको भूमिका रहेको छ । यो उपन्यास ७९ परिच्छेद र ३६५ पृष्ठमा संरचित छ ।

४.१२.१ २ कथावस्तु

हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासको कथावस्तु २०२७ सालभन्दा अगाडिको विषयवस्तुको प्रस्तुति छ । तत्कालीन कोशी अञ्चलको पूर्वी तेरथुम जिल्लाको आठराइ, सुनसरी, मोरङ जिल्लाको विराटनगर, मेची अञ्चलको भापाका किसान, आन्दोलनबाट उपन्यासको कथावस्तु आरम्भ भएको छ । किसान आन्दोलनलाई केन्द्रविन्दु बनाई आरम्भ भएको छ । किसान आन्दोलनलाई केन्द्रविन्दु बनाई मोरङका मिलहरूको हडताल, काठमाडौंमा गरेको राँके जुलुस, भापाको भद्रपुर र

चन्द्रगढीमा भएका नारा जुलुस, विद्रोही हडताल र त्यसको तयारीका योजनाहरू उपन्यासका प्रमुख घटनाहरू हुन् । सामन्ती वर्गले निमुखावर्ग माथि गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषण दमन, विरोध किसानरुद्वारा भएको छ । यस उपन्यासमा उपन्यासकारले हाम्रा विशेषगरी काष्ठ कालाकारिताको बारेमा गम्भीर चिन्तन छ । काठमाडौँमा भएको काष्ठकला प्रदर्शनीमा हरिदाइ, रनवीर सुब्बा, मनु, खेम सिटौला आएका हुन्छन् तर उनीहरूलाई पाखे पूर्वेली भनी प्रदर्शनमा ठाउँ दिदैन, सभ्य सामन्ती वर्गका शिक्षित भनाउँदाहरूको विरोधमा गर्दछन् क्रान्ति गरेर भए पनि आफ्नो महान् कलाकारका कलाहरूको प्रदर्शन गर्दछन् । सामन्तीले निमुखा वर्गका शोषण गरेकाले सामन्तीहरूको विरोधमा मर्न र मार्न समेत तयार भएका छन् । सामन्ती प्रथाको अन्त्यका लागि योजनाबद्ध क्रान्तिको तयारी गर्छन् । अन्यायीलाई मारिन्छ, स्वेच्छाचारी ध्वस्त पारिन्छ, अनि अन्याय र अत्याचारको विरुद्धमा क्रान्ति सफल पार्न सर्वसाधारण मजदूर किसान र शोषितहरू सङ्गठित भई चलाखीका साथ क्रान्तिकारीहरूले क्रान्तिकक्षेत्रमा सर्वसाधारण वर्गमा चेतना, सोचाइ जीवनमा र सामाजिक व्यवस्थामा परिवर्तन किसानहरूलाई शिक्षा दिई आफूमाथि हुने शोषणका विरुद्धमा एकबद्ध भई सामन्ती वर्गका विरुद्ध किसान,मजदुर, विद्यार्थी, एकजुट भएको समता मूलक समाजका लागि बाधकहरूलाई मार्न पछि हट्दैन । सामन्तीहरूको मृत्युमा कसैले पनि पछुताउने गरेका छैनन् । सामन्तहरूका विरुद्ध बालक, बूढाबूढी पनि क्रान्ति गर्न अगाडि सरेका छन् । यस क्रान्तिको संयोजक हरिदाइ र अमर सुब्बा हुन् । उनीहरूले बनाएको योजना सफल भएको छ । रनवीर सुब्बा बूढालाई काष्ठकलाका महानशिल्पी र कलाको सैद्धान्तिक पक्षका महान् व्यक्ति हुनका साथै उनका कलाले शैक्षिक स्तर भन्दा माथि उठेर ग्रामीण जीवनमा भएका शोषण, दमनको यथार्थ चित्रण छ । यस उपन्यासको घटनाहरू समाज, परिवर्तन र सामन्ती व्यवस्थाको समाप्ति र लोककल्याणकारी व्यवस्थाको स्थापनाका लागि राष्ट्रवाटै सामन्ती संस्कार र सामन्ती वर्गको अन्त्य हुनुपर्छ । भूमिहीनहरूका लागि भूमि, भोकाका लागि भोजन अनाथका लागि सम्मानपूर्ण जीवन निर्वाहको लागि शिक्षाको अवसर हुनुपर्छ । अन्यायको विरुद्ध निम्न वर्गका किसानहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । प्रशासन, प्रहरीका विरुद्धमा जनस्तरका मानिसहरू नै एकजुट हुनुपर्छ । दासताका कारण पूँजीवादी संस्कारले कलाको मर्मलाई विरूप पार्न खोजेको छ । राज्य र राजनीतिक कारणबाट आम नागरिकले धर्म संस्कार दुःख पीडा भोगी रहेका छन् । यस उपन्यासमा हत्या, बलात्कारी भ्रष्ट र पापीहरूलाई मारेको देखाए पनि आफ्नै छोरी माथि बलात्कार गर्ने इच्छा बोकेको दुर्गाको बाबुलाई दण्ड दिएको छैन । यस उपन्यासमा वर्गसङ्घर्षको द्वन्द्व सरकारी षड्यन्त्र र विद्रोही गरिब किसानहरू ,मजदुरहरूको बीचमा भएको छ ।

यस उपन्यासको आदि भाग भापाको किसान आन्दोलन सुरुवातदेखि काठमाडौँ रनवीर सुब्बाको काष्ठकला प्रदर्शनीमा भएका घटनासम्म रहेको छ । मध्य माग काठमाडौँबाट फर्किएपछि विराटनगरमा अनाथलय निर्माणमा किसानहरूको सहयोगले भव्य भवन निर्माण गर्न सफल र दुर्गाको बाबुले गुण्डाहरू लगाउनु मध्य भाग रहेको छ । अन्त्य भाग अनाथलय निर्माण, अनाथ बालबालिकाहरूको पढाइ सुरु भएको छ । किसानहरूले आफ्नो अधिकार प्राप्त गर्नु अन्त्य भाग रहेको छ ।

४.१२.१.३ सहभागी

हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासमा देशव्यापी रूपमा भइरहेको सामन्ती प्रथाको विरोधमा क्रान्ति भईरहेको छ । सामन्ती वर्गले गरिब निम्न वर्गमाथि शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार गरेकाले मजदुर, किसान र विद्यार्थीहरूले आन्दोलन गरेका छन् । यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू हरि दाई, अमर सुब्बा, मनु, मोहन धिमाल रहेका छन् । उनीहरूले आन्दोलन सफल पार्ने योजना बनाएका छन् । सहायक पात्रहरू रामकृष्ण गौतम, दुर्गा रूपा, डोमा, तुलसीप्रसाद दुर्गाकी आमा, सम्भुदाइ, रनवीर सुब्बा रहेका छन् । गौण पात्रहरू भ्नापाको किसानहरू, मोरङका मञ्जदुरहरू, विराटनगरका विद्यार्थी, हरि, प्रशासनका अधिकारी, अञ्चालाधीश, दुर्गाको बाबु, आमा, लक्ष्मी, कृष्ण सिटौला, काठमाडौंका सामन्तहरू, आठराईका बासिन्दा, दार्जिलिङका नेपालीहरू रहेका छन् । लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा स्त्री पुरुष दुवै थरीका पात्रको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू हरि, मनु, गजेन्द्र, रामकृष्ण, अमर, सुब्बा, धिमाल, रनवीर, प्रहरी, अञ्चालाधीश रहेका छन् । स्त्री पात्रहरू -दुर्गा रूपा, डोमा, दुर्गाकी आमा, भ्नापाका महिला, शम्भुदाइकी श्रीमती, आमा, छोरीहरू रहेका छन् । प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै थरी पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । अनुकूल पात्रहरू हरिदाइ, सुब्बा, रनवीर, मनु, मोहन धिमाल, दुर्गा, रूपा रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू दुर्गाको बाबु, लक्ष्मी, नरेन्द्र, अञ्चालाधीश, प्रहरी, गुण्डाहरू, कृष्ण रहेका छन् । स्वावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील र स्थिर दुवै थरी पात्रहरू रहेका छन् । गतिशील पात्रहरू हरिदाइ, मनु, नवीर, अमर, दुर्गा, रूपा रहेका छन् । स्थिर पात्रहरू प्रहरी अञ्चालधीस, बाबु, गजेन्द्र, किसानहरू रहेका छन् । जीवनचेतनाका आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत पात्रहरू हरिदाइ मनु, मोहन धिमाल, दुर्गा रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू किसान, मजदुर, डोमा, गजेन्द्र कृष्ण विद्यार्थी, दुर्गाकी आमा, अञ्चालधीश, डाक्टर, रहेका छन् । आसन्नताका आधारमा सबै पात्रहरू मञ्चिचय छन् । आवद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त दुवै प्रकारका पात्रहरू बद्ध पात्रहरू हरि दाइ, मनु, मोहन, अमर, रूपा, दुर्गा रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू अञ्चलाधीश, प्रहरी, किसान, मजदुर आदि रहेका छन् ।

यी पात्रहरूलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	पात्र आधार	लिङ्ग		व्यय			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	हरिदाइ	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	ऋमर सुब्बा	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	मनु	+	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	रूपा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	दुर्गा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-
६	डोमा	-	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
७	मोहन	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	+	-	+	-
८	गजेन्द्र	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
९	नरेन्द्र	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	अञ्चलाधीश	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
११	न्यायाधीश	+	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१२	गुण्डा	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१३	कृणे	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	तेजप्रसाद	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	प्रहरी	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१६	लक्ष्मी	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१७	दुर्गाको बाबु	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१८	रनवीर	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-

अनुकूलबाट प्रतिकूलतर्फ उन्मुख पात्र

प्रतिकूलबाट अनुकूलतर्फ उन्मुख पात्र

४.१२.१.४ परिवेश

हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासमा ग्रामीण र सहरी दुवै परिवेशको संयोजन गरिएको छ । उपन्यासको थालनी नेपालको सुदूरपूर्वी भाग भापा, मोरङ्का किसान र मजदुरहरू माथि सामन्ती वर्गले गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमनका विरोधमा किसान, मजदुर विद्यार्थीहरू आफ्नो नैसर्गिक अधिकार पाउन आन्दोलन गरिरहेको घटना प्रस्तुत छ ।

उपन्यासका घटनाहरू भापाको चन्द्रगढी, भद्रपुर, दमक, मोरङ्का, विराटनगरका प्याक्ट्रहरूमा मजदुर आन्दोलन, काठमाडौंका टुडिखेल, धोवीघाट, रत्नपार्कमा भएका नारा जुलुस राँके जुलुसको परिवेश समेटिएको छ । भापाको स्थानीय वासिन्दाहरलाई जमिनदारहरूले शोषण, दमन गरी बालिनाली काट्ने लाने घरमा बस्न नदिने जस्ता दृश्यहरू पनि समेटिएको छ । घाम पानी नभनी काम गर्ने किसानहरू घरबार बिहिन हुन् भोकभोकै मर्नु, सामन्तीवर्ग जमिनदारबाट भएको अन्यायले सीमा नाघेको हुनाले किसानहरू आन्दोलनमा उत्रिएकोले आन्दोलन सफल भएको परिवेश उल्लेख गरिएको छ । किसान र मजदुरहरूले विजय प्राप्त गरी विराटनगरमा विशाल अनाथ आश्रम बनाएको परिवेश उल्लेख गरिएको छ । किसानहरूले आफूले गरेको खेती बालिनाली आफैले खान पाउने अधिकार प्राप्त गरेका छन् । देशमा भइरहेको सामन्ती प्रथाको अन्त्यका लागि सबै सङ्गठित भएर आन्दोलन क्रान्ति सफल भएको परिवेश रहेको छ ।

४.१२.५ उद्देश्य

हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासको मुख्य उद्देश्य नेपाली जनताहरूले समान श्रम, सीपको मूल्य पाउनु नैसर्गिक अधिकार हो भन्नु नै रहेको छ । शिक्षित सभ्य सहरका बुद्धिजीवी वर्गले अशिक्षित र ग्रामीण परिवेशका मानिसहरूको श्रमको मूल्य नरहेको, मानवीय व्यवहारमा फरक भएको देखाइएको छ । उच्च वर्गका सामन्तीहरूले निम्न वर्ग माथि अन्याय, अत्याचार, शोषण गरेपछि त्यसको विरुद्धमा नेपाली जनताहरू, किसान, मजदुर, विद्यार्थी, बालबालिका, बूढाबूढीहरूले पनि क्रान्ति गरेर आफ्नो अधिकार लिएका छन् । सामन्तीहरूको विरोध गरी ग्रामीण समाजमा शिक्षा, चेतना पुऱ्याएका छन् । बालबालिका र बूढाबूढीका लागि अनाथालयको निर्माण किसान र मजदुरहरू मिलेर गरेका छन् । सामन्ती प्रथाको विरोध गरी आफ्नो अधिकार प्राप्त गरेका छन् ।

४.१२.१.६ दृष्टिविन्दु

हडतालै-हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासमा उपन्यासकारले तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेका छन् । उपन्यासमा बहुल पात्रको प्रयोग भएकाले पात्र र परिवेश अनुसार बोलीचाली परिवेश अनुसारको दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरेको छ । यस उपन्यासका प्रमुख पात्रहरू हरिदाइ, मनु, मोहन धिमाल, दुर्गा, रनवीर, रूपा, गजेन्द्र आदि पात्रहरूको सेरोफेरामा क्रान्ति आन्दोलन योजना, घटनाहरू घटेकोले यो उपन्यासमा बाह्य सर्वदर्शी तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.१२.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

हडतालै- हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासको भाषाशैली सरल, सहज भए पनि बौद्धिक वर्गका पाठकहरूको लागि उपयोगी देखिन्छ । उपन्यासमा ग्रामीण समाजमा सामान्तीवर्गले निम्न वर्गका नारीहरूलाई बलात्कार गरी डकैती गरी मारेको कलात्मक काष्ठकलाहरूले बौद्धिक शिक्षा दिएको छ । सामन्ती वर्गलाई मान सम्मान गर्नु पर्ने , जातीय संस्कार, लिम्बू जातिको पहिचान, मजदुर, किसानहरू माथि गरिएको दुर्व्यवहार आन्दोलन सफल पार्न साङ्केतिक भाषाहरूको प्रयोग किसानहरूसँग भएका हातहतियारको प्रयोगले बौद्धिक शिक्षित सामन्तीवर्ग पराजित भएको छ, ग्रामीण समाजको बोलीचालीको प्रयोग, स्थानीय भाषाहरूको प्रयोग गरिएको छ । सभ्य समाजमा बोलिने सहरी परिवेशका भाषाशैली प्रयोग पाइन्छ । पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग, तत्सम, तद्भव आगन्तुक भाषाको प्रयोग हुनका साथै दार्जिलिङका नेपालीहरूले बोल्ने भाषिकाको प्रयोग रहेको छ । उखान टुक्काहरूको प्रयोग भएको छ । ग्रामीण र सहरी दुवै ठाउँका भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ ।

४.१२.१.८ उपसंहार

उपन्यासकार सरोज ओली ले हडतालै-हडताल जुलुसै-जुलस उपन्यासमा उच्चवर्गका सामन्तीहरूले निमुखा गरिबहरू माथि अन्याय अत्याचार शोषण, दमन गरेका, जमिन्दारहरूले गरिबहरूको गाँस बास उठाई किसानहरूको बालीनाली खाइदिएको काम र परिश्रम अनुसारको ज्याला नपाएकोले किसान र मजदुरहरू विरामी भई भोक भोकै मर्न परेको औषधि उपचार नगर्न पैसा नभएको, शिक्षित सभ्य मनौदाले अन्याय अत्याचार गरेकाले किसान र मजदुरहरू आफ्नो हितका लागि क्रान्ति, आन्दोलन गरेर आफ्नो अधिकार प्राप्त गरेका छन् । सामन्ती वर्गका पुरुषहरूले निम्न वर्गका महिला माथि हत्या, हिंसा, बलात्कार गरेको गरिबलाई जे गर्दा पनि हुन्छ, भन्ने भावनाको विरोध भएको पाइन्छ । अन्त्यमा किसान मजदुरहरूको आन्दोलनले सफल प्राप्त गयो । यस उपन्यासमा सामन्ती प्रथाको विरोध भएको पाइन्छ । सरोज ओली तेरथुमे प्रगतिवादी धारामा कलम चलाउने प्रगतिवादी उपन्यासकार हुन् ।

४.१३. किरण इडनाम

उपन्यासकार किरण इडनाम नेपाली साहित्यमा होडिड बोर्ड माथि विद्यार्थी परेड (२०६८) उपन्यास लिएर देखा परेका छन् । उनको प्रकाशित उपन्यास होडिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड (२०६८) उपन्यास कृति हो ।

४.१३.१. होडिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको विश्लेषण

४.१३.१.१ परिचय

होडिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यास २०६८ सालमा प्रकाशित उपन्यास हो । यो उपन्यास प्रेम खड्का र रेवती रमण अधिकारीद्वारा प्रकाशन भएको छ । यसमा वर्तमान अर्थमन्त्री वर्षमान पुन अनन्तको भूमिका रहेको छ । यो उपन्यासमा परिच्छेद छुट्याइएको छैन । उपन्यास ११९ पृष्ठमा संरचित छ ।

४.१३.१.२ कथावस्तु

होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको आरम्भ नेपालबाट सुदूरपूर्वी जिल्ला तेरथुमको दस गाउँको ग्रामीण परिवेशबाट आरम्भ भएको छ । दस वर्षे लामो माओवादी जनयुद्धलाई कथावस्तु बनाएर लेखिएको यस उपन्यासमा माओवादी जनयुद्धको सरकारात्मक वर्णन गरेका छन् । उपन्यासमा समकालीन नेपाली समाजको यथार्थलाई चित्रण गर्ने कोसिसभए पनि सबै वास्तविकतालाई स्वीकार गरिएको छैन । नेपाली क्रान्तिको सफलतामा विद्यार्थी आन्दोलनको भूमिका महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । विद्यार्थी आन्दोलन बाटै नेपालमा गणतन्त्रको सुनिश्चितता भएको हो । यस उपन्यासमा विद्यार्थी आन्दोलनको चर्चा भए पनि एक पक्षीय चर्चा भएको छ । यस उपन्यासकी नायिका प्रकृतिले आफ्नो पढाइ छोडेर युद्धमा समावेश भई नेपाली समाजमा वर्ग सङ्घर्षमा विद्यार्थी आन्दोलनको गौरवपूर्ण वीरतालाई केन्द्रमा राखेर आन्दोलन भित्रका विभिन्न प्रवृत्तिहरू समेत उजागर गरेरको पाइन्छ । यस उपन्यासमा माओवादी जनयुद्धका क्रममा ग्रामीण वर्ग सङ्घर्षद्वारा प्रशिक्षित विद्यार्थीहरूले खेलेको भूमिकालाई केन्द्रीय विषयवस्तु बनाएको छ । विद्यार्थी राजनीतिलाई केन्द्रविन्दु बनाउँदा बनाउँदै पनि उपन्यासले जनयुद्धका क्रममा राज्यपक्षबाट सर्वसाधारण जनतामाथि गरेको दमनलाई समेत प्रस्टाउन खोजिएको छ । विद्रोही पक्षबाट सर्वसाधारण माथि भएको शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार सास्वतीको उल्लेख नगरी उपन्यासकार निरङ्कुश साम्यवादी बनेका छन् । उपन्यासको सम्पूर्ण कथावस्तु माओवादी जनयुद्धभित्र सीमित रहेर पनि पूर्वेली संस्कृति र रहन सहनको चित्रण गर्ने समेत पुगेको छ । गाउँघरका स्वास्नी मान्छेहरू एक आपसमा भगडा गरेको प्रसङ्ग र पैसा नभएपछि उपन्यासको नामक अनुकूलले भाले चोरेर बेचेको घटना साँच्चै वास्तविक भै लाग्छ । ठाउँ ठाउँमा प्रेम प्रसङ्गको चर्चा गरेको छ । सामन्ती वर्ग र जमिनदारीहरूलाई होर्डिड बोर्डको विम्ब बनाइएको छ । तिनै होर्डिड बोर्ड नै उपन्यासमा वर्गशत्रु बनेका छन् । विद्यालय कार्यक्रममा सैनिक आक्रमण असफल भएको छ । पुराना मूल्य मान्यतालाई महिलाहरूले हलो जोतेर तोडेका छन् । लिम्बू समाप्तको चित्रण पाइन्छ । सरकारी स्कूलमा जनवादि शिक्षा दिन शिक्षकहरू बाध्य भएका छन् । समाजमा दलाल भनिने साहु महाजनहरूको हत्या गर्न खोजको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । देशभरि चलेको क्रान्त सफल पार्न विद्यार्थीहरू लागि परेका छन् । प्राकृतिक सौन्दर्यको चित्रण छहरा फूल, चराचुरुङ्गीको वर्णन गरेका छन् । नेताहरूको दमनवादी प्रकृति उल्लेख गरेका छन् । नारीहरूमाथि भएको अत्याचारको विरोध गरेको पाइन्छ । वर्ग सङ्घर्ष द्वन्द्व सरकारी षड्यन्त्र र विद्रोही षड्यन्त्रबीचको मूल शक्ति नै हावी भएको देखिन्छ । घरपरिवारमा द्वन्द्व ग्रामीण परिवेशको यथार्थ चित्रण गर्न खोजिएको छ । पार्टीभित्र हुने नातावाद कृपावादको भन्डाफोर गर्न उपन्यासकार सफल भएका हुन् । यस उपन्यासमा उपन्यासकारलाई आफ्ना नेता र कार्यकर्ता मात्र प्यारो बने । विद्यार्थीहरूले आवज उठाएपछि राजतन्त्रको अन्त्य र गणतन्त्रको सु-आरम्भ भएको छ ।

यस उपन्यासको आदि भाग जनयुद्ध सुरु भए देखि सङ्कटकाल लगाए सम्म रहेको छ । मध्यभाग सङ्कटकालमा शासनसत्तामा रहने शक्तिले सर्वसाधारण जनतामाथि गरेको अन्याय, अत्याचार शोषण, दमनको प्रस्तुति नै मध्य भाग रहेको छ । अन्त्य भाग विद्यार्थीहरूले सक्रिय भूमिका खेली आन्दोलन सफल भएको कथावस्तु नै अन्त्य भाग रहेको छ ।

४.१३.१.३ सहभागी

होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड विद्यार्थी परेड उपन्यासमा जीवन जगत्का यावत पात्रहरू आएका छन् । गरिब, निमुखा, पुरुष, स्त्री, वर्गीय चरित्रहरू समावेशी ढुङ्गामा आएका छन् । यस उपन्यासको कथावस्तु हेर्दा प्रकृति र अनुकूलको केन्द्रमा कथानक अगाडि बढेको छ। उपन्यासका प्रमुखहरू प्रकृति र अनुकूल नै रहेका छन् । सहायक पात्रहरू-रूपा, निरोग, कुमार नेता, पवन, प्रकृति निभिक, राधुराम, दश गाउँका शिक्षकहरू रहेका छन् । गौण पात्रहरू सर्वसाधारण, प्रहरी, प्रशासनका कर्मचारी, सामान्ती वर्ग, किसान विद्यार्थी, पाले, मन्त्रीहरू, शासन सत्ताका पदाधिकारी, माइली दिदी, रञ्जना, दीपा, गाउँगाउँका मानिसहरू रहेका छन् । लिङ्गका आधारमा यस उपन्यासमा स्त्री पुरुष दुवैथरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । पुरुष पात्रहरू निर्भीक, निरोग अनुकूल, कुमार, शिक्षक, मन्त्री, प्रहरी रहेका छन् । स्त्री पात्रहरू प्रकृति, दीपा, माइली दिदी, रञ्जना, रूपा प्रकृतिकी आमा रहेका छन् । स्वभाका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील, र स्थिर दुवै थरी पात्रको उपस्थिति रहेको छ । गतिशील पात्रहरू प्रकृति, अनुकूल, दीपा, निरोग, निर्भीक रूपा रहेका छन् । स्थिर पात्रहरू पुलिस, मन्त्री माइली दिदी, रञ्जना, कुमार, नेता, किसान, प्रशासनका कर्मचारी रहेका छन् ।

प्रवृत्तिका आधारमा यस उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै थरी पात्रको उपस्थिति रहेको छ । अनुकूल पात्रहरू प्रकृति, अनुकूल, दीपा, रूपा, निर्भीक, निरोग रहेका छन् । प्रतिकूल पात्रहरू कुमार, नेता, प्रहरी, मन्त्री, शासन सत्ताका पदाधिकारी रहेका छन् । जीवन चेतनाका आधारमा यस उपन्यासमा वर्गगत र व्यक्तिगत दुवैथरी पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । वर्गगत पात्रहरू प्रकृति, अनुकूल, निर्भीक, निरोग, रूपा रहेका छन् । व्यक्तिगत पात्रहरू रञ्जना, माइली दिदी प्रहरी, मन्त्री, किसान रहेका छन् ।

आसन्नताका आधारमा यस उपन्यासमा मञ्चीय पात्रहरू रहेका छन् । नेपथ्य पात्रको उपस्थिति रहेको छैन । आवद्धताका आधारमा यस उपन्यासमा बद्ध र मुक्त दुवै थरी पात्रको उपस्थिति रहेको छ । बद्ध पात्रहरू अनुकूल प्रकृति, निरोग, दीपा, रूपा, निर्भीक, शिक्षक रहेका छन् । मुक्त पात्रहरू आमा, रञ्जना, मन्त्री, प्रहरी, किसान, कुमार नेता रहेका छन् ।

यी पात्रहरूलाई तालिकामा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

क्र.सं	पात्र आधार	लिंग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	अनुकूल	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२	प्रकृति	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३	दिपा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
४	रूपा	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
५	निर्भीक	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
६	निरोग	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
७	कुमार नेता	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+
८	मन्त्री	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
९	प्रहरी	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१०	आमा	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
११	माइली दिदी	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१२	रञ्जना	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१३	शिक्षक	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१४	पाले	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१५	सेना	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१६	किसान	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१७	कर्मचारी	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+
१८	डाक्टर	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-

४.१३.१.४ परिवेश

होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको परिवेश तेरथुम जिल्लाको दस गाउँदेखि सुरु भएर देशभरिका विभिन्न ठाउँको परिवेशको उल्लेख छ। माओवादी जनयुद्ध कालमा सर्वसाधारण जनताहरूले भोग्नु परेका समस्याहरू उल्लेख गरिएको छ। सत्तापक्ष र जनयुद्ध पक्ष बीचमा भएका मतभेदमा सर्वसाधारण जनताले पाएका दुःख कष्ट आदिको उल्लेख गरिएको छ। ग्रामीण समाजमा जनयुद्धको प्रशिक्षण केन्द्र खोलेको छ। गाउँका सर्वसाधारण किसानका छोराछोरीहरू पढ्न आउन थालेका छन्। सामन्ती वर्गको शोषण दमनका निम्ति क्रान्ति आन्दोलन गरेर गणतन्त्रलोकतन्त्र ल्याउनमा विद्यार्थीहरूले खेलेको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको परिवेशको उल्लेख गरिएको छ। सर्व सम्पन्न शोषक वर्ग र सर्वहारा श्रमजीवीवर्गहरूका बीचको द्वन्द्व नै यस उपन्यासको उल्लेखनीय परिवेश रहेको छ।

४.१३.१.५ उद्देश्य

होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य देशमा सामन्ती सत्ताले वर्षौदेखि जरो गाडी सर्वसाधारण जनतामाथि शोषण दमन, अन्याय, अत्याचार गरेकाले उनीहरूका विरुद्धमा क्रान्ति गरी गणतन्त्र र लोकतन्त्र स्थापना गर्नु नै हो। सामन्ती वर्गले गरेको अन्यायका निम्ति, वर्गीय द्वन्द्व र समानता आउनुपर्छ। सबै मानिसरू एकै हुन जात भात धन सम्पत्तिको रवाफमा अन्याय, अत्याचार गर्नु हुँदैन समान व्यवहार गर्नुपर्छ, भन्ने आवाज उठाएर सर्वसाधारण गरिब जनताहरूका लागि सङ्घर्ष गरी सफलता प्राप्त गर्नु अर्को उद्देश्य हो। विद्यार्थीहरू पढाइ छोडेर वर्गीय शत्रु खतम गर्नका लागि निम्न वर्गका हितका लागि जनयुद्ध गरी विजय प्राप्त गर्नु हो। ग्रामीण समाजमा चेतना ल्याउनु र किसानका छोराछोरीहरूले पढ्न पाउने अधिकार खोज्नु हो। सामन्तीहरूको हार भई किसान, विद्यार्थीहरूको सहमतिमा आउनु हो। देशमा हत्या, हिंसा, युद्धको अन्त्य गरी शान्ति स्थापना गर्नु हो। माथिल्ला पदमा पुगेपछि नेताहरूले कार्यकर्ताहरूको वेवास्ता नगर्नु रहेको छ।

४.१३.१.६ दृष्टिविन्दु

होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको दृष्टिविन्दु बाह्य सीमित तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु रहेको छ। उपन्यासको कथावस्तु र पात्रलाई हेर्दा पात्रका बोलीचालीअनुसार यो उपन्यासमा कथानक तृतीय पुरुष रहेको छ। उपन्यासको केन्द्रमा अनुकूल र प्रकृति रहेका छन्। उनीहरू वर्गीय शत्रुका विरोधमा पढाइ छोडेर क्रान्ति गर्न जनयुद्धमा लागेका छन्। उनीहरूकै सरोफेरोमा उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढेको छ। पूर्वली ग्रामीण परिवेशका मानिसहरूको बोलीचाली परिस्थितिअनुसार रहेको छ।

४.१३.१.७ भाषाशैलीय विन्यास

होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासमा उपन्यासको भाषाशैली त्यति सशक्त छैन। शैली विन्यास त्रुटिपूर्ण रहेको छ। स्थानीय बोली चालीको प्रयोग भएको छ। पूर्वली लिम्बू जातिको बोलीचालीलाई उपन्यासकारले जस्ताको त्यस्तै उतारेका छन्। जस्तै “आमा आइज भात” खानु, दिदीले हलो जोत्यो, शिक्षकले पढाउन आयो जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरेका छन्। प्राकृतिक सौन्दर्य लिम्बू जातिको पहिचान, मानक नेपाली भाषाको प्रयोग भए पनि भाषाशैली त्रुटिपूर्ण रहेको छ।

४.१३.१.८ उपसंहार

उपन्यासकार किरण इडनामले होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासमार्फत पूर्वी जिल्ला तेरथुममा दशवर्षे जनयुद्धलाई विषयवस्तु बनाई जनयुद्धका पक्षमा एकपक्षीय प्रस्तुति गरेका छन् । हाम्रो देशमा भइरहेको राजनीतिक खिचातानीले गर्दा सामन्तीहरूले गरिब जनताहरूलाई शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार विरुद्ध गरेको छ । राजनीतिक द्वन्द्वमा सत्तापक्ष र जनयुद्ध पक्षबीचमा द्वन्द्व भएको छ । विद्रोही शक्ति नै मूलतः सफल भएको देखिन्छ । धनी र गरिबबीच द्वन्द्व, नातावाद, कृपावादको विरोध, माथिल्लो पदमा पुगेपछि नेताले आफ्नो कर्तव्य विसेको, स्थनीय रहन सहनको चित्रण विद्यार्थीहरू पढाइ छोडेर जनवर्गीय वर्ग सङ्घर्षको लागि युद्ध गर्न गएका छन् । सामन्तवादको अन्त्य भएको छ । यो उपन्यास प्रगतिशील उपन्यास हो । समाजमा समानता आउनुपर्छ । सर्वसाधारण जनताले आफू बाच्ने अधिकार पाउनुपर्छ । देशमा शान्ति सुव्यवस्था ल्याउन गणतन्त्र र लोकतन्त्रको स्थापना भएको छ । सबैको श्रमको उचित मूल्य पाउनु पर्छ भन्ने निष्कर्ष उपन्यासमा पाउन सकिन्छ । युवापुस्ताका उपन्यासकार किरण इडनाम तेरथुमे प्रगतिवादी धारामा उपन्यास सिर्जना गर्ने प्रगतिशील उपन्यासकार हुन् ।

पाँचौँ परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

नेपालका पाँच विकास क्षेत्रमध्ये पूर्वाञ्चल क्षेत्रअन्तर्गत कोसी अञ्चलको पहाडी जिल्ला तेरथुम पनि पर्दछ । भण्डै अस्ट्रेलियाको पूर्वी आकार परेको तेरथुम जिल्ला बीचमा फुकेको र उत्तरदक्षिण सुकेको शङ्ख आकारको रहेको छ । यस जिल्लाको नामकरण तिरो उठाउने कारणबाट भएको देखिन्छ । १९५२ सालमा सर्वे नापी हुँदा १३ वटा थुम, बस्तीहरूको मालपोत उठाउन हालको सदरमुकाम म्याङलुङमा मालअड्डा स्थापनासँगै यस जिल्लाको नामकरण भए पनि २०१९ सालभन्दा अगाडिसम्म तेरथुम जिल्लाको प्रशासन धनकुटा गौँडाले हेर्ने गर्दथ्यो, भने २०१९ सालदेखि प्रशासनिक कार्य पनि यहीबाट हेर्न थालेपछि तेरथुम जिल्ला अस्तित्वमा रहन गएको पाइन्छ । क्षेत्रफल ६७९ वर्गकिलोमिटर रहेको यस जिल्लाका केही थुमहरू २००७ र २०१७ सालमा खण्डित हुँदा पाँचथर, धनकुटा, सङ्खुवासभा र ताप्लेजुङमा गाभिएकाले यो जिल्ला सानो देखिन्छ । यस जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ११५००९ (२०६८ को जनगणना अनुसार रहेकोमा पुरुषको जनसङ्ख्या ४७,३५७ र महिलाको जनसङ्ख्या ५४, १५२ रहेको छ । प्रशासनिक सहूलियताका दृष्टिले १ संसदीय निर्वाचन क्षेत्र १ नगरपालिका , २६ गा.वि.स. र ११ इलाका क्षेत्रमा विभाजित रहेको यस जिल्लाको सिमाना पूर्वमा ताप्लेजुङसँग जोडिएको फुंगुवा खोला र पाँचथरसँग जोडिएको तमोर नदी, पश्चिममा धनकुटासँग जोडिएको तेलिया खोला, उत्तरमा सङ्खुवासभासँग जोडिएको मङ्गलबारे, श्रीमाने र गुफाडाँडा र दक्षिणमा तमोर नदी चार किल्लाको परिधिभित्र सीमित रहेको छ ।

तेरथुम जिल्ला प्राकृतिक स्रोतले भरिपूर्ण जिल्ला हो । नेपालकै सबैभन्दा लामो ट्यान्डुड भरना (३६५ मि.) यसै जिल्लामा अवस्थित रहेको छ भने नेपालमा नै प्रसिद्धि पाएको ढाका टोपी आठराईको खुकुरी र ऊनका राडी पाखी जिल्लालाई चिनाउन सक्षम रहेका छन् । यस जिल्लामा २८ प्रजातिका गुराँस पाइनुले छुट्टै परिचय छ । तीनजुरे पहाड, मार्ग पाखेरी, रात पोखरी, मन्छेयाम ढाप, याकुम्बा गढी, गुराँस वन, गौखुरी गुफा जस्ता पर्यटकीय क्षेत्र पर्दछन् ।

तेरथुम जिल्लाको अर्को परिचयात्मक तत्त्व शिक्षा रहेको छ । यस जिल्लाको शैक्षिक स्थिति सन्तोषजनक देखिन्छ । यस जिल्लामा ४५० वटा शैक्षिक सङ्घसंस्थाहरू रहेका छन् । यस जिल्लामा पूर्व प्राथमिक विद्यालय २०६ वटा १५६ वटा प्राथमिक विद्यालय, ४१ वटा निम्न माध्यमिक विद्यालय, १५ वटा माध्यमिक विद्यालय, २८ वटा उच्चमाध्यमिक विद्यालय, ४ क्याम्पस, ९ बोर्डिङस्कूल रहेका छन् ।

तेरथुम जिल्लाबाट प्रकाशन हुने पत्रपत्रिकाहरूले साहित्यिक गतिविधिलाई महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ । २०१७ सालमा कमलादेवी शर्माको सम्पादन र विष्णुकोटिको प्रकाशन तत्कालीन वीरेन्द्र इन्टर कलेज हाल तेरथुम क्याम्पस चुहानडाँडाबाट क्याम्पस प्रमुख राजनारायण प्रधानको सक्रियतामा तेरथुममा प्रथम प्रकाशित पत्रिका **प्रयास** प्रकाशित भयो । जिल्लाबाट प्रकाशित भएका पत्रपत्रिकारूले साहित्यिक गतिविधिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । पत्रिकाहरूमा **प्रयास** , **प्रतिविम्ब**, **समसूधा**, **प्रोत्साहन**, **मगज**, **कुम्भकर्ण**, **गुम्बज**, **प्रणयन**, **मुन्चुम नाफुन इक्सा**, **आँधिबेहरी**, **पुष्पाञ्जलि**, **सङ्गम सूधा**, **तीनजुरे**, **खोजतलास**, **साप्ताहिक**, **नौलो**

सन्दर्भ, नव बिहानी रहेका छन् । तेरथुम जिल्लाका साहित्यिक गतिविधिलाई तीव्रता दिन जिल्लाका सङ्घ संस्थाहरूले सहयोग पुऱ्याएका छन् । सङ्घ संस्थामा आठराई नवीकरण साहित्य युवा समाज, त्रिमोहन मा.वि. रहेका छन् । यसरी पत्रिका प्रकाशन गरेर अन्य साहित्यिक कार्यक्रमको आयोजना शिक्षकको पेसामा भएका खगेन्द्र सङ्गौला, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, गणेशबहादुर प्रसाई, छविरमण शर्मा, जगदीश थापा, तेजप्रसाद सिटौला, नरेश शाक्य, पूर्णानन्द शर्मा, मोहन सिटौला लगायतका साहित्य अनुरागीहरूबाट २०२३ साल भाद्र २६ गते साहित्य सङ्घमा आठराई नामक संस्थाको स्थापना भयो । २०६१ सालमा उमानाथ काप्ले, डिल्लीराम ढुङ्गेल र सोमनाथ गौतमको सम्पादनमा पनः साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालनमा आयो । २०६२ सालमा नवीकरण साहित्य समाजको स्थापना भयो । २०६८/१०/५ गते जिल्लाव्यापी रूपमा साहित्यिक गतिविधि बारे जानकारीमूलक कार्यक्रम आयोजना गर्‍यो । यसरी जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि अगाडि बढेको छ ।

जिल्लाको साहित्यिक सुरुवात भजन सवाईबाट सुरु भए पनि विधागत रूपरेखा २००७ सालभन्दा पछाडि भएको देखिन्छ । काजीमान कन्दडवाको आठकथा कथासङ्ग्रह (२०१०) र पदमप्रसाद उप्रेतीको नेपालको दीपक (कविता, भारती, जेठ २०१०) रचनाहरू प्रकाशित भएदेखि यता २०६८ सालसम्म तेरथुम जिल्लामा १९७ जना साहित्यकारहरूले कलम चलाएको देखिन्छ । तेरथुमे साहित्यकारहरूको कलम साहित्यका कविता कथा निबन्ध, उपन्यास, नाटक, समालोचना विधामा चले पनि सबैभन्दा बढी कविता विधामा कलम चलेको देखिन्छ ।

कविता विधामा कलम चलाउने कविहरू, पदमप्रसाद उप्रेती, अभि सुवेदी, रविमान लम्जेल, चूडामणि गौतम, विश्वविमोहन श्रेष्ठ, विजय सुब्बा, प्रह्लाद पोखरेल, पुरुषोत्तम सुवेदी, सरोज ओली, अनिरुद्र तिमिसना, देखिन्छन् । तेरथुमे राष्ट्रियस्तरका कविहरू, विजय सुब्बा, विश्वविमोहन श्रेष्ठ प्रह्लाद पोखरेल प्रमुख रहेका छन् । यी तेरथुमे साहित्यकारहरूले विभिन्न वाद धारामा कविता सिर्जना गरे पनि मूलतः स्वच्छन्दतावादी, प्रगतिवादी धारामा कविता सिर्जना गरेका छन् ।

कथा विधामा कलम चलाउने तेरथुमे कथाकारहरू स्व.काजीमान कन्दडवा स्व. पुण्यप्रसाद सुवेदी, स्व. द्रोणाचार्य क्षेत्री, विश्वेश्वरमान श्रेष्ठ (विमाश्रे), मदन चोडवाड सरोज ओली, सूर्य सुवेदी देखिन्छन् । ग्रामीण जनताका कथा व्याथालाई समेटेर सामाजिक यथार्थवाद, प्रगतिवादी कथाहरू लेखेका छन् । यी तेरथुमे कथाकारहरूले सामन्तीवर्गप्रति व्यङ्ग्य गर्दै सामाजिक यथार्थवादी धारामा कथा लेखेको पाइन्छ ।

उपन्यास विधामा कलम चलाउने तेरथुमे उपन्यासकारहरू गुरुप्रसाद गड्तौला, हरिभक्त बुढाथोकी, पुण्य निरौला, राजेन्द्र सङ्गौला, जगतभार माइला सुब्बा, किरण इडनाम चन्द्रमान कन्दडवा भानुभक्त सिटौला, नरेन्द्र थापा निर्दोषी, बमप्रसाद श्रेष्ठ -मास्के), सरोज ओली देखिन्छन् । यी उपन्यासकारहरू सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी उपन्यासहरू सिर्जना गरेका छन् । तेरथुमे उपन्यासकारले सामाजिक यथार्थवादी धारामा उपन्यास लेखेको पाइन्छ ।

निबन्ध विधामा रहेर कलम चलाउने निबन्धकारहरूमा गिरिराज गौतम, काजीमान कन्दडवा, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, खगेन्द्रप्रसाद लुङ्गेल देखिन्छन् । निबन्धकारहरूले आत्मापरक, शैलीमा नियात्रा भ्रमण श्यामाव्यङ्ग्य आदिबारेमा निबन्ध लेखेका छन् । देशमा भइरहेको विकृति विसङ्गतिमाथि निजात्मकता र वैचारिकता प्रस्तुत गर्ने स्वच्छन्दतावादी निबन्धकार हुन् । तेरथुमे प्रमुख निबन्धकार गङ्गाप्रसाद उप्रेती, मोहन सिटौल आत्मापरक शैलीमा यात्रा निबन्ध

लेखेका छन् भने डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले नेपाली निबन्ध विधामा नै श्यामाव्यङ्ग्यको थालनी गर्ने प्रथम निबन्धकार हुन् । यी निबन्धकारहरूले आत्मपरक शैलीमा स्वच्छन्दतावादी र सामाजिक यथार्थवादी भाव धारामा निबन्ध लेखेका छन् ।

नाटक विधामा कलम चलाउने नाटककारहरू हरिभक्त बुढाथोकी, डा. अभि सुवेदी, खगेन्द्र सिटौला, डी.एम्. कन्दडवा, रोशन सुवेदी, सावित्री देखिन्छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी उत्तर आधुनिक रङ्गमञ्चका प्रयोक्ता समेत रहेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरूले पूर्णाङ्गी र एकाङ्गी दुवै विधामा नाटक लेखे पनि पूर्णाङ्क नाटक बढी लेखेको पाइन्छ । तेरथुमे प्रमुख नाटककार अभि सुवेदीले नेपाली नाटक विधामा नै आधुनिक रङ्गमञ्चको प्रयोक्ता समेत रहेका सुवेदी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पनि ख्याति कमाइसकेका छन् । तेरथुमे नाटककारहरू सामाजिक यथार्थवादी, प्रगतिवादी धारामा नाटक लेखेको पाइन्छ ।

समालोचना विधामा कलम चलाउने समालोचकहरू मोहन सिटौला, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, अभि सुवेदी, रविमान लम्जेल, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले, हेमनाथ पौड्याल, खेम दाहाल, लीला, लुइटेले, पुरुषोत्तम सुवेदी देखिन्छन् । यी समालोचकहरूले प्रभाववादी खोज अनुसन्धान, वस्तुवादी, शैलीवैज्ञानिक, संरचनावादी, प्रगतिवादी धारामा समीक्षा गर्ने समालोचकहरूको नेपाली समालोचनामा विशिष्ट योगदान रहेको छ ।

समालोचना विधामा कलम चलाउने तेरथुमे प्रमुख समालोचक मोहन सिटौला, गङ्गाप्रसाद उप्रेती, डा. अभि सुवेदी, डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले र लीला लुइटेले रहेका छन् भने वस्तुवादी र शैलीवैज्ञानिक समालोचक अभिवसुवेदी हुन् । डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले नवीतम संरचनावादी समालोचकका प्रवर्तक, नेपाली निबन्ध विधामा श्यामाव्याङ्ग्यात्मक समालोचनाको थालनी गर्ने प्रथम समालोचक हुन् भने उनले नेपाली उपन्यास विधाको इतिहास लेखनको समीक्षा गर्ने प्रथम समालोचक लुइटेले हुन् । उनले एकसय वर्ष लामो नेपाली उपन्यास र उपन्यासकारहरूको सर्वेक्षण नेपाली उपन्यासको इतिहास नामक पुस्तकमा समावेश गरेका छन् । उनी तेरथुमे वरिष्ठ समालोचक हुन् ।

तेरथुम जिल्लाका उपन्यासकारहरू उपन्यासको चर्चा भएको छ । हरिभक्त बुढाथोकी सन्तान आमाको उपहार, आरतीका आँसु, बमप्रसाद श्रेष्ठ मास्केका रश्मि, गाजली, सरस्वती-लक्ष्मी, राजेन्द्र सङ्गौलाको तुवाँलोभिन्न, तीनचक्के टाहार र टङ्कनाथ दाइ पुण्यप्रसाद निरौलाको तक्दीर, अस्थिपञ्जर, चन्द्रमान कन्दडवाको पूर्वउज्यालो हुनभन्दा पहिलेका गीतहरू, नरेन्द्र थापा निर्दोषी अदृश्य घाउ जगतभार माइला सुब्बाको अन्तिममा भेट बन्दित चाहाना, दुई मृत्यु दुई चिहान, भानुभक्त सिटौलाको सच्चा प्रेमको मिलन सरोज ओलीको हडतालै हडतालको जुलसै जुलस, किरण इङ्नाको होर्डिड बोर्डमाथि विद्यार्थी परेड उपन्यासको विश्लेषण भएको छ ।

गुरुप्रसाद गड्तौला तेरथुम जिल्लाका प्रथम उपन्यासकार हुन् । उनका उपन्यास हाल उपलब्ध छैनन् । हरिभक्त बुढाथोकी तेरथुम जिल्लाका वरिष्ठ उपन्यासकार हुन् । उनी मूलतः सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । मनोविश्लेषण र यौनशोषण, कुरीति, कुसंस्कारले निम्त्याएको अद्योपन, सामाजिक आर्थिक सम्पन्नता र विपन्नता दुवै वर्गको उपस्थिति, मातृवात्सल्यता, गरिब माथि गरिएको अन्याय अत्याचार विदेशमा नेपाली कामदारहरूको दुर्दशा, देशप्रेम, जातीयप्रेम, समाजका विकृति विसङ्गतिको चित्रण बुढाथोकीका उपन्यासमा ग्रामीण र सहरी दुवै परिवेशको चित्रण पाइन्छ ।

बमप्रसाद श्रेष्ठ मास्केले सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । नेपाली समाजमा भएका समसामयिक विषयलाई कल्पनामा कलात्मक रङ भरेर लेखेका छन् । उनका उपन्यासमा नेपाली ग्रामीण जीवन पद्धति, राष्ट्रिय चिन्तन, सहरमा हुने चोरी डकैती, हत्या, हिंसा, आफ्नोपनप्रति आशा, सामाजिक भावना, समाजमा रहेका सांस्कृतिक विसङ्गति, पुर्खौली संस्कार, मानवीय नैतिकता, आध्यात्मिक चेतना, ईश्वरप्रेम, प्रकृति, सौन्दर्यप्रतिको मोह, पश्चिम नेपालका महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक धार्मिक अवस्थाको चित्रण नेपाली समाजको मनोवैज्ञानिक चित्रण विज्ञानले र शिक्षाले देशको विकास हुन्छ भने अभिव्यक्ति नै उनका औपन्यासिक विशेषता हुन् ।

विमलकुमार सुवेदी तेरथुम जिल्लाका वरिष्ठ साहित्यकार हुन । उनले परम्परावादी लेखन भन्दा अलि फरक किसिमले उपन्यासहरू सिर्जना गरेका छन् । उनका खडेरी देवयानी दुईहजार वर्ष रोसा सामाजिक यथार्थवादी भावधारणमा पौराणिक मिथकहरूको प्रयोग गरी लेखिएका उपन्यास कृतिहरू हुन् । उनका उपन्यासमा प्रकृतिको मानवीकरण , पौराणिक थिमकलाई तत्कालीन सफा र परिवेश, ज्ञान, विज्ञान, आध्यात्मिक चेतनाका साथै समाजमा घटिरहेका घटनाहरू आद्यविम्ब प्रतीकका रूपमा दैवशक्तिसँग जोडेर लेखिएका छन् भने किर्ते महाभारत उपन्यासमा सिर्जना विलकुलै फरक रहेको छ । दैवशक्ति महाभारत युद्धका पौराणिक मिथकलाई लिएर उपन्यासकार सुवेदीले प्रतीकका रूपमा कलात्मक ढङ्गले आफ्नो कला प्रस्तुत गरेका छन् । पौराणिक मिथकको प्रतिविम्ब हाल नेपालको राजनैतिक परिवेश, देशमा शक्ति प्रदर्शन भई रहेको युद्ध, हत्या, हिंसा, काटमार, माररा मारा, नेताहरूले कुर्सीको लोभले लोकतन्त्र र गणत संविधान सभाको हत्या गरेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । हाम्रा ऐतिहासिक , पौराणिक मठमन्दिरहरू जिर्ण अवस्थामा भए जस्तै नेताहरूले देश, र नेपाल आमलाई लीला देखाइ रहेका छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । नेपाली जनता शून्यतामा टुलुटुल हेरिरहेको नेतालाई विदेश भ्रमण र राम्रो तरुनी भए पुगेका, सिंहदरबार प्रसिद्ध रेष्टुरेन्ट होटलका सजीसजाउ दृश्यहरूसँगै आफ्नो कर्तव्य सर्वाङ्ग बनाएर देशको ढुकुटी रिक्ताएपछि संविधान सभाको हत्या आफैले जेठ १४ गते गरेको । लाज नलागी विदेश भ्रमण गई भत्ता र सत्रा आफ्नो हातमा पारिरहेका छन् भने नेपाली जनता नेताहरूको कृष्ण लीला हेरिरहेको अवस्थाको चित्रण गरेको पाइन्छ । महाभारतमा सत्याको विजय भएको छ भने किर्ने महाभारतमा नेताहरूको उग्र स्वभावले देश विकराल स्थितिमा छ भने नेपाली जनतामा नैतिकताको हास भएको कुरा उल्लेख छ । यसरी उपन्यासकार सुवेदीले तत्कालीन युग र समयलाई बुझेर विनिर्माणवाद र किर्ते महाभारत उपन्यास सिर्जना गरेका छन् । उनका उपन्यास कठिन र बौद्धिक पाठकहरूलाई समेत गाह्रो भाषाशैलीको उत्तर आधुनिकवादसँग सम्बन्ध भएर लेखेका छन् । यो उनको उत्कृष्ट कृति हो ।

राजेन्द्रकुमार सङ्ग्रौला प्रगतिवादी उपन्यासकार हुन् । आफ्ना उपन्यासमा नेपाली समाजमा वर्गीय समाज अन्तर्विरोध र अन्तर्द्वन्द्वलाई वस्तु यथार्थका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । समाज शोषक र शोषित दुईवर्गका हुने र ती शोषक वर्गले शोषित वर्गमाथि अन्याय अत्याचार यथार्थ चित्रण गर्दै ग्रामीण जनजीवनका घटनाहरूलाई उपन्यासका विषयवस्तु बनाउँदै मानव जीवनका व्यवहारिक पक्षलाई सामाजिक यथार्थवादी र प्रगतिवादी स्वर प्रस्तुत गरी आफूले देखेका भोगेका र अनुभव गरेका विषयलाई सरल र सहज भाषाशैलीमा ग्रामीण जीवनका घटनाहरूलाई जस्ताकै तस्तै चित्रण गरेका छन् । उनका उपन्यास सर्वहारा वर्गको पक्षमा लेखिएका छन् ।

पुण्य निरौलाका सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । उपन्यासमा नारीहरूलाई विशेष स्थान दिएका छन् । नारीलाई प्रकृतिकी देवी मानेका छन् । बालविवाह बहुविवाह, विधवा नारीहरूको अवस्था सामन्तीवर्गले निम्न वर्गमाथि अन्याय, अत्याचार शोषण दमनको विरोध गरेको पाइन्छ । यौनतृष्णा, चेलीबेटी बेचबिखन अपराधिक क्रियाकलापको विरोध, स्थानीय ठाउँको वर्णन, रीतिरिवाज, धर्म संस्कार जातीय विभेद आदिको वर्णन नेपाली ग्रामीण समाजको यथार्थचित्रण उनका औपन्यासिक विशेषता हुन् ।

उपन्यासकार चन्द्रमान कन्दडुवाले उपन्यासमा नेपाली समाजमा उच्च वर्गका मानिसहरूले निम्न वर्गका नारीहरूले भोग्नु परेका यौनशोषण तथा पुरुषले नारीलाई अन्याय गरेको पाइन्छ । जातीय विभेद, देशमा नौलो जनवादी ल्याउन जनताहरू एक जुट भएको , ग्रामीण समाजको यथार्थ चित्रण अभाषग्रस्त जीवनशैली ठूलाठालुको अत्याचारको सजीव चित्रण सामाजिक, आर्थिक धार्मिक, सांस्कृतिक पक्षको खोजी, जातीय विभेद जस्ता विषयलाई औपन्यासिक रूपमा दिएका छन् ।

उपन्यासकार नरेन्द्र थापा निर्दोषीले आफ्नो उपन्यासमा नेपाली समाजमा रहेका परम्परागत अन्धविश्वास, विकृति विसङ्गति, जातीय विभेद छुवाछुत प्रथाको उन्मूलन युवावर्गबाट हुनुपर्छ । शिक्षित व्यक्तिहरू नै परिवर्तनको संवाहक हुनका साथै नेपाली समाजमा व्याप्त, धर्म, संस्कार, सांस्कृतिक उच्च नीच, जातको विस्थापित युवा वर्गबाटै हुने आशाका साथै देश र समाजको लागि सेवा गर्नुपर्छ भन्ने प्रगतिशील वैचारिक अभिव्यक्ति पाइन्छ । उनी प्रगतिवादी उपन्यासकार हुन् ।

उपन्यासकार जगतभार माइला सुब्बा सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । आफ्ना उपन्यासमा समेटेका छन् । उनका उपन्यासमा मानिसहरू गरिब भए पनि आपत- विपत पर्दा मनको सहयोगी, हुन्छन् भने धनीहरू अन्याय, अत्याचार, शोषण गरिरहेका हुन्छन् । उनका उपन्यासमा स्थानीयता, प्राकृतिक सौन्दर्य वर्गीय समाजको द्वन्द्व ग्रामीण परिवेशका घटनाहरू मानव जीवनका समसामयिक कथा व्यथाहरू यौवन अवस्थाका युवा युवतीहरूप्रति हुने आत्मिक प्रेम, लागू पदार्थ सेवन गर्न युवावर्ग आकर्षित, रोग लागेका विरामी असक्तहरूलाई समाजमा अपहेलित हुनुपर्ने बाध्यता, देशमा भएको हत्या, हिंसा, राजनीतिक द्वन्द्व सहज र सरल भाषामा ग्रामीण परिवेशका घटनाहरूलाई यथार्थ प्रस्तुत गर्नु नै उनका औपन्यासिक विशेषता हुन् ।

उपन्यासकार भानुभक्त सिटौला विद्रोहीले आफ्ना उपन्यासमा प्रगतिशील विचारका पक्षमा देखापरेका छन् । समाजमा शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचारको विरोध, आर्थिक विपन्नताका कारण निम्नवर्गले शिक्षा आर्जन गर्न नसकेको सङ्गत जातीय विवेदका कारण माया प्रेममा युवा युवतीले भोग्नु परेका दुःख पीडाको यथार्थ चित्रण, प्राकृतिक प्रकोपका कारण

आफन्त गुमाउनु परेको र प्रशासनले सोझा साझा निर्दोष नागरिकहरू माथि गरेको अन्याय अत्याचारको विरोध निम्नवर्गका मानिसहरूले अधिकारका लागि आवाज उठाएका छन् । ग्रामीण जनजीवनमा र सहरी जीवनशैलीमा भिन्नता रहेको घटनाहरू विषयवस्तु बनाइ मानव जीवनका कथा व्यथालाई उपन्यासकारले सिटौलाले यथार्थवादी प्रगतिवादी चिन्तन प्रस्तुत गरेका छन् ।

उपन्यासकार सरोज ओली प्रगतिवादी उपन्यासकार हुन् । उनका उपन्यासमा ऐतहासिक घटना रहेका छन् शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार र मोरङका किसानहरूले आफ्नो अधिकारका लागि जमिनदारसँग अधिकारलिन भ्रष्टाचार, मोरङका किसान मजदुरहरू एक जुट भएर हडताल, नारा जुलुस राँके जुलुस क्रान्ति गरी आफ्नो अधिकार सामन्ती पक्षबाट आफ्नो हातमा ल्याएको विषयवस्तु प्रस्तुत गरेका छन् । विद्यार्थी किसान, फ्याक्ट्रीका मजदुरहरूको आन्दोलनले विजय प्राप्त गरेको प्रगतिवादी स्वर प्रस्तुत गरेको छ । समाजमा शोषण र अन्यायका विरुद्ध एवम नयाँ युग र नयाँ परिवर्तनका लागि गरिब र निमुखा वर्ग सङ्गठित भएर आफ्नो शक्तिप्रदर्शन गर्न हडताल जुलुस, नारा आदि भन्दा बाहेकको सजिलो अर्को बाटो छैन भन्ने निचोड छ । कला साहित्य र नयाँ सिर्जनाका बारेमा चिन्तन देखिन्छन् । गरिबहरू सङ्गठित भएर सामन्ती प्रथाका विरुद्धमा एकबद्ध र अटल भएको पाइन्छ । क्रान्तिलाई सफल बनाउनु उपन्यासकार ओलीका औपन्यासिक विशेषता हुन् ।

उपन्यासकार किरण इडनाम प्रगतिशील उपन्यासकार हुन् । उनका उपन्यासमा जनयुद्धका क्रममा ग्रामीण परिवेशबाट सहरीया परिवेशको चित्रण गरेका छन् । समकालीन नेपाली समाजको चित्रण, क्रान्तिको सफलतामा विद्यार्थी आन्दोलनले खेलेको भूमिका बाटै नेपालमा गणतन्त्रको स्थापना सुनिश्चित भएको, वर्गसङ्घर्षद्वारा प्रशिक्षक विद्यार्थीको भूमिकालाई केन्द्रीय विषयवस्तु बनाएको छ । प्रकृतिको चित्रण राज्यपक्षबाट सर्वसाधारण जनतामाथि गरेको दमनलाई समेत प्रस्ट्याइएका छन् । कथावस्तु माओवादी जनयुद्धभित्रै सीमित रहेको छ । पूर्वेली ग्रामीण जीवनको रहनसहन र संस्कृतिको उल्लेख गर्ने उपन्यासकार इडनाम प्रगतिशील उपन्यासकार हुन् ।

निष्कर्ष

तेरथुमे साहित्यकारहरूको कलम साहित्यिक विविध विधामा कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध नाटक, समालोचना जस्ता विधामा चलाई सफलता पाउनु खुसीको कुरा हो तेरथुमे राष्ट्रिय स्तरका र जिल्ला स्तरका सबै साहित्यकारले साहित्य क्षेत्रमा देखाएको चासोले तेरथुमे भावी पुस्तालाई पनि साहित्य क्षेत्रमा लाग्ने पथप्रदर्शनको भूमिका खेल्नेछ भन्ने कुरामा पूण आशा गर्न सकिन्छ । मौखिक भजन, सवाई परम्पराबाट सुरु भएको तेरथुमे साहित्यिक यात्राले आजको समयसम्म आइपुग्दा, तेरथुमे साहित्यकारहरूले राष्ट्रिय स्तरमा योगदान पुऱ्याउन सफल भएका छन् । साहित्यका जुनसुकै विधामा सशक्त देखिएको तेरथुमे साहित्यिक यात्राको भविष्य खास गरी कविता, नाटक र समालोचनामा उज्ज्वल नै देखिन्छ । यसका अतिरिक्त साहित्येतर विधामा पनि विद्वानहरूको कलम उत्तिकै चलेको पाइन्छ । त्यस कारण साहित्यका विविध विधामा खोज अनुसन्धान गरी तेरथुमे लेखन विधाको स्पष्ट खाका तयार पार्नसके भावी पुस्तालाई तेरथुमको खोज अनुसन्धान गर्न सजिलो हुनेछ । लोकनाटक, आञ्चलिक संस्कृति, प्राकृतिक सुन्दरता र निश्छल ग्रामीण जीवनको बिम्ब तेरथुमका प्रत्येक रचनाकारका रचनाको चुरोमा स्थापित रहेको छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

पुस्तकसूची

- कन्दड्वा, चन्द्रमान, पूर्व उज्यालो हुनुभन्दा पहिलेका गीतहरू, धरान: २०५९ ।
- इङ्नाम, इक्सा मीला, पुनर्मिलन, तेरथुम: नवज्योति युवा समाज, २०६४ ।
- इङ्नाम, किरण, होर्डिड बोर्डमाथि, विद्यार्थी परेड, तेरथुम : नवज्योति युवा समाज, २०६८ ।
- ओली, सरोज, हडतालै हडताल जुलुसै जुलुस, विर्तामोड: बविराज स्मृति प्रतिष्ठान, .२०६८ ।
- उप्रेती, गङ्गाप्रसाद, नेपाली उपन्यासको इतिहास, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, काठमाडौं :
ने.रा.प्र.प्र., २०६९ ।
- उप्रेती, गङ्गाप्रसाद, तिब्बतमा दश दिन, काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०६४ ।
- ....., भाषा र संस्कृति , काठमाडौं: मकालु बुक्स, २०६५ ।
- ....., देश देशान्तर, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६८ ।
- तिम्सिना, अनिरुद्र, मेरो ढाकर, तेरथुम: मता कृष्णमाया तिम्सिना, २०५७ ।
- थापा, नरेन्द्र, अदृश्य घाउ, तेरथुम: मदन चोडवाड र ललित चोडवाड, २०५७ ।
- निरौला, पुण्यप्रसाद, तक्दीर, वाराणसी, २०४२ ।
- ....., अस्थिपञ्जर, विराटनगर: मोहन निरौला बरगाच्छि, २०४३ ।
- बुढाथोकी, हरिभक्त, सन्तान, काठमाडौं: राजेश खड्का, २०२९ ।
- ....., बहुरूपी साधु, काठमाडौं: साभा प्रकाशन, २०३० ।
- ....., आरतीका आँसु, काठमाडौं: जितेन्द्र बुढाथोकी, २०६९ ।
- ....., हाम्रो देश हाम्रै भविष्य, काठमाडौं : विराज बुढाथोकी, २०६२ ।
- लम्जेल, रविमान, कोशी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास, नेपाल: रत्नमाया दलित साहित्य संरक्षण
समिति, २०५० ।
- ....., सिर्जनाका छलहरू, ताप्लेजुडः केरेप प्रकाशन, २०६० ।
- ....., मनभिन्नकाखुलुलीहरू, तेरथुम: केरेप प्रकाशन, २०६२ ।
- लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद, आधुनिक नेपाली समालोचना, काठमाडौं:, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान,
२०५७ ।
- ....., कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा
प्रतिष्ठान, २०६० ।
- ....., कविताको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२ ।
- ....., नेपाली निबन्ध समालोचना, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६८ ।
- ....., बार वर्षपछि हनिमुन , काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन, २०६८ ।
- ....., चाउरिएको जीन्दगी, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार , २०६८ ।
- ....., नेपाली उपन्यासको इतिहास, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६९ ।
- श्रेष्ठ, मास्के, बमप्रसाद, रश्मि, कमला प्रकाशन, काठमाडौं : सनेपा, २०३९ .
- ....., गाजली , काठमाडौं :नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५५ ।
- ....., सरस्वती- लक्ष्मी , काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार, २०५८ ।
- श्रेष्ठ, विश्वमोहन, विश्वविमोहनका केही कविताहरू, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान,
२०६० ।
- ....., अङ्गारका धमिला धर्साहरू, काठमाडौं: सापेक नेपाल, २०६२ ।

सङ्ग्रौला, राजेन्द्र, तुवाँलोभिन्न, विर्तामोड : दुर्गेश्वरी सङ्ग्रौला, २०६३ ।
 ..... , तीनचम्के टाहार र टङ्गनाथ दाइ. भक्तपुर: गोपाल प्रसाद पाठक, २०६६
 सिटौला, खगेन्द्र, बहुलाही दिदीको अधुरो तिहार. काठमाडौं : चैतन्य सिटौला भारद्वाज प्रकाशन,
 २०४६ ।
 सिटौला, भानुभक्त, सच्चा प्रेमको मिलन, तेरथुम : गोविन्द ढुङ्गाना (केदार), २०६४ ।
 सुब्बा, माइला जगतभार, अन्तिममा भेट, तेरथुम: श्री जुरे प्रा.वि. खाम्लालुङ्ग, २०६१ ।
 ..... , बन्दीत चाहना, धरान: अन्नत पुस्तक पसल, २०६२ ।
 ..... , दुई मृत्यु दुई चिहान , धरान : जगतभार माइला सुब्बा, २०६८ ।
 सुवेदी, पुरुषोत्तम, सङ्क्रमणको साहित्य र समकालीन नेपाली साहित्य ? काठमाडौं: साभा
 प्रकाशन, २०६७ ।
 सुवेदी विमलकुमार, किर्ते महाभारत, काठमाडौं : मकालु प्रकाशन, २०६९ ।
 सुवेदी सूर्य, पुण्यप्रसाद सेवीका स्मृति ग्रन्थ, मोरङ: पुण्यप्रसाद सुवेदी, स्मृति समिति, २०५३ ।

शोधपत्रसूची

अधिकारी, नारायणकुमारी, समालोचक अभि सुवेदी, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि.
 नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६३ ।
 गिरी, ज्ञानु, उपन्यासकार राजेन्द्र सङ्ग्रौलाको उपन्यासकारीता, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र,
 त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६६ ।
 गौतम, धर्मराज, नेपाली साहित्यमा तेरथुम जिल्लाको योगदान, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र,
 त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६३ ।
 पौडेल दुर्गा, हरिभक्त बुढाथोकीको जीवन व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र,
 त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६४।
 फुयाँल, टीकाप्रसाद, मोहन सिटौलाको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन, अप्रकाशित
 स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, २०५५ ।
 सुवेदी, रामकृष्ण, गङ्गाप्रसाद उप्रेतीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व, अप्रकाशित स्नातकोत्तर
 शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, २०५५ ।

पत्रपत्रिकासूची

काफ्ले, उमानाथ, 'ओजेलमा परेका सहज कवि', सङ्गमसुधा, (४०/३/२०६९) पृ. १३१ ।
 गौतम, लक्ष्मणप्रसाद, 'कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास', गरिमा, (२२/१२/२०६९
 मङ्सिर), पृ. ६६ ।
 चापागाई, नरेन्द्र, 'सरोज ओलीको कथाकारिता', उषा,(६/२०५०), पृ. ३६-३७ ।
 त्रिभुवन विश्वविद्यालय बुलेटिन, 'विद्यावारिधि', (३५/१, २०५९ साउन १), पृ. ११ ।
 दुलाल, किशोरचन्द्र, तीनजुरे, 'तेरथुम काठमाडौं सम्पर्क मञ्चको मुखपत्र', (३/१/२०६८)
 पोखरेल, माधवप्रसाद, ' तेरथुमको एक चिनारी', तीनजुरे, (२/१/२०६६), पृ. २४ ।

- भण्डारी, यादव, 'खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को समालोचना कला', हिमालयन टाइम्स, (२०५८ भदौ २३), पृ. २१६ ।
- भट्टराई, भरत कुमार, 'कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास', गोरखापत्र, (२०६१ असार १२), पृ. ख ।
- भुपाल, राजु, 'समालोचनाको स्वरूप र प्रकार', कुञ्जिनी, (१२/९/२०६१-२०६२), पृ. १८७ ।
- मोदनाथ प्रश्रित, 'कविताको संरचनात्मक विश्लेषण', कान्तिपुर, (२०६२ असोज १), पृ. ६ ।
- लुइटेल् खगेन्द्रप्रसाद, 'समालोचकीयता', समकालीन साहित्य, (वर्ष १४, अङ्क ३, २०६१, वैशाख / असार), पृ. २ ।
- लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद, 'तेरथुमको साहित्यिक सर्वेक्षण', तीनजुरे, (२/१/ २०६६ वैशाख/जेठ), पृ. २४-२७ ।
- शर्मा, सुकुम 'कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहासका सन्दर्भमा डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्को समालोचकीयता', समकालीन साहित्य, (१४,अङ्क ३, २०६१ वैशाख असार), पृ.२ ।
- सुवेदी, अभि, 'मायाजुदेखि मायादेवीसम्म', नेपथ्य, (९/२/२०६२), पृ. ७ ।
- हिमालय टाइम्स समाचारदाता, 'कवितामा संरचनावादको प्रयोग', हिमालय टाइम्स, (२०६२ साउन २३), पृ. २ ।